

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БЛИК ТЕТЯНА СЕРГІЇВНА

УДК 373.3.015.31:51(043.5)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ
З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ
У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ З МАТЕМАТИКИ**

Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Білик Т.С.

Науковий керівник **Коломієць Алла Миколаївна**, доктор педагогічних наук, професор

Вінниця – 2023

АНОТАЦІЯ

Білик Т.С. Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, МОН України. Вінниця, 2023.

У дисертації обґрунтовано актуальність упровадження педагогічних умов виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики та доведено їх ефективність. Детально проаналізовано сучасний стан виховного процесу, визначено наявність суперечностей, окреслено мету, об'єкт, предмет та гіпотезу дослідження, сформульовано завдання дослідження, методи дослідження, наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, апробацію результатів дослідження, впровадження результатів, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі «Теоретичні основи організації виховної роботи з молодшими школярами на матеріалах математики» уточнено поняття «виховна робота», охарактеризовано розумове, моральне, етичне, екологічне, патріотичне та інші види виховання.

Запропоновано низку форм, методів, прийомів роботи на уроках і в позакласній роботі з математики, що дозволять педагогові ефективно реалізувати виховний процес. З'ясовано та проаналізовано дефінітивну основу дисертаційного дослідження. До неї увійшли такі категорії: **«виховна робота», «виховна робота на заняттях математики», «вихованість молодших школярів».**

Ґрунтуючись на різнобічних доробках науковців щодо визначення поняття «виховна робота на заняттях з математики» та «вихованість» було сформульовані авторські визначення. Поняття «виховна робота на заняттях з математики – це комплекс цілеспрямованих педагогічних впливів на

особистість дитини, що забезпечує в неї взаємодію інтелектуальних, морально-етичних, патріотичних, екологічних якостей засобами математичної теорії, математичних методів та засобів, застосування вмінь та навичок на практиці.

«Вихованість – це властивість особистості, що характеризується сукупністю сформованих соціально значущих якостей, які відображають ставлення школяра до людей, суспільства, до навчання і праці, до культури і до самого себе. Зі свого боку вихованість молодшого школяра ми розуміємо як: наявність знань про правила поведінки, морально-етичних норм, вміння спілкуватися в колективі тощо (для успішного розв'язання завдань); мотивів та цінностей; спрямованості до подолання труднощів.

Здійснено аналіз провідних видів виховання, що реалізуються в освітньому процесі початкової школи засобами математичної діяльності (розумове виховання, естетичне виховання, екологічне виховання, трудове виховання, економічне виховання, патріотичне виховання, валеологічне виховання, моральне виховання). У даному розділі обґрунтовано важливість реалізації виховного потенціалу в процесі занять з математики. Запропоновано низку форм, методів, прийомів роботи на уроках, у позакласній і позаурочній роботі з математики, що дозволять педагогові ефективно реалізувати виховний процес.

У другому розділі «Реалізація педагогічних умов виховної роботи в процесі занять з математики» виокремлено педагогічні умови та створена модель реалізації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики.

Визначені педагогічні умови, що сприяють вихованню особистості на основі матеріалів з математики: реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів. Дана педагогічна умова визначає, що важливим завданням початкової школи є реалізація усіх видів виховання молодших школярів, зокрема, із застосуванням математичних матеріалів. Навчальна діяльність з математики

розкриває широкий простір для виховного процесу. Особливу увагу ми приділили таким видам виховання: розумове, моральне, патріотичне, екологічне, естетичне.

Друга педагогічна умова полягає у поєднанні форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі. Важливими завданнями Нової української школи є робота з формування в молодших школярів навичок самостійної діяльності, творчого потенціалу та здатності використання знань на практиці. Тому названі якості учнів можуть розвиватися та формуватися на уроках математики, але і у позаурочній роботі. У процесі поєднання урочної аудиторної та позаурочної роботи вчитель може використовувати сюжетно-рольові ігри, ігри-драматизації, ігри-інсценізації, театралізовану діяльність, використання фінансово-економічної освітньої програми «Афлатот», створення веб-квестів на платформі «Всеосвіта».

У третій педагогічній умові забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі виділені основні шляхи підвищення кваліфікації педагогів у процесі реалізації виховного процесу в позаурочній діяльності на матеріалах математики (взаємовідвідування уроків, інтерактивних лекцій, участь у курсах підвищення кваліфікації, у майстер-класах, конференціях, вебінарах, відвідування круглих столів).

На основі педагогічних умов створено *модель реалізації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики*. Модель складається з п'яти блоків: цільового, теоретико-методологічного, змістовно-організаційного, діагностичного, результативного. *Цільовий блок* передбачає забезпечення ефективності використання педагогічних умов виховної роботи у процесі занять з математики. *Теоретико-методологічний блок* ґрунтується на *підходах* (системному, аксіологічному, діяльнісному, середовищному, інтеграційному, праксеологічному, компетентнісному, інтеграційному), *принципах* (системності, цілеспрямованості, дитиноцентризму, зв'язку

виховання з життям, гуманізації, виховання особистості в колективі) та визначених педагогічних умовах. Змістовно-організаційний блок містить етапи організації дослідження (особистісно-мотиваційний, змістово-когнітивний, практично-діяльнісний, ціннісно-рефлексивний), завдання кожного етапу дослідження (мотиваційного, когнітивного, процесуального, когнітивного), форми, методи, прийоми реалізації дослідження (уроки, позаурочна діяльність, позакласна діяльність, квести, вікторини, нестандартні уроки, естафети, челенджі тощо). *Діагностичний блок* базується на *компонентах* (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий), *критеріях* (когнітивному, рефлексивному, емоційному, аксіологічному, мотиваційному, діяльнісному), *рівнях* (високому, середньому, низькому). *Результативний блок* передбачає моніторинг ефективності використання педагогічних умов виховної роботи у процесі занять з математики та отримання позитивної динаміки вихованості молодших школярів.

У третьому розділі «Експериментальна перевірка ефективності реалізації педагогічних умов організації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять математики» розглянута організація експериментального дослідження та здійснена перевірка ефективності педагогічних умов виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики. Загрунтовуючись на проаналізованих підходах до визначення структурних компонентів, критеріїв та показників вихованості молодшого школяра виокремлені такі компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий, що ідентифікуються за такими критеріями – когнітивним, рефлексивним, емоційним, аксіологічним, мотиваційним, діяльнісним. Відповідно до завдань констатувального етапу експерименту та виокремлених критеріїв сформованості вихованості учням початкових класів було запропоновано 6 субетапів діагностичних процедур, спрямованих на визначення рівнів сформованості структурних компонентів вихованості особистості. Сформованість критеріїв вихованості було визначено за рівнями – високим, середнім і низьким.

Для реалізації педагогічних умов у процесі занять з математики ми використовували різноманітні методи та технології, а саме: уроки, позаурочну та позакласну діяльність, інноваційні технології, ігрові технології, методи ментальних карт, математичні проєкти, бесіди, математичні мандали, веб-квести на освітніх платформах.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *уперше* визначено педагогічні умови успішної виховної роботи молодших школярів в процесі занять з математики; визначено компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий), критерії (когнітивний, рефлексивний, емоційний, аксіологічний, мотиваційний, діяльнісний), показники та схарактеризовано рівні (високий, середній, низький) вихованості молодших школярів у процесі занять з математики; визначені прийоми організації виховного процесу з дітьми молодшого шкільного віку на заняттях математики; *розроблено* модель використання виховного потенціалу математики в початковій школі, що відображає взаємозв'язки сукупності блоків (цільовий блок, теоретико-методологічний блок, організаційний блок, діагностичний блок і результативний блок), передбачає активну реалізацію педагогічних умов виховної роботи; на основі аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури нами *охарактеризовані* компоненти, критерії, показники та рівні вихованості молодших школярів у процесі занять з математики; *визначено* форми, методи та засоби організації урочної, позакласної та позаурочної виховної роботи з молодшими школярами на матеріалах математики; *уточнено* зміст поняття «виховний потенціал» та «виховна робота» на заняттях математики; *подальшого розвитку* набуло апробація методичних матеріалів щодо організації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в розробці моделі виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики; системи творчих завдань і вправ виховної спрямованості. Здобуті результати та висновки експериментального дослідження

сприятимуть подальшому використанню для удосконалення освітнього процесу в урочний та позаурочний час з молодшими школярами. Основні положення та висновки проведеного дослідження висвітлено в методичних рекомендаціях «Виховна математика (виховання молодших школярів на математичному матеріалі)». Результати дослідження можуть бути використані викладачами методики викладання предметів галузі «Математика» на педагогічних факультетах у навчальних закладах I – IV рівнів акредитації, які здійснюють підготовку вчителів початкових класів, вчителями початкових класів для підвищення ефективності організації виховної роботи в процесі занять з математики.

Запропоновані в дисертаційному дослідженні теоретичні й методичні матеріали можуть бути корисними в освітньому процесі молодших школярів, фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи; методичній практиці вчителів початкових класів, під час розробки навчальних програм і курсів, навчально-методичних посібників, робочих зошитів, методичних рекомендацій для учнів початкової школи тощо.

Ключові слова: педагогічні умови, виховна робота, виховний потенціал, виховання, молодші школярі, математика, урок, інтерес, початкова школа, позаурочна робота, позакласна робота, виховний процес, задачі, освітній процес, навчання, форми, прийоми.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати

Дисертації Білик Тетяни Сергіївни

Статті, що індексуються в наукометричних базах даних

Web of Science:

1. Natalia Oliinyk, **Tatiana Bilyk**, Nadiia Komarivska, Viktoriia Imber, Liudmyla Dabizha EDUCATION OF THE PRAXEOLOGICAL CULTURE OF THE STUDENTS OF AGRARIAN UNIVERSITY IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION.

Proceedings of the International Scientific Conference. Volume I. May 28th-29th, 2021. 478-490. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2021vol1.6296>

2. Stakhova Inna, Groshovenko Olga, Pakhalchuk Natalia, Zhovnych Olesia, Komarivska Nadiia, **Bilyk Tetiana**. FORMATION OF ECOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS BY MEANS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION. SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION Proceedings of the International Scientific Conference. Volume I, May 27th-28th, 2022. 272-283

DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2022vol1.6831>

Статті в наукових фахових виданнях:

3. Білик, Т.С. (2021). Інтеграція інноваційних елементів та інтерактивних технологій на уроках математики в початковій школі. *Збірник наукових праць «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми»*, №59, 100-108. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-61-100-108>

4. Коломієць, А. М., **Білик, Т.С.** (2022). Реалізація виховного аспекту уроку математики в умовах Нової української школи. *«Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми»*, №64, 78-87. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-78-87>

5. Білик, Т. С. (2020). Розвиток пізнавальної самостійності на уроках математики в початковій школі. *Інноваційна педагогіка, № 30, 46-49*. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/30-2.8>

6. **Білик, Т.С.**, Казьмірчук, Н.С. (2020). Особливості організації проектної діяльності молодших школярів на уроках математики. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. С. 18-23*. <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2020-61-18-23>

7. Білик, Т.С. (2018). Наступність у навчанні математики старших дошкільників та першокласників: нові аспекти проблеми. *Педагогіка*

формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школах : збірник наукових праць. С. 34-38.

Режим доступу: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2018/61/part_1/9.pdf

8. Білик, Т. С. (2018). Виховний потенціал інтерактивних технологій на уроках математики у початковій школі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Збірник наукових праць*, 77-80. Режим доступу: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5266/4692>

9. Олійник, Н.А., Білик, Т.С., Басюк, А. М. (2022). Формування толерантності у молодших школярів. *Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*, 299-300. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-6\(11\)-299-308](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-6(11)-299-308)

Статті в закордонних виданнях

10. Білик, Т.С. (2019). Нестандартні уроки математики в умовах Нової української школи. *Perspectives et mise en oeuvre de l'innovation dans le domaine scientifique: collection de papiers scientifiques «ЛОГОЕ» avec des materiaux de la conference scientifique et pratique international*. Р. 114-116. Режим доступу: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/files/journals/4/issues/17/public/17-37-PB.pdf#page=115>

11. Білик, Т.С. Шевченко, А. (2022). Формування в першокласників уміння здійснювати усний рахунок засобами lego-технології. *The XVII International Scientific and Practical Conference «Multidisciplinary academic notes. Tokyo, Japan*. S. 567-571.

Режим доступу: https://www.researchgate.net/profile/Roksoliana-Kvasnytsia-2/publication/360400037_Evolucia_rozvitku_ta_osoblivosti_akcidentnih_srifitiv/li nks/62da542f82bb472992974067/Evolucia-rozvitku-ta-osoblivosti-akcidentnih-srifitiv.pdf#page=568

12. Bilyk, T. S. (2018). A value of didactics game is in realization of an

educate function of lesson of mathematics at initial school. *IMPERATIVES OF CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT IN PROMOTING NATIONAL COMPETITIVENESS*, Р. 316-320. Режим доступу: <http://dspace.op.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9597/1>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

13. Білик, Т. С. (2017). Гра як метод реалізації виховної функції уроку математики у початковій школі. *Інноваційні наукові дослідження у галузі педагогіки та психології*. Запоріжжя : Класичний приватний університет. С. 6-10.

Режим доступу: <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/823/1/004.pdf>

14. Білик, Т.С. (2015). Розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами ігрових технологій. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти*. Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД». С. 23-28.

Режим доступу: <https://library.vspu.net/bitstream/handle/123456789/659/001.pdf?sequence=1&isAllowe>

15. Білик, Т.С. (2018). Організація позаурочної виховної роботи з молодшими школярами на математичному матеріалі. *«Молодий вчений»*. № 5.2 (57.2). травень. С. 72-75.

Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/5.2/14.pdf>

16. Білик, Т.С. (2019). Використання методу проектів з молодшими школярами у процесі проведення позакласної роботи з математики. *«Молодий вчений»*. № 5.2 (69.2). С.99-101.

Режим доступу: <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/.pdf>

17. Білик, Т.С. (2020). Інтерактивна математика. Добірка завдань до уроків у 1-му класі . *Учитель початкової школи*, 2020. Випуск 3-4. С. 20-23.

Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/suak/corp.exe ?&I21DBN=>

18. Білик, Т.С. (2018). Особливості вивчення величин як засіб творчого розвитку дітей. *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень*. Вінниця: ТОВ фірма «Планер». С. 111-114.

Режим доступу: <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/.pdf>

19. Білик, Т.С. (2016). Виховний потенціал уроків математики у початковій школі. *Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього*. Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки». С. 93-96.

Режим доступу: <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/822/1/003.pdf>

20. Білик, Т.С., Костюк, М. І. (2023). Формування логіко-математичної компетентності в дітей з особливими освітніми потребами в умовах закладу дошкільної освіти. *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами*. Вінниця. Випуск 5. С. 23-26.

Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/bitstream/handle>

21. Микичур, Т. С. (2012). Проблема гуманно-ціннісного виховання дітей у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Реалізація ідей В. О. Сухомлинського в практиці роботи сучасної початкової школи*. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Випуск 8. С. 128-129

Режим доступу: <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/4124/1/.pdf>

22. Микичур, Т. С. (2012). Особливості впровадження гуманно-особистісного підходу до молодших школярів у процес педагогічного спілкування. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій*. Вінниця, ФОП Корзун Д. Ю. С. 195-198.

Режим доступу:

https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/1784/3/%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%B8%D0%BA%20%D0%A2_2.pdf

23. Білик, Т.С. (2016). Особливості організації позакласної виховної роботи з молодшими школярами на матеріалах математики. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій*. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД». Випуск 5. С. 147-150.

Режим доступу: <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/.pdf>

24. Білик, Т.С. (2018). Проблемні ситуації на уроках математики як засіб розвитку творчого мислення дітей молодшого шкільного віку. *Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук*. К.: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології». С.10-12.

Режим доступу: <https://library.vspu.net/jspui/bitstream.pdf>

25. Білик, Т. С., Карук, І. В., & Колеснік, К. А. (2019). Дитяче експериментування як засіб розвитку пізнавальної активності старших дошкільників. *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень*, 11 (14). Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 96-98. Режим доступу: <https://vspu.edu.ua/science/art/a207.pdf>

26. Микичур, Т. С. (2011). Проблема гуманізації стосунків педагога і вихованців у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського. *Реалізація ідей В.О.Сухомлинського в практиці роботи сучасної початкової школи*. Вінниця: ВДПУ ім. М.Коцюбинського, Випуск 7. С. 112-113. Режим доступу: <https://library.vspu.net/jspui/handle/123456789/3115>

27. Олійник, Н. А., **Білик, Т. С.** (2023). Технології формування здоров'язберезувальної компетентності учнів початкової школи : навчально-методичний посібник. Видавництво Друк. 240 с.

28. Білик, Т.С. (2023). «Виховна математика (виховання молодших школярів на математичному матеріалі)»: методичні рекомендації. ВДПУ, Вінниця. 50 с.

ANNOTATION

Bilyk T.S. Pedagogical conditions of educational work with younger schoolchildren during mathematics classes. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy (PhD) in specialty 011 Educational, pedagogical sciences. – Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Vinnytsia, 2023.

The thesis substantiates the relevance of the implementation of pedagogical conditions of educational work with younger schoolchildren in the process of mathematics classes and proves their effectiveness. The work specifies the concept of «educational work», characterizes mental, moral, ethical, ecological, patriotic and other types of education. A number of forms, methods, methods of work in lessons and in extracurricular work in mathematics are proposed, which will allow the teacher to effectively implement the educational process.

Author's definitions were formulated based on the various developments of scientists regarding the definition of the concept of "educational work in mathematics classes" and "education". The concept of "educational work in mathematics classes" is a complex of purposeful pedagogical influences on a child's personality, which ensures the interaction of intellectual, moral-ethical, patriotic, ecological qualities in him by means of mathematical theory, mathematical methods and tools, and the application of skills and abilities in practice.

«Education» is a personality trait, characterized by a set of socially significant qualities that reflect the student's attitude to people, society, to study and work, to culture and to himself. For our part, we understand the upbringing of a junior high school student as: the presence of knowledge about the rules of behavior, moral and ethical norms, the ability to communicate in a team, etc. (for successfully solving tasks); motives and values; focus on overcoming difficulties.

An analysis of the leading types of education implemented in the educational process of primary school by means of mathematical activity (mental education,

aesthetic education, ecological education, labor education, economic education, patriotic education, valeological education, moral education) was carried out. This section substantiates the importance of realizing the educational potential in the process of mathematics classes. A number of forms, methods, methods of work in lessons, in extracurricular and extracurricular work in mathematics are proposed, which will allow the teacher to effectively implement the educational process.

Pedagogical conditions contributing to personality education based on mathematics materials have been determined: implementation of leading types of education of younger schoolchildren based on the use of mathematical materials; combination of forms of classroom and extracurricular work in mathematics in the classroom, remote and mixed format; ensuring the systematic work of primary school teachers in the process of finding new ways of organizing the educational process in the field of mathematical education.

On the basis of pedagogical conditions, a model of the implementation of educational work with younger schoolchildren in the process of mathematics classes is proposed. The model consists of five blocks: *target, theoretical-methodological, content-organizational, diagnostic, and effective*. *The target* unit provides for ensuring the effectiveness of the use of pedagogical conditions of educational work in the process of mathematics classes. *The theoretical-methodological block* is based on approaches (systemic, axiological, activity, environmental, integration, praxeological, competence, integration), principles (systematicity, purposefulness, child-centeredness, connection of education with life, humanization, education of personality in the collective) and defined pedagogical conditions. *The content-organizational block* contains the stages of research organization (personal-motivational, content-cognitive, practical-active, value-reflective), the tasks of each stage of research (motivational, cognitive, procedural, cognitive), forms, methods, methods of research implementation (lessons, extracurricular activities, extracurricular activities, quests, quizzes, non-standard lessons, relay races, challenges, etc.). *The diagnostic block* is based on components (cognitive, emotional-valuable, behavioral), criteria (cognitive,

reflective, emotional, axiological, motivational, activity), levels (high, medium, low). *The productive* unit involves monitoring the effectiveness of using the pedagogical conditions of educational work in the process of mathematics classes and obtaining positive dynamics of the education of younger schoolchildren.

The scientific novelty of the study is that: for the first time, pedagogical conditions for successful educational work of younger schoolchildren in the process of mathematics classes have been determined; *components* (cognitive, emotional-value, behavioral), *criteria* (cognitive, reflexive, emotional, axiological, motivational, activity), *indicators and the level* (high, average, low) of education younger schoolchildren in the process of mathematics classes are characterized; defined methods of organizing the educational process with children of primary school age in mathematics classes; a model of using the educational potential of mathematics in primary school has been developed, which reflects the interrelationships of a set of blocks (target block, theoretical-methodological block, organizational block, diagnostic block, and result block), provides for the active implementation of pedagogical conditions of educational work; based on the analysis of philosophical and psychological-pedagogical literature, we characterized the components, criteria, indicators and levels of upbringing of younger schoolchildren in the process of mathematics classes; the forms, methods and means of organizing classroom, extracurricular and extracurricular educational work with younger schoolchildren on mathematics materials are determined; the meaning of the concept of «educational potential» and «educational work» in mathematics classes has been clarified; the approbation of methodical materials regarding the organization of educational work with younger schoolchildren in the process of mathematics classes gained further development.

The practical significance of the obtained research results lies in the development of a model of educational work with younger schoolchildren in the process of mathematics classes; systems of creative tasks and educational exercises. The obtained results and conclusions of the experimental research will contribute to their further use to improve the educational process in school and

extracurricular time with younger schoolchildren. The main provisions and conclusions of the conducted research are highlighted in the methodological recommendations «Educational mathematics (education of younger schoolchildren on mathematical material)». The results of the study can be used by teachers of the methodology of teaching subjects in the field of «Mathematics» at pedagogical faculties in educational institutions of I-IV levels of accreditation, which train primary school teachers, by primary school teachers to increase the effectiveness of the organization of educational work in the process of mathematics classes.

The theoretical and methodical materials proposed in the dissertation research can be useful in the educational process of junior high school students, professional training of future primary school teachers; methodical practice of primary school teachers, during the development of training programs and courses, teaching and methodical manuals, workbooks, methodical recommendations for primary school students, etc.

Keywords: pedagogical conditions, educational work, educational potential, upbringing, younger students, mathematics, lesson, interest, primary school, extracurricular work, extracurricular work, educational process, tasks, educational process, training, forms, techniques.

LIST OF PUBLISHED PAPERS ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION

**Scientific works in which the main scientific results of the dissertation are
published**

Articles in scientific professional publications

Web of Science:

1. Natalia Oliinyk, **Tatiana Bilyk**, Nadiia Komarivska, Viktoriia Imber, Liudmyla Dabizha EDUCATION OF THE PRAXEOLOGICAL CULTURE OF THE STUDENTS OF AGRARIAN UNIVERSITY IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Rpoceedings of the International Scientific Conference. Volume I. May28th-29th, 2021. 478-490. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2021vol1.6296>

2. Stakhova Inna, Groshovenko Olga, Pakhalchuk Natalia, Zhovnych Olesia, Komarivska Nadiia, **Bilyk Tetiana**. FORMATION OF ECOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS BY MEANS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION. SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION Proceedings of the International Scientific Conference. Volume I, May 27th-28th, 2022. 272-283

DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2022vol1.6831>

Scientific works that certify the approbation of the dissertation materials:

3. Bilyk, T. S. (2021). Integration of innovative elements and interactive technologies in mathematics lessons in elementary school. *Collection of scientific works «Modern information technologies and innovative methods of training specialists: methodology, theory, experience, problems»*, №59, P. 100-108. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-61-100-108>

4. Kolomiets, A. M., Bilyk, T.S. (2022). Implementation of the educational aspect of the mathematics lesson in the conditions of the New Ukrainian School. *Modern information technologies and innovative methods of training of specialists: methodology, theory, experience, problems*, №64, P. 78-87. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-78-87>

5. Bilyk, T. S. (2020). Development of cognitive independence in mathematics lessons in primary school. *Innovative pedagogy*, No. 30, 46-49. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/30-2.8>

6. Bilyk, T.S., Kazmirchuk, N.S. (2020). Peculiarities of the organization of project activities of junior high school students in mathematics lessons. *Scientific notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.. Series: pedagogy and psychology*. P. 18-23. <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2020-61-18-23>

7. Bilyk, T.S. (2018). Continuity in teaching mathematics to older preschoolers and first-graders: new aspects of the problem. *Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools: a collection of scientific*

works. P. 34-38. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2018/61/part_1/9.pdf

8. Bilyk, T. S. (2018). Educational potential of interactive technologies in mathematics lessons in elementary school. *Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems. Collection of scientific works*, P. 77-80. URL: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5266/4692>

9. Oliynyk, N.A., Bilyk, T.S., Basyuk, A.M. (2022). Formation of tolerance in younger schoolchildren. *Perspectives and Innovations of Science («Pedagogy» Series, «Psychology» Series, «Medicine» Series)*, P. 299-300.

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-6\(11\)-299-308](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-6(11)-299-308)

Articles in scientific foreign publications:

10. Bilyk, T.S. (2019). Non-standard mathematics lessons in the conditions of the New Ukrainian School. Perspectives and mise en oeuvre de l'innovation dans le domaine scientifique: collection de papiers scientifiques «LOGOE» avec des matériaux de la conférence scientifique et pratique internationale. R. 114-116. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/files/journals/4/issues/17/public/17-37-PB.pdf#page=115>

11. Bilyk, T. S. (2018). A value of didactics game is in realization of an educate function of lesson of mathematics at initial school. *IMPERATIVES OF CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT IN PROMOTING NATIONAL COMPETITIVENESS*, P. 316-320. URL: <http://dspace.op.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9597/1>

12. Bilyk, T.S. Shevchenko, A. (2022). Formation of first-graders' ability to perform oral calculation by means of lego-technology. *The XVII International Scientific and Practical Conference «Multidisciplinary academic notes»*. Tokyo, Japan. S. 567-571. URL: https://www.researchgate.net/profile/Roksoliana-Kvasnytsia2/publication/360400037_Evolucia_rozvitku_ta_osoblivosti_akcidentnih_sriftiv/links/62da542f82bb472992974067/Evolucia-rozvitku-ta-osoblivosti-akcidentnih-sriftiv.pdf#page=568

Scientific works that certify the approbation of the dissertation materials:

13. Bilyk, T. S. (2017). The game as a method of implementing the educational function of the mathematics lesson in elementary school. *Innovative scientific research in the field of pedagogy and psychology. Zaporizhzhia: Classical private university*. P. 6-10. URL : <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/823/1/004.pdf>

14. Bilyk, T.S. (2015). Development of creative abilities of younger schoolchildren by means of game technologies. *Actual problems of the formation of the teacher's creative personality in the context of continuity of preschool and primary education*. Vinnytsia: «Nilan – LTD» LLC. P. 23-28. URL : <https://library.vspu.net/bitstream/handle/123456789/659/001.pdf?sequence=1&isAllowe>

15. Bilyk, T.S. (2018). Organization of extracurricular educational work with younger schoolchildren on mathematical material. *Young scientist*. № 5.2 (57.2). May. P. 72-75. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/5.2/14.pdf>

16. Bilyk, T.S. (2019). Using the project method with younger students in the process of extracurricular work in mathematics. *Young scientist*. № 5.2 (69.2). P. 99-101. URL : <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/.pdf>

17. Bilyk, T.S. (2020). Interactive mathematics. A selection of tasks for lessons in the 1st grade. *Elementary school teacher*, 2020. Issue 3-4. P. 20-23. URL : <http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/suak/corp.exe ?&I21DBN=>

18. Bilyk, T.S. (2018). Peculiarities of studying quantities as a means of creative development of children. *Actual problems of modern science and scientific research*. Vinnytsia: «Planer» LLC. P. 111-114. URL : <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/.pdf>

19. Bilyk, T.S. (2016). Educational potential of mathematics lessons in primary school. *Modern scientific research in psychology and pedagogy is the*

progress of the future. Odesa: NGO «Southern Foundation of Pedagogy». P. 93-96. URL : <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/822/1/003.pdf>

20. Bilyk, T.S., Kostyuk M.I. (2023). Formation of logical-mathematical competence in children with special educational needs in the conditions of a preschool education institution. *Inclusive education as an individual trajectory of personal growth of a child with special educational needs.* Vinnitsa. Issue 5. P. 23-26. URL : <https://dspace.vspu.edu.ua/bitstream/handle>

21. Mikichur, T. S. (2012). The problem of humane and value education of children in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynskyi. *Implementation of the ideas of B. O. Sukhomlynskyi in the practice of work of a modern primary school. Vinnytsia: VSPU named after M. Kotsiubynskyi.* Issue 8. P. 128-129. URL: <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/4124/1/.pdf>

22. Mikichur, T. S. (2012). Peculiarities of the introduction of a humane and personal approach to schoolchildren in the process of pedagogical communication. *Actual problems of preschool and primary education in the context of European educational strategies.* Vinnytsia, FOP Korzun D. Yu. pp. 195-198. URL: https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/1784/3/%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%B8%D0%BA%20%D0%A2_2.pdf

23. Bilyk, T.S. (2016). Peculiarities of the organization of extracurricular educational work with younger schoolchildren on mathematics materials. *Actual problems of preschool and primary education in the context of European educational strategies.* Vinnytsia: «Nilan-LTD» LLC. Issue 5. P. 147-150. URL: <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/.pdf>

24. Bilyk, T.S. (2018). Problem situations in mathematics lessons as a means of developing creative thinking of children of primary school age. *Modern trends and factors of development of pedagogical and psychological sciences.* K.: NGO

«Kyiv Scientific Organization of Pedagogy and Psychology». P.10-12. URL: <https://library.vspu.net/jspui/bitstream.pdf>

25. Bilyk, T. S., Karuk, I. V., & Kolesnik, K. A. (2019). Children's experimentation as a means of developing the cognitive activity of older preschoolers. *Actual problems of modern science and scientific research*, 11 (14). Vinnytsia: «Planer» LLC, 96-98. URL: <https://vspu.edu.ua/science/art/a207.pdf>

26. Mikichur, T. S. (2011). The problem of humanization of teacher-pupil relations in the pedagogical heritage of V.O. Sukhomlynskyi. *Implementation of the ideas of B. O. Sukhomlynskyi in the practice of work of a modern elementary school. Vinnytsia: VSPU, Issue 7. P. 112-113.* URL: <https://library.vspu.net/jspui/handle/123456789/3115>

27. Oliynyk, N. A., Bilyk, T. S. (2023). Technologies for the formation of health-preserving competence of primary school students: educational and methodological manual. Print publishing house. 240 p.

28. Bilyk, T.S. (2023). Educational mathematics (education of younger schoolchildren on mathematical material) : methodical recommendations. VSPU, Vinnytsia, 2023. 50 p

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	24
ВСТУП.....	25
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ НА МАТЕРІАЛАХ МАТЕМАТИКИ.....	37
1.1. Базові поняття дослідження та виховний потенціал математики в НУШ.....	37
1.2. Проблема організації виховної роботи у процесі занять з математики: історико-педагогічний аспект.....	55
1.3. Форми, методи та засоби організації урочної, позакласної та позаурочної виховної роботи з молодшими школярами на матеріалах математики.....	69
Висновки до першого розділу.....	82
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ З МАТЕМАТИКИ.....	84
2.1. Обґрунтування педагогічних умов та модель організації виховної роботи в процесі занять з математики школи I ступеня.....	84
2.2. Реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів.....	103
2.3. Поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі.....	113
2.4. Забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі.....	120
2.5. Особливості підготовки вчителів початкової школи щодо організації виховної роботи в процесі занять з математики.....	130
Висновки до другого розділу.....	143

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА	
ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ	
ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ	
У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ МАТЕМАТИКИ.....	145
3.1. Організація експериментального дослідження. Визначення	
ефективності педагогічних умов виховної роботи з молодшими школярами у	
процесі занять з математики	145
3.2. Аналіз результатів експериментальної роботи.....	191
Висновки до третього розділу.....	220
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	223
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	230
ДОДАТКИ.....	252

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗВО – заклад вищої освіти

ЗДО – заклад дошкільної освіти

ІТ – інтерактивні технології

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології

ЄС – Європейський союз

НУШ – Нова Українська школа

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне оновлення технологій і змісту освітнього процесу базується на законодавчій базі освітянської галузі, до якої належить ряд документів: Національна доктрина розвитку освіти, Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту» (2014 року), Концепція Нової української школи тощо. У Законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (від 3 листопада 1993 р. № 896) (1993), Державному стандарті початкової освіти (від 24 липня 2019 р. № 688) (2019), Концепції Нової української школи (від 27 жовтня 2016 р.) (2016) задекларовані основні положення, які акцентують увагу на значущості розвитку творчого потенціалу особистості. Зокрема, в Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (від 3 листопада 1993 р. № 896) (1993) зазначається, що стратегічним завданням реформування освіти в Українській державі є відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави, формування освіченої, творчої особистості. Це спонукає до пошуку нових методичних технологій, прийомів і засобів, які сприятимуть формуванню, розвитку та максимальній реалізації творчих умінь у молодших школярів, їхніх нахилів і здібностей.

У час відродження традицій національного виховання в нашій державі значно зростає соціальна значущість праці вчителя, роль його особистості у вихованні підростаючого покоління. За роки незалежності в державі визначено нові пріоритети розвитку освіти, яка в Національній доктрині розвитку освіти (2002) визнана основою розвитку «особистості, суспільства, нації, держави», визначальним чинником «відтворення і нарощування інтелектуального, духовного і економічного потенціалу народу, виховання патріота і громадянина України».

У Законі України «Про освіту» (2023) зазначено, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства,

розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, виховного потенціалу народу.

У Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років (2015), Концепції середньої загальноосвітньої школи України (2016), Візії нової української школи важливе значення надається проблемі динамічної комбінації знань, умінь і цінностей, які визначають здатність особистості успішно вирішувати життєві проблеми, здійснювати подальшу навчальну діяльність. Особливо важливим стає виховання самостійності, культури мислення, здатності до аргументації, чому сприяє виховна робота в процесі занять з математики.

У законі України «Про освіту» йдеться про позашкільне виховання як невід’ємну частину системи освіти й спрямовується воно на розвиток здібностей і талантів учнівської молоді, задоволення її інтересів і духовних запитів (Закон України «Про освіту», 2023).

Успіх виховного процесу залежить від відносин між учителем і учнем, які повинні будуватися на основі співдружності, співробітництва і ділового партнерства. Вчитель і учень – рівноправні суб’єкти освітньої діяльності. Тому варто більше уваги приділяти стимулюванню внутрішньої і зовнішньої активності учнів, їх оптимальній участі у спільній діяльності в справі виховання. Підвищенню результативності виховної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі сприятиме вдосконалення традиційних і впровадження нових форм роботи, пошук нових систем виховання, впровадження розвивальних технологій.

Проблеми організації виховного процесу в урочний та позаурочний час у сучасній школі досліджувались у різних аспектах, а саме: визначення концептуальних засад організації виховної роботи (С. Гончаренко, В. Оржеховська, В. Постовий, Л. Хлебнікова, К. Чорна та ін.); позаурочна робота в системі діяльності школи (М. Красовицький, С. Мартиненко,

М. Осипенко та ін.); зв'язок позаурочної виховної роботи вчителя з навчанням математики (В. Вербицький, С. Кириленко, А. Коломієць, Р. Науменко, Г. Пустовіт, Т. Сущенко та ін.); психологічні аспекти організації виховної роботи в сучасній школі (І. Бех, І. Гречишкіна, Л. Колбановський, О. Крутенький, С. Максименко, Л. Соколова та ін.); проблема змісту і напрямів виховної роботи (О. Акімова, В. Вербицький, Т. Дем'янюк, О. Докукіна, П. Ігнатенко, Л. Канішевська, А. Капська, Б. Кобзар, І. Мартинюк, В. Рибалка, С. Свириденко, В. Стрілька, Д. Федоренко, К. Чорна, П. Щербань та ін.). Аналіз праць дослідників свідчить, що питання організації виховної роботи пов'язане зі змістом освітньої діяльності, а також полягає в удосконаленні способів виховання та навчання школярів.

Інноватизація математичної освіти в початковій школі досліджувалася педагогами та науковцями в таких аспектах: використанням інноваційних технологій навчання математики пронизані праці Г. Баліцької, О. Біди, Г. Коберник, І. Маркової та інших; розробками творчих вправ з математики для організації виховної роботи займалися Б. Друзь, Л. Шудря; формуванням математичної компетентності в молодших школярів відзначилися праці О. Борзенкової, Т. Козак. Науковці одностайні у висновку, що під час освітнього процесу в початковій ланці необхідно особливо звертати увагу на виховну роботу в процесі занять з математики. Цей вид діяльності реалізується за допомогою певних педагогічних умов, що сприяють ефективному розвитку дитячих здібностей, позитивній соціальній реалізації, гармонійній взаємодії з навколишнім світом. Проблемою визначення такого виду умов займалося чимало вітчизняних і зарубіжних науковців. На особливу увагу заслуговують праці дослідників, які вивчали специфіку математичної складової освітнього процесу (Г. Бевз, М. Богданович, В. Імбер, А. Коломієць, О. Комар, Л. Кочина, М. Левшин, Є. Лодатко, Л. Матяш, О. Митник, Л. Михайленко, М. Моро, Л. Романенко та ін.).

Отже, вченими розроблена відповідна теоретична та методична база щодо виховної роботи в школі. Натомість аналіз педагогічної практики сучасної школи засвідчив, що виховна робота залишається ще слабкою ланкою діяльності школи, вона не набула систематичного і цілеспрямованого характеру. Подекуди виховні заходи мають епізодичний характер, у яких беруть участь лише окремі діти. Таке явище є особливо небезпечним для учнів початкової школи. Причинами недостатньої уваги до виховної роботи є перевантаженість учителів навчальною діяльністю, відсутність відповідної нової методичної літератури, небажання дітей залишатись у школі після занять, недостатня методична підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів захоплення математикою.

Основним чинником зацікавлення учнів математикою є добре продумана система заходів, які мають бути спрямовані на реалізацію таких навчальних і виховних цілей: пробудження і розвиток стійкого інтересу учнів до математики; розширення та поглиблення знань учнів з програмового матеріалу; розвиток математичних здібностей в учнів; вироблення в учнів певних навичок науково-дослідницького характеру; формування математичної культури учнів; виховання високої культури математичного мислення; розвиток в учнів уміння самостійно і творчо працювати з навчальною та науково-популярною літературою; розширення та поглиблення уявлень учнів про практичне значення математики в техніці та практиці; розширення й поглиблення уявлень учнів про культурно-історичну цінність математики, провідну роль математичної школи у світовій науці; пропаганда математичних знань серед учнів.

Аналіз практики виховної роботи в школі I ступеня у процесі занять з математики показав, що вона не має системного характеру. Виховна діяльність початкової школи має бути зорієнтована на забезпечення школяра усіма необхідними знаннями, уміннями, навичками суспільного досвіду й поведінки, притаманними молодому громадянину української держави, а саме: вихованні вольових якостей, здатності до дисципліни, командної

діяльності. Важливого значення набуває правильність розуміння вчителем принципу добровільності участі молодших школярів у різноманітних формах освітнього процесу.

Науково-педагогічний аналіз визначеної нами проблеми дослідження засвідчив наявність *суперечностей*, які потребують дослідження та розв'язування, зокрема, між:

- 1) основними видами виховання та шляхами їх реалізації в освітньому процесі;
- 2) індивідуальними особливостями кожного школяра та типовим освітнім процесом, орієнтованим на учнів загалом;
- 3) загальними вимогами до організації виховання учнів і специфікою реальної виховної роботи в математичній освітній галузі.

Отже, сучасна початкова школа потребує ефективного вирішення проблем організації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять математикою, створення відповідних педагогічних умов вивчення цього предмета. Важливим є той факт, що навчання може стати для учнів не лише способом оволодіння необхідними для життя навичками, але й і з розумінням того, що не зможуть обійтися без них у повсякденному житті. Саме тому, з одного боку, швидко зростає потреба суспільства у підвищенні ефективності виховного процесу у школах, з іншого – поки що майже відсутні теоретичні й практичні розробки педагогічних умов підвищення ефективності досліджуваного нами процесу. Враховуючи актуальність цієї проблеми, її недостатнє опрацювання, а також необхідність формування соціально активної, гуманістично спрямованої, творчо розвиненої особистості – зумовили вибір нами теми дисертаційного дослідження: **«Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в контексті досліджень Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського як

складової науково-дослідної теми кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами «Педагогічний супровід особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя» (0119U102999) та кафедри початкової освіти «Підвищення якості підготовки майбутніх учителів початкових класів у контексті євроінтеграції» (0121U108285).

Тема дисертації затверджена вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 14 від 27 квітня 2016 року) та узгоджена на засіданні Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 29.09.2020 року).

Об’єкт дослідження – організація виховної роботи учнів початкових класів у процесі занять з математики.

Предмет дослідження – педагогічні умови підвищення ефективності виховної роботи з молодшими школярами на заняттях з математики.

Мета дослідження полягає у визначенні, обґрунтуванні та перевірці ефективності реалізації педагогічних умов виховної роботи у процесі занять з математики в школі I ступеня.

Потреба в досягненні мети дослідження зумовило необхідність вирішення таких **завдань**:

1. На основі аналізу історії становлення та організації виховної роботи з молодшими школярами визначити виховний потенціал занять з математики і сучасний стан його використання в НУШ.

2. Охарактеризувати специфіку організації виховної роботи у процесі занять з математики в сучасних умовах.

3. Визначити педагогічні умови та розробити модель системи виховної роботи на заняттях з математики в початкових класах.

4. Експериментально перевірити ефективність реалізації педагогічних умов виховної роботи у процесі занять з математики.

Відповідно до теми та мети дисертації, виокремлених завдань було використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз змісту

нормативних документів, науково-педагогічної та навчально-методичної літератури, аналіз навчальних планів – для виявлення ступеня опрацювання проблеми та з'ясування особливостей процесу організації виховної роботи з молодшими школярами в процесі занять з математики; контент-аналіз, синтез, порівняння, класифікація, узагальнення – для уточнення понятійно-категорійного апарату дисертаційного дослідження; проєктування – для наукового обґрунтування та розроблення педагогічних умов успішної організації виховної роботи; *емпіричні* – інтерв'ювання, педагогічне спостереження, анкетування, бесіди, опитування, тестування на констатувальному й підсумковому етапах – для вивчення рівня вихованості молодших школярів у процесі занять з математики; *статистичні* – кількісний і якісний аналіз результатів дослідження з метою узагальнення даних експериментальної роботи, методи математичної статистики.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі: Комунального закладу «Вінницький ліцей №29»; Комунального закладу «Пеньківський ліцей Вінницького району Вінницької області»; Комунального закладу «Вінницький ліцей №32»; Агрономіченського ліцею Агрономічної сільської ради Вінницького району Вінницької області. Дослідженням було охоплено 284 дитини молодшого шкільного віку (з них 143 дитини становили експериментальну групу (ЕГ) і 141 – контрольну групу (КГ), 30 вчителів початкової школи м. Вінниці та області.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

– *уперше* визначено педагогічні умови успішної виховної роботи молодших школярів в процесі занять з математики; визначено компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий), критерії (когнітивний, рефлексивний, емоційний, аксіологічний, мотиваційний, діяльнісний), показники та схарактеризовано рівні (високий, середній, низький) вихованості молодших школярів у процесі занять з математики; визначені

прийоми організації виховного процесу з дітьми молодшого шкільного віку на заняттях математики;

– *розроблено* модель реалізації педагогічних умов виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики, що відображає взаємозв'язки сукупності блоків (цільовий блок, теоретико-методологічний блок, організаційний блок, діагностичний блок і результативний блок), передбачає активну реалізацію педагогічних умов виховної роботи; на основі аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури нами *охарактеризовані* компоненти, критерії, показники та рівні вихованості молодших школярів у процесі занять з математики;

– *визначено* форми, методи та засоби організації урочної, позакласної та позаурочної виховної роботи з молодшими школярами на матеріалах математики.

– *уточнено* зміст поняття «виховний потенціал» та «виховна робота» на заняттях математики;

– *подальшого розвитку набуло* апробація методичних матеріалів щодо організації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в розробці моделі виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики; системи творчих завдань і вправ виховної спрямованості. Здобуті результати та висновки експериментального дослідження сприятимуть подальшому використанню для удосконалення освітнього процесу в урочний та позаурочний час з молодшими школярами. Основні положення та висновки проведеного дослідження висвітлено в методичних рекомендаціях «Виховна математика (виховання молодших школярів на математичному матеріалі)». Результати дослідження можуть бути використані викладачами методики викладання предметів галузі «Математика» на педагогічних факультетах у навчальних закладах I – IV рівнів акредитації, які здійснюють підготовку вчителів початкових класів,

вчителями початкових класів для підвищення ефективності організації виховної роботи в процесі занять з математики. Було проведено семінар для керівників закладів дошкільної освіти міста, доповідь на тему «Наступність у формуванні ключових компетенцій засобами сучасних педагогічних технологій між дошкільною освітою та НУШ» (ЗДО №73 ВМР, (5.11.2019 р.). Результати дослідження були висвітлені у III міні-симпозіумі «Реалізація розвивального потенціалу сучасних інноваційних технологій в освітньому просторі Нової української школи», тема доповіді «Головоломки у розвитку психічних процесів молодших школярів на уроках математики (26.10.2021 р.).

Матеріали дисертації та результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (№06/14 від 19.06.2023 р.); Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (№482 від 25.00. 2023 р.); Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» (№ 01-09/251 від 26.09.2023 р.); Комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічного коледж (№ 57/09.23 від 26.09.2023 р.) Комунального закладу «Вінницький ліцей №29» (№02-28/369 від 22.09.2023 р.); Комунального закладу «Пеньківський ліцей Вінницького району Вінницької області» (№01-18/150 від 15.06.2023 р.); Комунального закладу «Вінницький ліцей №32» (№02-25/119 від 20.09.2023 р.); Агрономіченського ліцею Агрономічної сільської ради Вінницького району Вінницької області (№1 від 30.08.2023 р.) (Додаток А).

Апробація основних положень, висновків і результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри початкової освіти, кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Вінницького державного педагогічного університету (2015-2022 рр.), були оприлюднені на 35 науково-практичних конференціях різного рівня: науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Проблеми і перспективи фахової підготовки вчителя математики» (Вінниця, 2020); «Актуальні проблеми наступності

дошкільної і початкової освіти» (Кам'янець-Подільський, 2019); «Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах» (Запоріжжя, 2019); «Science of the XXI Century: Problems and Prospects of Researches (Warsaw, Poland, 2018); «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Вінниця, 2018, 2019, 2021, 2022); «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Київ-Вінниця 2018, 2020, 2022); «Impertives of civil society development in promoting national competitiveness» (Georgia, Batumi, 2018); «Perspectives et mise en oeuvre de l'innovation dans le domaine scientifique» (Geneve, 2019); «Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2018), «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (Умань, 2018); «Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя» (VII школа методичного досвіду) (Вінниця, 2018, 2019), «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (Вінниця, 2018), «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (Вінниця, 2020, 2021, 2022, 2023); «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук (Дніпропетровськ, 2013); *Всеукраїнського рівня* – Всеукраїнська науково-практична он-лайн конференція «Результативна початкова освіта» (2021); Всеукраїнська Інтернет-Конференція «На Урок» Інтерактивні Інструменти, технології та методи в освіті (Київ, 2019); Всеукраїнська науково-практичної конференції (Запоріжжя, 2017); «Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення» (Полтава, 2018); *Регіонального рівня* – «Реалізація ідей В.О. Сухомлинського у практиці роботи сучасних освітніх закладів» (Вінниця, 2015) «Реалізація ідей В.О. Сухомлинського у практиці роботи сучасних освітніх закладів» (Вінниця, 2016); «Реалізація ідей В.О. Сухомлинського у практиці роботи сучасних освітніх закладів» (Вінниця, 2017), «Реалізація ідей В. О.

Сухомлинського у практиці роботи сучасних освітніх закладів» (Вінниця, 2018); *Міжвузівського рівня* – звітна науково-практична конференція молодих учених і студентів «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень» (Вінниця, 2019); «Підготовка педагогічних кадрів до роботи з різними категоріями дітей: виклики та можливості» (Хмельницький, 2018); «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень» (Вінниця, 2019); Інтернет-конференції «Формування математичної компетентності: поради для вчителів» за напрямками «Наскрізнi навички», «Предметне навчання», «НУШ», «Практичні прийоми».

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 28 наукових публікаціях автора (*Додаток*) (19 – одноосібних): 2 статті у співавторстві що індексується в наукометричних базах даних Web of Science; 4 статті одноосібні та 3 статті у співавторстві представлено в наукових фахових виданнях України; 2 одноосібні публікації та 1 у співавторстві – в зарубіжних наукових виданнях; 11 одноосібних праць та 3 у співавторстві – у збірниках матеріалів наукових конференцій різних рівнів та періодичних виданнях України; 1 одноосібні методичні рекомендації; 1 навчально-методичний посібник у співавторстві.

Особистий внесок здобувача в спільних публікаціях полягає: у [1] – авторкою описано теоретичні засади праксеологічної культури виховання; проаналізовано праці педагогів і психологів присвячених вихованню; у [2] – дисертантці належить теоретичне обґрунтування основ формування екологічної компетентності майбутніх учителів, яка стимулює виховання екологічно свідомого підростаючого покоління; в [4] – авторкою сформульовані поради вчителям початкової школи щодо реалізації потенційних можливостей змісту початкового курсу математики; наведені приклади здійснення виховних впливів на дітей у процесі формування навичок лічби (порядкової, хаотичної), розв’язування сюжетних задач, роботи дітей у малих групах; у [6] – проаналізовано праці науковців, які здійснюють розробку теоретичних та методичних з проблеми організації

проектної діяльності; висвітлено специфіку організації проектної діяльності на уроках математики та наведено теми проектів; в [9] – авторськими є описані форми виховання толерантної поведінки в молодших школярів; у [12] – авторка розкрила зміст поняття «Лего-технологія» на основі аналізу науково-педагогічних праць педагогів; у [20] – розкрито зміст та особливості особливості формування логіко-математичної компетентності дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами; авторкою висвітлені прийоми математики для вихователів; у [25] – дисертанткою описано етапи становлення експериментування як типу діяльності дітей; у [27] – авторкою проаналізовані нормативно-правові документи та запропоновані методи вдосконалення організації освітнього процесу формування культури здоров'я молодших школярів. Упроваджено методичні рекомендації «Виховна математика (виховання молодших школярів на математичному матеріалі)» для застосування викладачами, майбутніми фахівцями з галузі педагогіки.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається з анотації українською та англійською мовами, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (усього 226 найменувань, з них 7 – іноземними мовами) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 308 сторінок друкованого тексту, основний зміст викладено на 230 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ НА МАТЕРІАЛАХ МАТЕМАТИКИ

1.1. Базові поняття дослідження та виховний потенціал математики в НУШ

Сучасний етап життя висуває серйозні вимоги до математичної освіти в загальноосвітніх школах. Систематична математична освіта починається з початкової школи, але підготовка починається з дитячого садка, де у дітей формуються елементарні математичні уявлення. В останнє десятиліття здійснено ряд заходів, спрямованих на створення умов для успішної реалізації початкової математичної освіти. Компонентами математичної підготовки молодших школярів є вміння і навички усних (письмових) обчислень, розвиток просторового мислення, вміння застосовувати розумові операції під час розв'язування нестандартних завдань тощо.

Для вивчення проблеми виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики проаналізуємо дефінітивну основу дисертаційного дослідження. До неї увійшли такі категорії: **«виховна робота», «виховна робота на заняттях математики», «вихованість молодших школярів».**

Дефінітивний аналіз поняття «виховна робота» містить у собі неабияку педагогічну сутність.

Виховна робота – це педагогічний процес, який організовується та створюється за оптимальних умов для самовиховання молодших школярів.

Так, Л. Кондрашова (2008), О. Лаврентьева (2008), Н. Зеленкова (2008) аргументують, що «виховна робота відображає процесуальну сторону виховної діяльності – діяльність вчителів, класних керівників, батьків щодо здійснення формування певних рис особистості вихованців, з урахуванням конкретних умов її функціонування (вік учнів, регіон та ін.) та характеризує

безпосереднє планування, організацію та проведення тих чи інших виховних заходів у конкретному навчальному закладі, класі» (с. 25).

Актуальною є думка Л. Базильчука (2017), який вважає, що виховна робота є системою школи, яка охоплює процеси виховання учнів під час навчальної діяльності, в урочний і в позаурочний навчальний час та під час позаурочної виховної (позакласна та позашкільна робота).

На думку Н. Якси (2010), «виховна робота – це цілеспрямована діяльність, орієнтована на створення позитивного виховного середовища та організацію спільної життєдіяльності вихователів і вихованців, спрямована на формування ціннісних орієнтацій, творчий розвиток особистості» (с. 448).

Погляди дослідниці Л. Белової (2005) опираються на трактування виховної роботи як організації різних видів діяльності (пізнавальної, трудової, естетичної, спортивної тощо); процес організації масових і групових форм роботи; система виховних заходів (Л. Белова).

Виховна робота на заняттях математики – це цілеспрямована тривала діяльність учителя та учнів, що передбачає формування ціннісних особистісних якостей, суспільно-корисних поглядів і переконань шляхом логічного переосмислення та раціонального привласнення (виховання цінностей особистого ставлення до досліджуваних знань і витяг учнями моральних цінностей з їх змісту).

Важливою є думка дослідників М. Богдановича (2016), М. Козак (2016), Я. Король (2016), які у своїх дослідженнях наголошують, що «на уроках математики бажано давати поради, наводити позитивні зразки з життя чи з літератури, привчати молодших школярів до певних норм і правил поведінки, створювати такі ситуації, на основі яких можна було би виявити ставлення учня до позитивних і негативних явищ» (с. 56).

Погляди О. Савченко (2002) зосереджені на тому, що заняття математикою сприяють формуванню в молодших школярів елементарних основ наукового світогляду, допомагають розвитку творчих здібностей і вихованню багатьох цінних якостей особистості.

У словнику української мови «вихованість трактується як уміння добре поводити себе в товаристві, володіти своїми почуттями, емоціями» (Словник української мови, 2013, с. 56)

У дослідженнях В. Ягупова (2002) уточнюється термін «вихованість» і визначається як комплекс якостей особистості вихованця, котрий характеризується наявністю і рівнем сформованості суспільно значущих якостей, що відображають усебічність її розвитку та готовність до повноцінної життєдіяльності. Серцевину вихованості становлять духовні якості, що визначають моральне обличчя вихованця, рівень набутого морального досвіду, моральної зрілості.

Згідно з поглядами А. Семенової (2006) розглядається «моральна вихованість – результат морального виховання: сукупність вироблених моральних якостей, способів поведінки, що полягає в здатності орієнтуватися на моральний ідеал, вміння жити згідно принципів норм і правил моралі, коли моральні переконання та уявлення втілюються в реальні вчинки та поведінку» (с. 45).

У свою чергу, О. Бугрій (2004) спрямовує дослідження на розумову вихованість, яка спрямована на розумову розвиненість (знання, уміння та навички, риси творчої діяльності, здатність до самоорганізації), а також на соціально значимі мотиви інтелектуальної діяльності (соціальні, моральні, мотиви спілкування, пізнавальні інтереси).

У контексті дослідження патріотичної вихованості І. Котенєва (2017) розглядає її як системну характеристику особистості, в якій відображена наявність і ступінь сформованості відповідних якостей, звичок поведінки (розуміння та усвідомлення особистістю понять «патріот» та «патріотизм»; прояв патріотичних почуттів у ставленні до української мови, історії та культури українського народу, взагалі до держави, відповідальне ставлення).

Відомий науковець Г. Пустовіт (2004) характеризує екологічну вихованість як більш широке поняття. На його думку, «екологічна культура синтезує в собі найкращі досягнення людської цивілізації з проблем пошуку

ефективних шляхів гармонізації стосунків суспільства та природи» і розглядається ним як складова частина загальної культури особистості, а отже, складова її екологічної вихованості» (с. 125).

Отже, узагальнюючи думки відомих науковців та педагогів, ми дійшли висновку, що виховна робота на заняттях з математики – це комплекс цілеспрямованих педагогічних впливів на особистість дитини, що забезпечує в неї взаємодію інтелектуальних, морально-етичних, патріотичних, екологічних якостей засобами математичної теорії, математичних методів та засобів, застосування вмінь та навичок на практиці.

Вихованість – це властивість особистості, що характеризується сукупністю сформованих соціально значущих якостей, які відображають ставлення школяра до людей, суспільства, до навчання і праці, до культури і до самого себе. Зі свого боку вихованість молодшого школяра ми розуміємо як:

- наявність знань про правила поведінки, морально-етичних норм, вміння спілкуватися в колективі тощо (для успішного розв'язання завдань);
- мотивів та цінностей;
- спрямованості.

Початковий курс математики дає змогу організувати процес навчання так, щоб сприяти вихованню в дітей самостійності, ініціативності, звички та любові до трудової діяльності, почуття відповідальності, наполегливості та інших важливих, з точки зору виховання, рис особистості.

У системі загальної середньої освіти одне з основних місць займає початкова школа, де закладається фундамент розумових, моральних та емоційно-вольових якостей. Курс математики у початковій школі є основою для осмисленого засвоєння системи математичних знань, формування умінь і навичок логічного мислення у 1-4 класах і отримання математичної освіти в цілому.

Планування виховної роботи в початкових класах дозволяє значно зменшити частину непередбаченості у розвитку педагогічної ситуації,

забезпечити наступність сьогоднішніх і завтрашніх дій, впорядкованість та ефективність виховної роботи. Виклики часу зумовили розроблення Концептуальних засад реформування середньої освіти – документа, який проголошує збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості дітей (Державний стандарт, 2011).

Концепція Нової української школи визначає ряд нерозв'язаних проблем вітчизняної системи освіти та її основоположної ланки – початкової освіти, які стали поштовхом для прийняття реформаторських рішень, а саме:

– По-перше, існують великі відмінності між школами, які територіально, соціально і демографічно працюють у різних умовах, що утруднює реальний доступ учнів до здобуття якісної освіти.

– По-друге, все ще недостатньо розвинена мережа дошкільних закладів – це унеможлиблює обов'язкову передшкільну підготовку дітей старшого дошкільного віку. Такий стан, як засвідчує статистика, буде зберігатися у найближчі роки, тому постає потреба пошуку й інших шляхів здійснення підготовки дітей до школи.

– По-третє, умови навчання дітей, особливо 6-річних першокласників, – наповнення класів, режим навчання, вимоги до приміщення, забезпечення харчуванням, матеріальна база тощо – у переважній більшості закладів освіти не відповідають психофізіологічним особливостям розвитку учнів.

– По-четверте, з кожним роком збільшуються ризики погіршення фізичного та психологічного здоров'я дітей, що вимагає перегляду режиму їхньої навчальної праці, розвантаження і переструктурування змісту навчальних предметів, уникнення дублювання матеріалу тощо.

– По-п'яте, значно збільшилась кількість дітей, які потребують особливого і тривалого психолого-педагогічного супроводу, логопедичної,

соціальної і медичної допомоги, – до цього виклику наша школа підготовлена лише частково.

– По-шосте, у сільській місцевості якість освіти не витримує конкуренції із міською, – про це свідчать результати ЗНО, відсутність школярів в олімпіадному русі та ін. Школи сільської місцевості, особливо початкові, стали переважно малочисельними, а через це поглибилась потреба упровадження інших форм навчання, штатних розписів, створення відповідного освітнього середовища.

– По-сьоме, вимагає змін навчальне забезпечення – більшість підручників залишаються застарілими з огляду на інноваційні тенденції реформування початкової освіти. Недостатнє виділення коштів на їх друк і застарілі уявлення замовників про функції цього виду продукції обмежують авторів у створенні повноцінної сучасної навчальної книги. У більшості випадків школи, вчителі не мають змоги самостійно обирати той або інший підручник, вони часто змушені звертатися до батьків стосовно придбання сучасної навчальної продукції (Нова українська школа, 2017).

Заслуговують на увагу наукові дослідження Г. Михаліна (2003) щодо сучасного етапу розвитку системи освіти в Україні: автор акцентує на тенденціях інтеграції в світову систему освіти, збереження та зміцнення інтелектуального потенціалу країни, а також рівня вихованості та всебічного розвитку особистості

Науковим осмисленням результатів щодо напрямів виховної роботи у початковій школі пронизані праці багатьох науковців, а саме: Т. Алексєєнка (2015), І. Беха (2016), П. Вербицької (2009), Т. Дем'янюка (2015), К. Журби (2020), І. Зязюна (1994), В. Киричка (2014), О. Коберника (2003), Б. Кобзара (1967), О. Кондратюка (2015). Саме в цих працях сформульовані висновки, що виховання є багатовимірним процесом, який залежить від ряду чинників, зокрема від безпосередніх впливів суспільства на особистість.

1. Здійснене нами дослідження виховного потенціалу математики в початкових класах, систематизація результатів аналізу психологічної та

методичної літератури вказують на достатню кількість цінних ідей і теоретичних узагальнень. Психологічний і методичний аспект виховання у процесі розв'язування задач досліджували Г. Балл (1998), М. Бурди (2022), С. Максименко (2019), Н. Побірченко (2007). До проблеми вибору методів навчання математики тією чи іншою мірою зверталися відомі методисти. Особливу увагу розвитку математичних умінь як засобу розвитку мислення, формування системи математичних і загальносоціальних понять, добору задач з виховним змістом для підручників початкової школи приділяли: Г. Бевз (2004), Руденко Н.М. (2020), І. Тесленко (1954), В. Старченко (2005), С. Татарінова (2004), у початковій школі – Л. Ізотова (2004), Л. Горондич (2014), М. Богданович (2006), Г. Гап'юк (2016), І. Коровкіна (2015), Я. Король (2006), Л. Кочина (2001), О. Онопрієнко (2018) та інші.

Поняття «виховання» в Українському педагогічному енциклопедичному словнику С. Гончаренка (2011) визначено як «цілеспрямований, систематичний процес формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів» (с. 187). У широкому розумінні виховання – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства. Сюди входить як спеціально організований вплив виховних закладів, так і соціально-економічні умови, що діють певною мірою стихійно. У вузькому розумінні слова виховання є планомірним впливом батьків і школи на формування особистості.

В умовах сучасного суспільства результати та ефективність виховання здебільшого визначається готовністю членів суспільства до свідомої активності, творчої діяльності, що дозволяють їм ставити і вирішувати завдання, які не мають аналогів у досвіді минулих поколінь. Найважливішим завданням виховання є готовність та здатність особистості до самотворення, самозміни, самовиховання (Чалий, 2011).

Виховний процес вважається повноцінним лише тоді, коли в процесі педагогічної взаємодії відбуваються взаємні дії сторін, взаємні впливи і зміни в особистісному розвитку учня і особистісному та професійному становленні педагога.

У Розділі 5 «Виховання на цінностях» у Концепції нової української школи (2016) зазначено, що освітній процес буде організований за моделлю поваги до прав людини, демократії, підтримки добрих ідей. У цьому документі пропонується вживати поняття «освіта», «освітній процес» в їх сучасному розумінні, що включає навчання, виховання та розвиток. Виховний процес є невід'ємною складовою всього освітнього процесу та базується на загальнолюдських цінностях, зокрема морально-етичних (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до себе та інших людей), соціально-політичних (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, відповідальність).

Важливу роль у викладанні математики початкової школи відіграє виховний потенціал навчального курсу, підбір різноманітних виховних методів, спрямованих на формування в учнів не лише системи математичних знань, вироблення вмінь і навичок математичного моделювання, обчислення, розвитку прийомів розумової діяльності, а й моральних, духовних, естетичних, екологічних, патріотичних та інших почуттів.

Доведено, що процес виховання матиме успіх за умови дотримання принципу системності, єдності навчання та виховання. Лише під час набуття умінь і знань можна найбільш ефективно впливати на виховання дитини. Таким чином, правильно організоване виховання у процесі вивчення математики допоможе учням сформувати певну систему ціннісних установок щодо навколишньої дійсності, до себе та визначити шлях до успішної взаємодії з навколишнім світом.

Мислення, якого вимагає математика, це мислення, підпорядковане законам логіки. Ось чому навчання математики створює прекрасні

передумови для розвитку логічного мислення учнів, для виховання в них вміння коротко, точно, чітко й правильно викладати свої думки. У цьому розумінні математика вже в початкових класах відкриває широкі можливості. Проте, щоб ці можливості, які закладені в самому навчальному матеріалі, були повною мірою використані у виховній меті уроку, потрібно створити в процесі навчання відповідні умови.

Представимо аналіз провідних видів виховання, що реалізуються в освітньому процесі початкової школи засобами математичної діяльності (табл.1.1).

Таблиця 1.1

**Провідні види виховання, що реалізуються в освітньому процесі
початкової школи засобами математичної діяльності**

Автор	Вид виховання Дефініція	Особливості реалізації на засадах математичного
Естетичне виховання		
Т.Турчин (2008) І. Бабаніна (2008) Л. Калініна (2006)	Складова частина освітнього процесу початкової школи, яка є спрямованою на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини.	Молодший школяр захоплюється естетикою цифрових обчислень і геометричних фігур; вчиться бачити наукову красу математичних виразів; його захоплює досконалість математичних розрахунків; у нього формується естетичний смак та стійке бажання каліграфічно вести математичні записи; завжди знаходити розв'язок завдання. У світогляді учня формуються естетичні еталони світобачення.
Екологічне виховання		
О. Герсимчук (2014) Г. Ярчук (2008)	Систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури,	Учні початкової школи вчать аналізувати приклади економного та ефективного використання природних ресурсів; розв'язують задачі з метою

	<p>формування відповідального ставлення до навколишньої природи, її збереження і примноження через екологічну освіту. Регулярне проведення такої виховної роботи сприятиме розвитку у дітей екологічної культури.</p>	<p>розуміння певного екологічного поняття; розповідають короткі повідомлення екологічного характеру на заняттях. Цікавити для учнів є математичні вікторини з екологічним змістом.</p>
Трудове виховання		
<p>Л. Кондрашова (2008) Н. Зеленкова (2008) О. Лаврентьєва (2008)</p>	<p>Є одним із видів виховання, яке націлене на осмислення молодшими школярами важливих цінностей трудового життя.</p>	<p>У молодших школярів під час розв'язування математичних завдань виховуються такі моральні якості як працьовитість, наполегливість і відповідальність; формується сумлінне ставлення до розумової праці в процесі розв'язування математичних задач.</p>
Економічне виховання		
<p>О. Лаврентьєва (2008) О. Палига (2009) М. Джус (2009)</p>	<p>Дане виховання є організованою педагогічною діяльністю, спеціально продумана система роботи, спрямована на формування економічної культури учнів.</p>	<p>Учні знайомляться з грошовими одиницями – копійками та гривнями; розвивається в учнів економічне мислення та ділова поведінка; відбувається підготовка до професійної діяльності в сфері бізнесу.</p>
Патріотичне виховання		
<p>І. Бех (2014) І. Шкільна (2012)</p>	<p>Комплексна, системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади,</p>	<p>Учні знайомляться зі знаменитими земляками у галузі математики, виховується гордість за свій рідний край. У процесі</p>

	<p>громадських організацій, сім'ї, школи, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини.</p>	<p>занять з математики бережливе ставлення до природних багатств, повага до праці та традицій українського народу.</p>
Валеологічне виховання		
<p>Є. Кучерган (2014) О. Ващенко (2004)</p>	<p>Виступає процесом формування та забезпечення міцного здоров'я особистості. Валеологічне виховання передбачає формування ряду усвідомлень себе, свого призначення, цінностей здорової поведінки тощо.</p>	<p>На уроках математики з валеологічним змістом (використання валеологічних задач, ситуацій успіху, рухової активності учнів, гімнастики для очей, пауз психоемоційного розвантаження) виховують, стимулюють у дітей бажання навчатися, бути здоровими.</p> <p>В учнів початкової школи формуються базові навички з основ здоров'я, набуваються глибокі знання з основ здорового способу життя, які допомагають у майбутньому збережувати та зміцнювати власне здоров'я.</p>
Розумове виховання		
<p>І. Остапівська (2013) М. Давидюк (2019) А. Подуфалов (2019)</p>	<p>Даний вид виховання є важливою складовою формування всебічно розвиненої людини. Розумове виховання здійснюється в єдності з більшістю виховними компонентами.</p>	<p>У процесі занять з математики молодші школярі оволодівають різноманітними мислинневими операціями: синтез, порівняння, аналіз тощо. Виробляються навички розумової праці в процесі розв'язуванні задач алгебраїчного та геометричного змісту.</p>

Моральне виховання		
О. Бутенко О. (2019) О. Рябошапка (2019) О.Воєдило (2019) І. Головська (2012)	Моральне виховання виступає виховним впливом школи, сім'ї, оточуючих людей, який допомагає сформувати у дітей стійкі моральні якості, потреби, почуття, навички поведінки тощо. До такої діяльності варто залучати також батьків, для обміну сімейними цінностями та життєвим досвідом.	Заняття з математики виховують у молодших школярів вміння доводити правильність своєї думки, аргументувати та розв'язувати завдання. Під час розв'язування текстових задач звертається увага на сюжет задачі, вона має бути тісно пов'язаною з життям

Джерело: упорядковано та узагальнено автором

Математика як наука має надзвичайний виховний потенціал. Звичайні, на перший погляд, цифри та числа, задачі, рівняння тощо здійснюють не лише математичні рішення, а й впливають на економічну складову розв'язання поставлених завдань. Однак, це зовсім не єдине, чим приваблює математика. Не даремно існує безліч цікавих ігор, додатків, роздаткового матеріалу, настільних ігор, які вчать дітей молодшого шкільного віку правильно рахувати, активізувати мисленнєві операції (використовувати критичне, аналітичне, логічне мислення). Такий матеріал має значну виховну мету – прищепити дітям любов до математики, надати розуміння, що різні життєві ситуації вимагають від них різних шляхів вирішення.

На думку А. Коломієць (2007), математика спрямована на інтелектуальний розвиток учнів, на виховання морально-естетичних цінностей кожної людини, на формування логічного й аналітичного мислення, просторової уяви. Математику потрібно презентувати не як систему істин, які треба заучувати, а як систему міркувань, що вимагають творчого мислення, що у свою чергу приводить до розвитку особистості.

Спостереження за сучасними учнями демонструють, що для більшості з них визначальним чинником вивчення математики є її загально визнана роль у житті та інших науках. Здебільшого учні на уроці математики перестають слухати або роблять вигляд, що слухають. В даному випадку можна зробити висновок про те, що новий матеріал не активізував їхню мисленнєву діяльність. Задля нівелювання цієї проблеми варто звертати увагу на природну допитливість школяра, ставити проблемні запитання та разом з учнями дізнаватися, як їх розв'язати. Таким чином, учитель має виховувати в учнів сміливість поглядів, жагу до пізнання нових фактів, упевненість у тому, що кожен зможе розв'язати задачу чи приклад різного характеру. Особливо у процесі занять з математики виховується вміння аргументувати та доводити свою точку зору, тобто виховується самостійна особистість, яка здатна приймати рішення, може помилятися та має з гідністю сприймати поразки, які можуть виникнути.

На думку Г. Микаляна (2016), виховний потенціал уроків математики проявляється й у формі естетичного виховання. Такий процес відбувається за допомогою ознак логічності та цілеспрямованості. Дослідження науковця представляють також питання формування категорії естетичного сприйняття, естетичного розвитку, естетичного ідеалу, естетичного оцінювання та естетичного виховання в процесі навчання математики.

Нам імпонують наукові позиції М. Богдановича (2006), М. Козак (2006), Я. Король (2006) про те, що заняття математикою мають бути школою виховання характеру та почуттів. Навчання математики формує такі риси особистості, як працьовитість, охайність; сприяє розвитку волі, уваги, уяви учнів, дисциплінованості, інтересу до математики; виробляє вміння вчитися та навички самостійної роботи. На думку дослідників, вивчення математики має сприяти реалізації завдань виховання патріотизму, гуманності, чесності. Характерною рисою вихованості є готовність школяра долати труднощі, відповідати за свої вчинки тощо.

Традиційною формою організації освітнього процесу початкової школи, як стверджує Л. Горондич (2014), є урок. Кожен урок має бути справжнім витвором мистецтва вчителя, викликати щирий інтерес в учнів, справжню захопленість, формувати їх творчу свідомість. Саме на уроці вчитель має унікальну можливість впливати на становлення багатьох якостей особистості учня. Реалізація виховного потенціалу на уроці математики – одне з головних завдань, яке постає перед учителем. Виховання в процесі навчання розглядається як співпраця вчителя та учня. Реалізуючи виховні функції при вивченні математики, перше, з чим зіштовхується вчитель – це формування виховних завдань до уроку. Необхідна діагностика рівня вихованості учня та класу в цілому, що дозволяє відразу побачити проблемні моменти у вихованні та потім цілеспрямовано формувати виховну мету. Після того, як коло виховних завдань визначилося, слідує найважливіший і найвідповідальніший етап у роботі. Складаючи план уроку, вчитель повинен продумати всі види діяльності учня на кожному етапі уроку у зв'язку з поставленими виховними завданнями.

На уроці математики учню потрібно аналізувати кожен крок свого розв'язування, аргументувати та доводити свою думку. Потужно в учнів виробляється звичка до того, що неухважність під час розв'язування задач призводить до помилки, а будь-яка неточність у математиці не залишається без наслідків, приводить до неправильного розв'язку задачі. Тому заняття математикою дисциплінують. Крім того, завдяки існуванню в математичних задачах точної відповіді, кожен учень може після виконання завдання досить точно і об'єктивно оцінити свої знання і обсяг знань, тобто здійснити самооцінку, яка так важлива для формування особистості. Займаючись математикою, учні виховують у собі такі риси характеру, як справедливість і чесність, звикають бути гранично об'єктивними. Чесна та наполеглива робота учнів на уроці математики потребує розумового напруження, уваги, терпіння. Тому уроки математики виховують в учнів працелюбність,

наполегливість, впертість, рішучість, вміння погоджуватися з думкою інших або доводити свою, доводити справу до завершення (Загоруй, 2009).

Будь-який урок математики несе великий виховний потенціал і тому на вчителя лягає велика відповідальність, щоб не нашкодити учню. Методично правильно побудований урок виховує кожним своїм моментом. Етап актуалізації опорних знань можна організувати різними способами. Усні вправи, математичні диктанти, фронтальне опитування, виконання вправ за готовими рисунками, складання своєї задачі. Все це виховує пізнавальну активність, відповідальність, критичне мислення.

Дослідниця І. Коровкіна (2015) пропонує особливо ефективним засобом для мотивації учнів на уроці створення проблемної ситуації (с.41). На її думку, проблемна ситуація виступає пізнавальною трудностю, під час якої у молодших школярів виховуються морально-вольові якості та ефективна розумова діяльність.

У процесі виховної роботи на заняттях математики Р. Загоруй (2009) пропонує у цікавій і доступній формі розповідати молодшим школярам про видатних вітчизняних і зарубіжних математиків, розглянути історичні матеріали рідного краю, розв'язувати цікаві історичні задачі тощо. Ця потреба виникає, оскільки на уроці вчитель не завжди має змогу виділити для цього достатньо часу.

Виховна робота у процесі занять з математики з використанням LEGO має також значний виховний потенціал: допомагає виробляти певні якості особистості – посидючість, терпіння, взаємоповагу, охайність. Робота з конструктором LEGO дозволяє молодшим школярам у формі пізнавальної гри дізнатися про різні важливі ідеї і розвинути необхідні в подальшому житті навички. Лего-технологія – це сукупність прийомів і способів конструювання, спрямованих на реалізацію конкретної освітньої мети через систему ретельно продуманих завдань, з різноманітних конструкторів Лего. Вона об'єднує в собі елементи гри і експериментування, у процесі яких у

дітей розвиваються різні групи м'язів, моторика рук (Малинич, Лавренова, 2019).

У сучасному суспільстві діяльність вчителя наповнюється глибшим творчим змістом, він може широко використовувати не лише традиційні форми роботи, а й нові, інтерактивні методи навчання, розробляти і впроваджувати власні підходи до навчання і виховання учнів. У вчителя з'явилася реальна можливість виявити себе справжнім творцем навчального та виховного процесу. Текстові задачі для початкових класів відображають працю дітей і дорослих, досягнення країни в різних галузях народного господарства, науки, культури, містять цікаву пізнавальну інформацію з природознавства тощо. Процес розв'язування усних завдань сприяє формуванню таких розумових дій, як аналіз і синтез, конкретизація й абстрагування, порівняння, узагальнення тощо. Від оволодіння вчителем уміннями застосовувати різноманітні методи навчання залежить підготовка школярів з математики на певному етапі освітнього процесу. Різнобічний контроль на уроці математики, а це і самостійні роботи, тестові завдання, бліцопитування, роздаткові карточки, заліки, виховує відповідальність, самостійність, критичність, силу волі, працьовитість, прагнення до успіху. Уроки математики виховують в учнів логічну культуру мислення, а зміст математичних задач дає можливість розширити світогляд учнів, підняти їх загальний культурний рівень.

У процесі занять з математики формується повага до здобутків людського генія, впевненість у важливості математичних знань у практичному житті людини. Зміст багатьох текстових задач, які включені в підручники математики, дає величезний матеріал для морального виховання. Тому при підготовці до уроку потрібно звертати увагу на сюжет задачі для того, щоб у процесі розв'язання знайти хвилинку для проведення цілеспрямованої бесіди. Школа не тільки вчить, вона готує дітей до самостійного життя, формує їх особистість, тому бесіди морального характеру дуже важливі.

Розвиток виховного потенціалу, за Л. Клаптенко, на сучасному етапі передбачає використання прийому «розкручування формулювання теми». На дошці записується тема уроку і учням пропонується вдумливо вчитатися і висловити свої міркування. Обговорення будується за принципом діалогу учень-учитель, учень-учень. У результаті вирішується відразу кілька педагогічних завдань:

1. Перше завдання передбачає самостійне висування учнями цілей уроку, які дозволяють виховувати творче мислення, сміливість власних суджень і культуру мовлення.

2. Друге завдання полягає у виникненні проблеми, яку їм доведеться вирішувати на уроці математики (виховання критичного мислення, відповідальності, вольових якостей).

3. Третє завдання ґрунтується на самостійності позначення кола питань, які своєю чергою вимагають актуалізації. На цьому етапі відбувається розумове виховання, виховання впевненості в своїх силах.

4. Четверте завдання має на меті міркування вголос, яке мотивує діяльність молодших школярів на уроці та створює робочий настрій, тим самим розвивається мотиваційна сфера. Під час такої діяльності діти активно включаються в обговорення, вони не бояться висловлювати свої думки вголос. Оскільки при «розкручуванні» формулювання теми на поверхню виходять найчастіше поняття, з якими вони вже зустрічалися, то активну участь беруть в обговоренні як «сильні» і «середні» учні, так і «слабкі». Такий прийом дозволяє створити ситуацію успіху на уроці, реалізує етичне виховання.

Дослідниця О. Матвієнко (2016) стверджує, що в сучасній школі активно застосовуються нестандартні уроки, серед яких на особливу увагу заслуговують уроки-казки (с. 23). На таких уроках вчитель використовує казкові сюжети у математичних вправах і задачах, які виховують у дітей морально-етичні якості, а мова казки збагачує мовлення дитини та спонукає до творчої діяльності.

Також у практиці початкової школи застосовують творчі вправи (*див. Додаток Б*), зміст яких впливає на виховання школярів. Щоб прищепити інтерес до математики, проводять КВК, вікторини, конкурси, ігри, естафети, свята та інші нестандартні заходи. Усе це сприяє появі інтересу до математики, розширює, узагальнює та систематизує знання учнів, виховує творчу особистість.

Ефективність виховання у процесі занять залежить від зовнішніх умов – педагогічної майстерності вчителя, раціональної побудови навчальної програми, підручників, навчальних посібників, методів навчання, оснащеності технічними засобами середовища навчання, тому спрогнозувати її на 100 відсотків не можливо. Яким би не був досвідченим і підготовленим учитель, він ніколи не зможе передбачити все, що відбудеться на занятті, але він може і повинен швидко і точно зорієнтуватися в ситуаціях, перебудуватися відповідно до обставин, не втрачаючи при цьому психологічної мети заняття та логічного зв'язку його структурних компонентів. Тільки чітка психологічна цілеспрямованість і абсолютно вільне володіння матеріалом, неперервна самоосвіта та постійний розвиток допоможуть учителю зберегти своє гарне робоче самопочуття, залишитися вірним своєму стилю, не втратити самого себе та добитися здійснення задуманого.

Отже, виховна робота в процесі занять з математики, виходячи зі специфіки предмета, який оперує мовою цифр, є особливою. Формувати відповідні навички та особистісні характеристики учнів допомагають текстові задачі, складені на принципах загальнолюдських моральних норм: допомоги один одному, милосердя, доброзичливості. Реалізація виховного потенціалу під час занять з математики позитивно впливає на успішність молодших школярів. Також завдяки виховному аспекту формуються такі важливі якості особистості школяра, як уважність і охайність, допитливість і спостережливість, формування алгоритмізації діяльності та раціонального використання бюджету часу. Заняття з математики мають широкі можливості

для розвитку потенціалу дитини, бо розвивають логічне мислення, уяву, просторові уявлення, формують вміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати, обґрунтовувати. Адже доцільно організоване заняття з математики за змістом і формою навчання містить у собі потужний виховний потенціал.

1.2. Проблема організації виховної роботи у процесі занять з математики: історико-педагогічний і психологічний аспекти

Підвищенням рівня викладання та організації виховної роботи займаються науковці впродовж багатьох століть. Історія педагогіки та методики викладання різних дисциплін вказує на постійність пошуків вирішення проблем навчання та виховання особистості.

Теоретичний аналіз наукових досліджень з проблеми організації виховної роботи у процесі занять з математики дав змогу розкрити її змістову структуру й особливості виховання у молодшому шкільному віці.

Поняття «виховна робота» та її концептуальні засади в питаннях організації дітей були сформульовані ще у XIX – на початку XX ст. представниками педагогічної науки (С. Гогоцьким, П. Ліницьким, М. Маккавейським, С. Миропольським, О. Новицьким, М. Олесницьким, П. Юркевичем), світськими педагогами (Б. Грінченком, М. Драгомановим, О. Духновичем, О. Кониським, М. Максимовичем, К. Ушинським та ін.), вітчизняними письменниками (М. Костомаровим, П. Кулішем, І. Нечуй-Левицьким, А. Свидницьким, Л. Українкою, І. Франком, Т. Шевченком).

Зупинимось детальніше на теоретичному аналізі наукових джерел щодо становлення виховного процесу та його організації. Період XVII-XIX століть визначив «навчання» та «виховання» однією з головних педагогічних проблем. Так, питання процесу організації виховання сягає своїм корінням у давнину. Провідними філософами античного світу Платоном, Арістотелем,

Сенекою та Плутархом було виокремлено проблему процесу виховання. У подальшому розвитку даного напрямку звучать імена гуманістів-просвітителів. Науковий інтерес становлять думки Ф. Рабле, М. Монтеня, Вівес Хуан Луїса про те, що результатом наукової творчості є гуманістичне виховання, яке виступає основою особистісного становлення дитини.

Починаючи з ХІХ ст., у вітчизняній освіті виховна діяльність являє собою в загальних рисах організацію діяльності класу, координацію виховного впливу родини та школи, організацію позаурочної та позакласної діяльності молодших школярів. Форми роботи, практиковані в тогочасних школах – здебільшого масові заходи, а саме: читання рефератів, проведення свят, участь у гуртках тощо. Акцент робився на колективізмі та роботі з сім'єю (Стельмахович, 1997).

Педагог Я. Коменський (1940) убачав величезну виховну роль у навчанні, тому не розводив поняття «навчання» й «виховання». Саме тому науковець сформулював загальну мету виховання – підготовка людини до майбутнього життя на небі, а також до справжнього життя на землі.

Зокрема, фундатор педагогіки охарактеризував таку підготовку у трьох напрямках (триєдине завдання виховання):

1. *Перше завдання полягає* в оволодінні мудрістю (все знати про себе і речі навколишнього світу) – цьому сприяє розумове виховання, освіта.

2. *Друге завдання передбачає* оволодіння доброчесністю (зовнішня і внутрішня вихованість) – досягається через моральне виховання.

3. *Третє завдання окреслює* оволодіння благочестям (внутрішнє богошанування, зв'язок з Богом) – здійснюється шляхом релігійного виховання.

Ж.-Ж. Руссо та Дж. Локк були прихильниками виховного процесу, якому вже потім підпорядковується навчальний процес. Думки французького мислителя та педагога Ж.-Ж. Руссо (2012) опиралися на те, що в кожній людині закладені невичерпні можливості для свого самовдосконалення. Саме тому він наголошував на тому, що потрібно виховувати людину, яка не буде

ні від кого залежати, яка буде жити, цінувати та вміти захищати свою свободу. Виховний процес має бути вільним, відповідати освітнім потребам школярів. Педагогом має бути організоване таке виховне середовище, яке буде коригувати всі зовнішні впливи на дітей.

Цінними в організації виховання є дослідження Й.-Г. Песталоцці, який велику роль відводив вихованню (забезпечення дітей поступовим, різностороннім та гармонійним розвитком природніх задатків, здібностей, трудової підготовки, а також фізичних і духовних сил. За дослідженнями науковця, в основу виховання покладено принцип природовідповідності (побудова навчально-виховного процесу з урахуванням психологічних особливостей дітей та їх розвитку). Й.-Г. Песталоцці (2011) є основоположником теорії та методики початкового навчання арифметики, елементарної геометрії та географії. Здійснювати процес розумового виховання педагог намагався з використання різноманітних вправ на уроках.

У контексті організації виховання вагомою є думка німецького педагога Й. Гербарта (2011), який вважав метою виховання формування добродісної людини, яка буде поважати чинний порядок і підкорятися. Педагогічний процес педагог скеровував у трьох напрямках: управлінський, навчальний та виховний. Розділення навчального та виховного процесу є неможливим, адже це виступає одним складним процесом (виховне навчання). Слушною є думка Й.-Ф. Гербарта про те, що моральне виховання впливає безпосередньо на душу дитини, має скеровувати її почуття, бажання, вчинки в потрібне русло. Необхідно дбайливо ставитися до дитини, опиратися на те хороше, що є у її душі.

Навчання в школі, як пропонує А. Дістервег (2011), повинне мати виховний характер. Під час виховного процесу відбувається розвиток сил школярів, формується твердість переконання думки, високих моральних почуттів, сильний характер, усебічний розвиток особистості. Він дотримувався думки про, що погане навчання «псує не лише голову, а й

характер». Педагог вважав, що правильна організація навчання сприяє вихованню у дітей свідомого ставлення до роботи та правильної поведінки.

Вагомим внеском в організацію виховної роботи є педагогічний доробок М. Монтесорі – відомої італійської лікарки та видатного педагога. Світове визнання її педагогічна система здобула завдяки гуманістичному підходу до виховання і навчання дітей. Вона ґрунтується на положенні про безмежну віру в природу дитини, її цінність у цьому світі, орієнтації на ідеал вільної, самостійної, активної особистості. Виховна мета цієї системи полягає в розкритті духовного та інтелектуального потенціалу дитини, засобами її досягнення є не зовнішні впливи на особистість, а спеціально сформоване середовище, своєрідна «духовна екологія» (Борщова). Основою навчання в дошкільному й молодшому шкільному віці М. Монтесорі вважала сенсорне виховання, яке вона здійснювала за допомогою організації навколишнього середовища і занять з дидактичним матеріалом (читання, письмо, математика). Дослідниця є автором творів «Метод наукової педагогіки, що застосовується до виховання в будинках дітей», «Самовиховання і самонавчання в початковій школі», в яких пропагувала теорію вільного виховання. Виходячи з того, що дитина від природи здатна до самостійного спонтанного розвитку, М. Монтесорі вважала за необхідне створення такого оточення, яке б давало їй тільки «поживу» для самовиховання. Головною формою виховання й навчання вона вважала самостійні індивідуальні заняття дітей або спеціально розроблений нею індивідуальний урок, основа якого – стислість, простота та об'єктивність знань (Борщова).

У другій половині XIX століття вітчизняний педагог К. Ушинський, автор оригінальної педагогічної теорії, охарактеризував цілі та принципи виховання, обґрунтував ряд закономірностей розвитку дітей у процесі виховання, теорію виховання дітей. Саме процесу виховної роботи науковець виділяв особливе місце в своїх дослідженнях. Процес організації виховної діяльності він радив проводити так, щоб у дітей накопичувалися звички та

навички. Саме такий вид діяльності є цілеспрямованим, свідомим процесом, який відіграє важливу роль у формуванні гармонійної особистості. Мета такого виду діяльності є проявляється у гуманності, чесності, правдивості, працелюбності тощо (Сбруєва, Рисіна, 2000).

У межах дисертаційного дослідження спробуємо охарактеризувати феномен народної педагогіки виховання, зокрема зупинимось на відомій постаті С. Русової (1996), яка була засновницею дитячого садка в Україні. Її переконання полягали в тому, що без значного інтелектуального розвитку народу, без власної національної школи, освіти та культури важко претендувати на самовизначеність і визнання українського народу серед інших народів світу. Особливої значущості С. Русова (1996) надавала закономірностям розвитку теорії та практики освіти, виховання, школи. Головним завданням виховання, на думку дослідниці, є забезпечити розвиток певних чинників, а також національної самосвідомості і загальнолюдської моралі; сформувати соціально зрілу, працелюбну, творчу особистість, яка здатна до свідомого суспільного вибору та збагаченню інтелектуального, духовного, економічного, соціально-політичного, культурного виховання. Нам імпонують погляди С. Русової (1996) про ідеї морального, естетичного, трудового, сімейного виховання, а також про значення підготовки вчителів нової генерації для виховного процесу початкової школи.

Однією з принципів особливостей виховної роботи у 50-60 рр. ХХ століття, як і всієї радянської системи освіти й виховання, було охоплення всіх учнів виховним впливом у процесі навчання і поза ним. Система позаурочної роботи передбачала продовження виховання, здійсненого під час уроків – світоглядне, розумове, трудове, естетичне, фізичне, гігієнічне (Алексюк, 1969).

У ХХ ст. активно вивчалася та впроваджувалася виховна робота, яка спрямовувалася на гуманізацію. Напрацювання педагогів А. Макаренка

(1990) та В. Сухомлинського (1990) на той час були популярними та їх погляди використовували в усьому світі.

Ідеї А. Макаренка (1990) полягали в тому, що школа має бути єдиним колективом, який організовує всі виховні процеси, що безпосередньо впливають на формування та становлення особистості дитини. Думки науковця зосереджувалися на вихованні колективу. Під час теоретичного аналізу діяльності А. Макаренка з'ясувалося, що він був першим, хто ввів термін «технології» в освітньо-виховному процесі.

Найголовнішим засобом самовиховання душі, на думку В. Сухомлинського (2008), є краса. «Краса в широкому розумінні – і мистецтво, і сердечні стосунки з людьми». Він мав на увазі «широке гуманістичне виховання молоді – виховання емоційно-естетичне, виховання витонченості й краси почуттів, виховання вразливої натури, чуйного делікатного серця».

Важко переоцінити також внесок Г. Ващенко в теорію дослідження філософських засад, структури та змісту виховної роботи як історико-педагогічного явища.

Член Національної академії наук України І. Бех (2008) у своєму дослідженні про «Особистісно-орієнтовану модель виховання» розмірковує над тим, що виховання є двостороннім процесом, у якому є місце як вихователю – учителю, так і суб'єкту виховання – учню. Вчений переконаний, що виховання передбачає зміщення акцентів ініціативи від вихователя через партнерство до самовиховання – коли дієвості набуває ініціатива вихованця, що відбувається завдяки акту самовиховання (Бех, 2008, с. 125).

Значний науковий інтерес представляють виховні ідеї початку ХХІ століття. Досвід науковців цього періоду складався на зламі епох, коли нове та старе вступили в гостре протиріччя, породжуючи хаос у традиційних укладах життя, і в теорії та практиці виховання. Пошуки нового у змісті і

методиці виховного процесу педагога на цей час пов'язували з осмисленням ролі навколишнього соціального середовища як вирішального чинника виховного процесу. Багато цікавих теоретичних висновків і практичних знахідок цих педагогів стосуються й виховного потенціалу математики.

Математика виступає однією з найдавніших наук, яка сягає своїм корінням в доісторичні часи. Разом із тим, це наука вічно молода, яка живиться та розвивається від постійного притоку нових задач, які пропонує їй саме життя. Сьогодні особливо відчутне проникнення математики в найрізноманітніші сфери науки і практичної діяльності людини, причому не лише природничо-технічні та економічні (фізика, енергетика, електроніка, кібернетика, біологія, екологія, медицина, економіка та ін.), а й гуманітарні (філософія, лінгвістика, історія, соціологія, теорія ігор та ін.). Сфера дії сучасної математики воістину неосяжна. Математика стає універсальною мовою й універсальним інструментом науки, мистецтва.

Ще раніше В. Сухомлинський (1988) зазначав, що для підвищення ефективності матеріалу варто акцентувати увагу на природному бажанні дитини пізнавати цікаве, незвичайне в природному для неї середовищі. Дійсно математика – цікава та різноманітна, а тому варто правильно її застосувати у виховному процесі, користуючись порадами В. Сухомлинського (1988) щодо забезпечення єдності позаурочної та позакласної виховної діяльності.

Сучасні вітчизняні педагоги (А. Богущ, В. Кузь, О. Савченко та ін.) вважають основним принципом педагогічної науки принцип єдності навчання, виховання та розвитку дітей. Ними були визначені шляхи виховної роботи на заняттях математики, але спершу потрібно з'ясувати особливості даної дисципліни, а також виховні можливості в самому навчальному матеріалі.

Найважливішим засобом для виховання в учнів глибокого інтересу до предмету математики, до історичних відомостей є постановка перед

ними проблемних ситуацій, що мають значення засобу виховання учнів, оскільки впливають на формування їхнього світогляду, сприяють формуванню пізнавальних інтересів, підвищують активність і самостійність у набутті нових знань.

У процесі навчання математики відкриваються широкі можливості для формування в дітей уміння перевірити себе. Систематично ставлячи перед учнями вимогу перевірити знайдений результат, учитель досягне того, що в них виховуватимуться навички самоконтролю, значення яких важко переоцінити. Крім самоконтролю, велике виховне значення має систематичний і цілеспрямований контроль знань учнів з боку вчителя.

Найважливішим виховним спрямуванням змісту математики є формування в учнів найбільш значущих для українського народу цінностей: патріотизм, соціальна справедливість, первинність духовного щодо матеріального, гуманізм, працелюбство, взаємоповага; виховання в дитини свого власного «Я», віри у свої сили; виявлення талантів, розумових здібностей; виховання творчої, соціально активної особистості, здатної бережливо ставитися до природи, світу, речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності. На уроках математики національно-патріотичне виховання відбувається опосередковано, через умову математичної задачі. Розв'язування задач є важливим, ефективним засобом виховання учнів. Для цього вчитель повинен цілеспрямовано, планомірно управляти власною діяльністю учнів за допомогою постановки спеціально підібраних конкретних задач.

Дослідниця О. Сухомлинська (2010) зазначає, що національно-патріотичне виховання є планомірною виховною діяльністю, спрямованою на формування у молодших школярів почуття патріотизму, тобто шанобливого ставлення до Батьківщини та представників інших країн.

Аналіз сучасного стану українського суспільства дозволяє стверджувати, що є велика необхідність створення нових підходів до

організації виховної роботи в процесі занять з математики і, насамперед, у середовищі початкової школи, яка в найближчому майбутньому сформує ядро української інтелігенції.

Заслуговує на увагу пошук дослідниками шляхів організації виховної роботи з дітьми (О. Демченко, В. Черній, О. Шестобуз, В. Штифурак), гуманних взаємин (В. Білоусова, В. Киричок), моральних якостей, поведінки (О. Матвієнко, Н. Хамська). Проте зазначаємо, що в організації виховної роботи молодших школярів даний процес потребує доповненості змісту, певних розробок і вдосконалення ефективних прийомів, форм і методів. Особливості організації освітнього процесу в початковій школі передбачають вибір форм і тематики, яка відповідає інтересам і потребам учнів, сучасним реаліям розвитку культури, науки, суспільства. Тому дослідники звертають увагу на проведення виховних заходів пізнавального, морально-етичного та естетичного напрямку. З великим успіхом, як показали наші спостереження, проходять ті заходи, в яких учні демонструють комунікативну культуру та етикет.

Дослідниця О. Демченко зазначає, що важливу роль у виховній роботі слід надавати формуванню в молодших школярів вольових якостей, що передбачає:

- навчання морально доцільної поведінки, тренування у хороших учинках, розвиток здатності до інтенсивної й системної роботи, до переборення труднощів у житті, навчанні та праці;
- вироблення звички бути енергійним, рішучим, наполегливим;
- прищеплення вміння підпорядковувати свою діяльність свідомо поставленим цілям, переборюючи сторонні бажання, страх, лінощі тощо (Демченко, 2014).

У дослідженні О. Столяренко (2022) обґрунтовано тезу про те, що важливим у розв'язанні визначених завдань виховної роботи, насамперед, є обґрунтування філософських засад виховання у молодого покоління

ціннісного ставлення до людини. Пошуки сенсу існування, зумовлені духовною кризою, спонукали багатьох мислителів акцентувати увагу на житті окремого індивіда, розглядати його як пріоритетного й самоцінного.

Аналіз нормативно-правових документів засвідчив, що організація освітньої діяльності у 1-4-х класах закладів загальної середньої освіти у 2019/2020 навчальному році здійснюється у відповідності до Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепції Нової української школи (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року), Державного стандарту початкової освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 87 від 21.02.2018 (у 1–2 класах), Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 462 від 20.04.2011 (у 3–4-х класах). Поглиблений аналіз зазначених матеріалів дає підстави стверджувати, що сучасна сфера освіти не лише суттєво змінилася, а й значно покращилася. На сьогодні вчитель у своєму арсеналі має значну кількість матеріалів, технічних засобів, які допомагають йому активізувати пізнавальну діяльність молодших школярів і сприяють не лише навчальній, а й виховній роботі за допомогою математичних матеріалів. Автономія, надана вчителю у виборі форм, методів і засобів подання матеріалу, дозволяє використовувати весь свій творчий потенціал.

Сучасні школи намагаються знайти найбільш оптимальну навчальну програму, яка б розкривала весь потенціал дитини. Вони задіяні в апробації низки експериментальних програм, серед яких найбільш популярними є: «Росток», «Інтелект», «Розумники», «Початкова школа: освіта для життя» та ін.

Дослідниця Т. Кривошея (2018) зазначає, що розгортання «естетичного поля» математики як навчальної дисципліни полягає в осмисленні учнями

внутрішньої краси математичної науки шляхом розуміння особливостей відображення нею естетичних властивостей об'єктів і явищ дійсності; вихованні естетичних почуттів засобами математики. І це потребує доповнення змісту навчального предмету естетично значущою інформацією, ознайомлення школярів з естетичними закономірностями функціонування науки в культурі людства, реалізації естетичного підходу до розв'язання пізнавальних завдань.

В умовах модернізації початкової освіти, яка відбувається в епоху інтенсивної цифровізації, проблема ефективного застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у супроводі викладання шкільних навчальних дисциплін виділяється як пріоритетна. ІКТ дають змогу не лише формувати в учнів молодшого шкільного віку знання, вміння і навички, а й розвивати особистісні новоутворення, задовольняти пізнавальні інтереси дітей.

Корисним для розвитку інтелектуальних умінь є виконання дітьми завдань на інтерактивній дошці. В інтерактивній дошці об'єднуються проєкційні технології з сенсорним пристроєм. Така дошка не просто відображає те, що відбувається на комп'ютері, а дозволяє управляти процесом презентації, вносити правки і корективи, робити кольором позначки та коментарі, зберігати матеріали заняття для подальшого використання та редагування.

На сьогодні виховну роботу на матеріалах математики можна реалізовувати різними інформаційними засобами. Одними з них є додатки на мобільних телефонах, використання мультиплікаційних матеріалів для активізації мисленнєвої діяльності молодших школярів, проєктна діяльність, квести, настільні ігри, комп'ютерні (електронні) тренажери тощо.

Цінними є погляди В. Імбер (2016) щодо формування інформаційної культури у виховному процесі початкової школи. Зокрема, важливою є думка дослідниці про те, що «інформаційна культура молодших школярів – це

система знань, умінь і навичок із здійснення пошуку необхідної інформації з усієї сукупності інформаційних ресурсів; з відбору, оцінювання, збереження знайденої інформації та критичного осмислення на основі моральних та культурних цінностей; з інтеграції, структуризації та створення нової інформації» (с. 19).

Аналіз науково-педагогічних джерел дозволяє дійти висновку про важливу роль організації виховної роботи у процесі занять з математики. Саме у ході розв'язування логічних завдань, арифметичних задач у дітей виховується екологічна культура, вольові якості, цілеспрямованість, дисциплінованість тощо. На основі аналізу історико-педагогічних джерел нами були виокремлені і систематизовані шляхи організації виховної роботи у процесі занять з математики, що використовуються в освітній практиці (табл.1.2.).

Таблиця 1.2

**Шляхи організації виховної роботи у процесі занять з математики
на основі аналізу історико-педагогічних джерел**

<i>Шляхи</i>	<i>Характеристика</i>
Організація математично-виховного центру	Створення різноманітних освітніх осередків, наповненість шкільного приміщення математичними матеріалами. Такі центри не лише будуть спонукати молодших школярів до набуття нових знань, а й будуть справляти потужний виховний вплив на них.
Підбір математичного змісту виховання	Учитель у процесі занять з математики повинен відчувати, в якому напрямі виховної роботи потрібно посилити роботу. Добираючи різноманітні вправи на матеріалах математики, вчитель поглиблює виховні впливи на учнів, реалізуючи завдання морального економічного, трудового виховання тощо.
Співвідношення методів впливу та діяльності у процесі занять	Під час занять з математики учні повинні мати можливість висловлювати

математики	свою думку, вчитися дисциплінованості тощо. Саме тому правильне співвідношення різноманітних видів діяльності забезпечує правильність поєднання навчальних цілей разом з виховними. Вчитель початкової школи виховує таким чином у дітей організованість, самостійність, уважність.
Проведення виховних заходів на математичному матеріалі	Проведення виховних заходів на математичному матеріалі з метою запобігання негативних явищ у дитячому колективі. Такі заходи допомагають вчителям початкової школи виховувати дбайливе ставлення до себе як частки природи, духовну культуру, інтерес до математики та бажання вчитися.
Використання різноманітних методів і форм виховного впливу у процесі занять з математики	Під час роботи з дітьми варто вибирати такі методи та форми, які спонукають до прояву активності під час виконання завдань, ініціативності та самостійності, відповідальності, охайності, чесності, колективізму тощо.

Цінність проведення уроків математики в початковій школі змушує замислитись над виховним впливом вивчення цього предмета. Адже, відповідно до сучасних тенденцій педагогічних досліджень, початкова школа покликана зберігати атмосферу дитинства та цілеспрямовано створювати необхідні умови для формування фізично здорової, освіченої та вихованої дитини.

У Державному стандарті початкової освіти визначено, що математична освітня галузь сприяє формуванню наукового світогляду, цілісної картини світу молодших школярів. Уроки математики мають свої специфічні особливості, що вирізняють їх з-поміж інших. Вони будуються на логічних взаємозв'язках усіх елементів алгебраїчних і геометричних систем, дозволяють отримані теоретичні знання одразу переносити в практичну діяльність. Уроки математики, на відміну від інших дисциплін початкової

школи, якнайкраще стимулюють розвиток дитячого мислення, спрямовують до пошуку взаємозв'язків, взаємозалежностей, впливають на розвиток усіх мисленнєвих операцій. Здатність до раціональних пошуків, зіставлення, аналізу, синтезу стимулюють учнів початкової школи переносити свої вміння із математичної площини у інші площини людського буття (побутову, соціальну, громадянську, екологічну тощо). Школярі навчаються абстрагуватися, у них формуються вміння аналізувати проблемну ситуацію зі сторони. У ході таких операцій діти набувають власного ціннісного досвіду переосмислення подій у громадському житті, загальнолюдських стосунках, соціальній взаємодії між різними верствами населення, екологічній взаємодії людини та природи, у морально-етичному співіснуванні різних поколінь тощо. Уроки математики стимулюють учнів прораховувати наперед результати своєї діяльності, бачити наслідки своїх вчинків, визначати найефективніший спосіб вирішення різного роду проблемних завдань. Окрім того, важливе значення відіграє виховний матеріал, на якому побудований зміст підручників. Сюжети математичних задач пропонують «поділитися», «допомогти», «рівно розподілити між усіма», «висловити свою думку» тощо. Уроки математики передбачають активну взаємодію дітей: робота в парах, групах, колективне обговорення завдань, що, відповідно, стимулює учнів гуманно поводитися, вчитися працювати в команді, спільно шукати компроміс, вислуховувати один одного, з повагою ставитися до чужої думки тощо.

Розкриття особливостей проведення занять з математики для формування вихованості молодших школярів дає можливість дійти висновку про те, що саме уроки математики відіграють неабияку роль у вихованні особистості. Використання на заняттях усних вправ, математичних диктантів, фронтального опитування, виконання вправ за готовими рисунками, складання своєї задачі, проведення математичних квестів, виховних годин – все це сприяє підвищенню рівня вихованості молодших школярів.

Отже, провівши історичний аналіз змін у сфері освіти, можна з упевненістю сказати, що наша початкова освіта, як і освіта загалом, залежать від педагогічної майстерності вчителя. Результати, що відображаються у кількості дипломованих фахівців з різних галузей, свідчать про те, що українська освіта має значні досягнення і ще більший потенціал. Особливо варто підкреслити математичні досягнення наших співвітчизників, працею яких створено значну кількість інновацій в організації виховної роботи. Вивчаючи математику, потрібно докласти багато зусиль та часу. Це важко, але математика виховує у кожної дитини розсудливість, логічність думки та здатність прогнозувати певні ситуації наперед, самостійність у діях, уміння аналізувати та виокремлювати те, що є головним. Виховна робота з математики є специфічною. Заняття математикою потребують значних розумових зусиль, певних навичок, умінь, особистісних характеристик учнів. Тому здійснювати виховання потрібно на загальнолюдських принципах: взаємоповаги, взаємодопомоги, милосердя, доброзичливості, відвертості, самостійності. Усіх цих принципів учитель має дотримуватись і під час уроків, і в позаурочній діяльності, і в позакласній.

1.3. Форми, методи та засоби організації урочної, позакласної та позаурочної виховної роботи з молодшими школярами на матеріалах математики

В умовах сучасного розвитку суспільства використання виховного потенціалу освіти є важливою педагогічною проблемою, тому посідає вагоме місце в освітньому процесі школи. Особистість у сучасному світі повинна володіти не лише певною системою знань, а й розуміти закономірності відносин між людьми, бути зорієнтованою у цінностях життя суспільства загалом.

Проблема виховання особистості є досить актуальною. Нині освіта спрямована на виховання творчо розвиненої особистості, готової до життя і

праці в сучасних реаліях. Відповідно для розв'язання означеної проблеми, реалізується розумове, трудове, фізичне, естетичне, правове, статеве, моральне, екологічне та економічне виховання підростаючого покоління. Цілі виховання можуть успішно реалізовуватися у процесі шкільної математичної освіти. Реалізуючи системний принцип виховання, варто зауважити, що виховання має відбуватися не лише на уроках, а й на позакласних і позаурочних заходах. Усі елементи виховання під час процесу навчання предметів початкової школи мають бути тісно пов'язані між собою. Кожний елемент, і виховання загалом, мають тісно переплітатися з пізнавальною активністю учнів під час використання математичного матеріалу. Такий зв'язок забезпечує успіх у виховній роботі з молодшими школярами на матеріалах математики.

У Законі України «Про освіту» (2023), Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.) (1994) підкреслюється, що реалізація виховних функцій здійснюється в системі навчально-виховної діяльності вчителя. Важливе місце в цій системі посідає позаурочна діяльність, спрямована на всебічний і гармонійний розвиток особистості школяра, що поєднує духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість.

Тому слушним вважаємо висновок Д. Коломійця (2012) та В. Кириленка (2012), що виховний процес тісно пов'язаний з навчальним, до того ж відбувається, як в урочний, так і позаурочний час, проте «неодмінно базується на основі ідеологічних понять Добра, Знань, Правди, Краси».

Виховна система початкової школи має бути спрямована на створення належних умов для самореалізації дитини та розвиток її життєвих навичок і ціннісних орієнтацій, формування позитивних мотивацій та гуманізацію відносин «учитель – учень».

Так, у своїх дослідженнях В. Ільчук (2012) та А. Коломієць (2012) переконливо доводять, що зміни в початковій школі викликані гуманізацією освіти (принцип гуманізму – «людина – міра всіх речей»). Гуманізація освіти

впливає на духовний світ учнів, сприяє їхньому саморозвитку та самовихованню, закладає підвалини аксіологічного зростання.

Проблему організації виховного процесу в урочний і позаурочний час у сучасній школі досліджують у різних аспектах С. Гончаренко, В. Новосельський, В. Оржеховська, В. Постовий, Л. Хлебнікова, К. Чорна та інші. Психологічні аспекти організації позаурочної роботи в сучасній школі досліджували: Д. Бех, М. Борщевський, А. Гречишкіна, О. Крутенський, С. Максименко, Л. Соколова та багато інших. Зміст і напрями позаурочної виховної роботи у процесі занять з математики аналізували Т. Дем'янюк, Л. Канішевська, А. Капська, Б. Кобзар, О. Ковтонюк, Л. Наконечна, В. Рибалка, С. Свириденко, П. Щербань та багато інших. До проблеми організації позакласної та позаурочної діяльності молодших школярів зверталися у своїх працях Ю. Бабанський, О. Голік, Н. Кудикіна, Г. Майборода, К. Слесик, Т. Сущенко, Т. Чубенко та інші.

На основі цих праць робимо узагальнення щодо напрямів реалізації виховної роботи в початковій школі:

- *Виховання громадянської свідомості.*
- *Виховання правової культури та профілактика правопорушень.*
- *Фізичне виховання та пропаганда здорового та безпечного способу життя.*
- *Психологічна підтримка учнів та вихованців.*
- *Економічне виховання.*
- *Національно-патріотичне виховання.*
- *Екологічне виховання.*
- *Моральне виховання.*
- *Родинне виховання.*
- *Художньо-естетичне виховання.*
- *Розвиток творчих здібностей учнів.*

Ми підтримуємо думку А. Захарової (2000), яка вважає, що «сучасна освіта – це освіта для людини. Її стрижнем є розвиваюча, культуротворча

домінанта, виховання здатності до самоосвіти і саморозвитку особистості, яка вміє використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язання проблем, критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, прагне змінити на краще своє життя» (с. 22).

Головна мета математичної освіти в освітньому процесі початкової школи полягає у розвитку та саморозвитку учнів шляхом оволодіння математичними знаннями, забезпеченні їхньої математичної грамотності. Математична освіта здійснює вагомий внесок у формування компетентностей учнів, що базуються на знаннях, досвіді, цінностях і здібностях, набутих завдяки вихованню. У процесі занять з математики вчитель має не тільки навчати учнів, а й виховувати в них: культуру мовлення, культуру мислення, культуру поведінки, почуття патріотизму, естетичні почуття, науковий світогляд.

Згідно з концепцією «Нової української школи» (2017), учень має обов'язково оволодіти математичною компетенцією. Над цим учителю потрібно працювати, починаючи з ланки початкової освіти. Особливої уваги заслуговує формування компетентностей молодших школярів на уроках математики під час використання інтерактивних методів навчання. У зв'язку з цим виникла необхідність дослідити роль інтерактивних методів у формуванні компетентностей учнів і становленні активної взаємодії типу вчитель-учень, учень-учень. Ця проблема є однією з найбільш актуальних для сучасної педагогічної науки і практики.

Виховний процес базується на математичних компетентностях, які закладають основу ключових компетентностей. Доречною є думка С. Ракова (2005), що математична компетентність – це вміння молодшого школяра бачити та застосовувати математику у повсякденному житті, розуміючи зміст і методи математичного моделювання, будувати математичну модель.

Якщо сучасний учитель в процесі навчання шкільного курсу акцентує увагу учнів на зв'язку математики з життям, то він викликає у дітей інтерес до навчання, сприяє вихованню таких важливих рис характеру, як

послідовність у роботі, наполегливість, охайність, увага, критичне ставлення до своєї роботи й роботи своїх товаришів, кмітливість, чесність, колективізм, любов до праці, культура писемного й усного мовлення.

Сучасному освітньому процесу притаманні переважання вербальних методів навчання і виховання, недооцінка значення спілкування школярів для розв'язування провідних задач і завдань на уроках математики, відсутність цікавих для учнів форм і методів організації навчальної діяльності тощо. Тому нагальною потребою сучасної системи освіти є впровадження нових форм і методів навчання та виховання, що забезпечують розвиток особистості кожного школяра.

У педагогічній теорії та практиці існує декілька підходів до визначення урочної, позаурочної та позакласної виховної роботи.

Виховна робота в системі класно-урочної система навчання – це спосіб організації навчально-виховного процесу, який передбачає виділення груп учнів у класи з постійним складом, проведення занять у формі уроків. Ключовою і найбільш вагомою ознакою класно-урочної системи є *урок*. У цьому контексті є слушною думка М. Фіцули (2008), що урок є організаційною формою навчання, за якою «навчальні заняття проводяться вчителем з групою учнів постійного складу, одного віку і рівня підготовки протягом певного часу і відповідно до розкладу» (с. 166).

Урок має невичерпні резерви, потужні дидактико-виховні та розвивально-творчі можливості, чітко висвітлені у триєдиній меті уроку – навчальній, розвивальній і виховній. На думку В. Бондар (2005), урок навчає та виховує «всією своєю сутністю: змістом матеріалу, що виучується; методами роботи, стосунками, які виникають між самими учнями, між учнями й учителями тощо. Урок є продуктом спільної творчої діяльності всіх дійових осіб педагогічного дійства» (с. 101). Отже, сучасний урок є віддзеркаленням педагогіки і методики навчання, основною і найбільш поширеною структурною одиницею класноурочної системи навчання в

основній школі. Урок є стрижнем навчання, інструментом виховання та розвитку особистості.

Перевагою класно-урочної системи є гнучкість і можливість застосування найрізноманітніших видів і форм пізнавальної діяльності під час організації виховної роботи.

Що ж стосується уроку математики, то він має значний виховний потенціал і тому на вчителя лягає велика відповідальність. Від учителя залежить методичність у побудові уроку, яка виховує у кожному моменті. На етапі актуалізації опорних знань уроку математики виховну роботу можна організувати різними способами з допомогою: усних вправ, математичних диктантів, фронтального опитування, виконання вправ за готовими рисунками, складанням власної математичної задачі. Все це виховує пізнавальну активність, відповідальність, критичне мислення.

Сучасний урок математики в початковій школі – це урок, у якому вчителю відводиться не основна роль, хоча саме він і є головним режисером дій учнів. Головною метою є не прагнення дати учням якомога більше інформації, а турбота про глибину та якість набутих ними знань, уміння самостійно здобувати знання і застосовувати їх у житті. Саме інноваційні технології навчання на уроках математики допоможуть учителеві початкових класів зробити процес навчання цікавим, різноманітним, ефективним і демократичним.

На думку О. Савченко (1999), «в сучасному розвитку змісту початкової освіти характерним є застосування технологій, які б сприяли: індивідуалізації навчання; активізації навчальної та пізнавальної діяльності учнів; взаємодії між учителем і учнем та учнів один з одним. Зміст і організація шкільного життя повинні сприяти сильній внутрішній мотивації учіння, створювати передумови для різнобічної повноцінної діяльності молодших школярів» (с. 8).

У сучасній системі освіти одним із видів виховної роботи на уроці математики виділяють *урок-казку*. Проведення такого уроку передбачає

використання казкових персонажів, героїв мультфільмів, кінофільмів тощо. Процес вибору казки відбувається відповідно до того матеріалу, який вивчається. Уроки-казки супроводжуються кольоровими ілюстраціями, різнобарвними картинками, які викликають в учнів естетичні емоції, відчуття краси математики. Казки та ілюстрації до них інколи виготовляють самі учні. Така діяльність виховує у молодших школярів правильне планування навчальної праці, чітку його організацію та дотримання правил навчальної гігієни (*див. додаток В*).

Урок-гра також є засобом навчання та виховання. Гру на уроці математики не слід порівнювати з забавою. В процесі уроку-гри з математики в дітей виробляється звичка зосередитись, мислити самостійно; розвивається увага, прагнення до знань. Захопившись, діти не помічають, що вчать: пізнають, запам'ятовують нове, орієнтуються в нестандартних ситуаціях, поповнюють запас уявлень, понять, розвивають уяву та фантазію. Організація такого виду виховної роботи дає змогу дітям бути уважними, зосередженими та дисциплінованими (*див. додаток Г*).

Варто виділити ще один вид організації виховної роботи *урок-подорож* з математики. Це уявна поїздка, подумки, за допомогою власної фантазії і за сприянням тих умов, які оточують учня. Основний позитивний момент уроку– подорожі полягає в тому, що учні відчують себе мандрівниками-дослідниками, першовідкривачами, вченими-науковцями, які вирішують важливу проблему. Таким чином, урок-подорож сприяє розвитку уяви і фантазії, мови і мислення, інтересу до вивчення математики, виховання моральних якостей, культури поведінки, рішучості, самостійності, цілеспрямованості, сміливості, витримки (*див. додаток Ж*).

Орієнтація освітнього процесу на особистісні якості дитини вимагає від учителя урізноманітнити арсенал форм організації позакласної та позаурочної виховної роботи з молодшими школярами. Дефінітивний аналіз понять «позакласна» та «позаурочна» робота показав, що вони не мають чіткого розмежування.

Відповідно до поглядів Л. Базильчука (2008), «позакласна робота – це різноманітна виховна й освітня робота педагогічного колективу школи у позаурочний час, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей. Як бачимо, ці поняття є синонімами» (с. 4). Тому в літературі не відображено їх чіткого розмежування.

Як зазначає С. Гончаренко (2011), «позакласна робота в школі є однією із складових частин навчально-виховної роботи, однією з форм організації дозвілля учнів. Вона організовується та проводиться в позаурочний час органами дитячого самоврядування за активної допомоги і тактовного керівництва з боку педагогічного колективу, особливо класних керівників, вихователів, організаторів позакласної і позашкільної роботи» (с. 156).

Ще в минулому столітті ідеї А. Макаренка (2003) мали досить значний вплив на розвиток позакласної та позаурочної виховної роботи. Він говорив «школа повинна бути єдиним колективом, в якому організовані всі виховні процеси» (с. 132).

Думки В. Сухомлинського (1988) опирались на те, що можливості для всебічного розвитку молодших школярів у позаурочні години дуже широкі. Він вважав, що необхідними умовами правильної організації вільного часу школярів є чітка організація всієї системи позакласної та позаурочної виховної діяльності, педагогічне забезпечення системи та структури виховної діяльності з учнями в позашкільному середовищі.

Сучасний науковець К. Слесик (2002) під позаурочною роботою розуміє діяльність педагогів, батьків, учнів, яку організовує школа для розширення та поглиблення знань, умінь і навичок, виховання самостійності, індивідуальності та нахилів особистості, а також задоволення інтересів і забезпечення інтелектуального відпочинку школярів.

До позакласної роботи з математики належать заняття на добровільній основі, які проводить учитель у позаурочний час, як у школі, так і за її межами. Даний вид діяльності спрямований на розвиток математичних здібностей, інтересів і нахилів. Виховним аспектом даного виду роботи є

формування позитивних рис особистості, а саме: розумової активності, самостійності, ініціативи, пізнавального інтересу, потреби в самоосвіті, здатності адаптуватися до мінливих умов суспільства тощо. Важливим є виховання колективізму, наполегливості, культури думки та поведінки, дисциплінованості, відповідальності та ін.

У різних формах через зміст математичних матеріалів може проводитись позакласна виховна робота з учнями. Серед них: проведення тижнів конкретних предметів у школі, проведення конкурсів рефератів і захист проєктів з історії відкриттів у галузі математики тощо (Елькін, 2013).

Виховна робота з математики складає нерозривну єдність із загальним освітнім процесом початкової школи. Саме навчання математики є складним процесом, який здійснює значний вплив на свідомість і поведінку молодших учнів, поглиблення та розширення їхніх знань і навичок. Формуванню життєвих компетентностей сприяє не лише навчання, а й позакласна робота з математики. Вона поглиблює та розширює знання учнів, отримані на уроках, підвищує зацікавленість предметом, привчає їх до самостійної творчої роботи, розвиває ініціативу, виховує почуття відповідальності за доручену справу. Традиційними для вчителів є проведення предметних тижнів, участь у районних турнірах з математики, залучення учнів до конкурсів «Кенгуру», написання творчих і рефератів.

Математична олімпіада – засіб виховання сумлінного ставлення дітей до навчання; одна з форм позакласної роботи, яка створює умови для вияву спортивного азарту, посилює зв'язки сім'ї та школи. Цей вид позакласної роботи цікавий для дітей тим, що тут вони можуть випробувати свої знання, позмагатися з іншими учнями з того чи іншого предмету, і, звичайно, отримати оцінку своїх знань. Основними рівнями математичних олімпіад учнів є: шкільні, районні, обласні та міжнародні.

Математичний гурток допомагає розширенню світогляду учнів у різних областях математики. Гурткова робота сприяє розвитку в дітей математичного мислення, лаконічності мови, вмілому використанню

символіки, правильному застосуванню математичної термінології, умінню робити доступні висновки й узагальнення, обґрунтовувати свої думки та ін. Робота гуртка впливає на підвищення інтересу до математики не тільки гуртківців, а й решти учнів класу. На заняттях гуртка учні можуть реалізувати свої побажання щодо змісту матеріалу, що їх цікавить, форми організації своєї роботи, що і притягує дітей до відвідування цього позакласного навчання.

Ще однією формою позакласної роботи є *математичний ранок*. Це свято, основу якого складають командні та парні змагання на математичному матеріалі даного класу. Новий і позапрограмовий матеріал має бути, але у невеликому обсязі і в цікавій формі. Математичний ранок потребує ґрунтовного підходу. Ще під час уроків учитель має опрацювати основні форми змагань та ігор, які використовуватимуться на цьому святі. Потрібні репетиції у позаурочний час.

Хвилини цікавої математики є досить дієвим і ефективним засобом масового охоплення учнів позакласною роботою молодших школярів. Завдання, що пропонуються у «хвилинах», повинні відрізнятися від тих, що розглядаються на уроках. У переважній більшості вони розв'язуються усно, цікаві за формою, доступні всім (Митника, 2011). Весь виховний процес розпочинається з проведення хвилин цікавої математики. Вони проводяться з метою розвитку в учнів уже першого класу інтересу до предмету математики. Компонувати матеріал для хвилин цікавої математики можна по-різному. Один раз запропонувати ребуси, другий – головоломки, третій – задачі-жарти. Але, як показує практика, доцільно комбінувати різні види завдань. Ці завдання можуть бути присвячені певній темі, наприклад, закріпленню геометричного матеріалу, таблиць множення, розв'язуванню віршованих задач на дві дії (Воліна, 2000) (див. додаток 3).

До групових позакласних занять, метою яких є підвищення інтересу дітей до математики, відносяться години цікавої математики. До проведення годин цікавої математики корисно залучати всіх учнів класу. Завдяки цій

формі позакласної роботи виховується пізнавальний інтерес у дітей, культура поведінки, естетичні особливості, а також заохочення до глибшого і конкретнішого вивчення того чи іншого предмету. *Години цікавої математики* від математичного гуртка відрізняються тим, що гурток створюється за принципом добровільності, з урахуванням дитячих нахилів, можливостей та інтересів, а години цікавої математики проводяться з усіма учнями класу. Члени гуртка, на відміну від учнів, що беруть участь у годинах цікавої математики, періодично влаштовують виставки, на яких демонструють наочні посібники, математичні газети, збірники задач, які складені членами гуртка.

Займаються діти і таким видом позакласної роботи, як випуск *математичних газет*. Математична газета виступає хорошим засобом залучення молодших школярів до творчої діяльності. Вона відіграє ще важливішу виховну роль, якщо учні будуть працювати самостійно. Вчитель повинен лише допомагати порадами, критичною оцінкою їх роботи, усувати хиби у доборі матеріалу тощо. Математична газета повинна стати у 1 та 2 класах дієвим помічником вчителю у прищепленні інтересу та любові до математики, вихованні наполегливості, кмітливості, дисциплінованості тощо. Їх корисно випускати в усіх класах. Математичні газети корисні не лише для учнів, що їх випускають, але й для учнів, які їх читають. Адже з газет можна дізнатися багато цікавої інформації, що не розглядається на уроках. Цей вид позакласної роботи також викликає інтерес до предмету, зацікавлює й притягує учнів до його вивчення. Дизайн математичного журналу відіграє важливу роль. Добре ілюстрована та добре написана газета приверне увагу дітей. Назва газети дуже важлива. Діти повинні активно брати участь у її виборі. Це може бути «Чомучка», «Плюс», «Математик Веселка», «Юний математик».

Однією з цікавих і важливих форм позакласної роботи є *математичні екскурсії*. На екскурсіях учні дістають початкові відомості з геометрії, розвивають окомір, а також набувають навичок практично застосовувати

математичні знання. Під час екскурсії можна зібрати числові дані для складання задач на місцевому матеріалі, різних таблиць, які потім використовуватимуться на уроках і заняттях математичного гуртка. Отже, цей вид позакласної роботи не лише цікавий дітям, й корисний для самого вчителя. Адже легше проводити уроки, використовуючи матеріал, який діти самі ж зібрали під час екскурсії.

Математичні вікторини проводять з метою підвищення інтересу учнів до математики. Сутність вікторини полягає в тому, що пропонується система запитань, задач, прикладів, доступних певній віковій групі учнів. Діти в добровільному порядку розв'язують задачі, відповідають на запитання в усній або письмовій формі, повідомляють про результат. Перевірка правильності відповідей на запитання, якості виконання завдань за допомогою відповідного обліку дозволяє визначити кращу команду, найкращого математика. Доцільніше проводити вікторину як самостійний позакласний захід, наприклад у рамках тижня математики (*див. додаток Ж*).

Л. Василечко вважає, що позаурочна виховна робота тісно пов'язана з навчальною діяльністю школярів, та, не дивлячись на це, являє собою автономну область навчально-виховного процесу. У цій сфері діяльність школярів відзначається більшою самостійністю, творчістю, індивідуальністю тощо. Важлива роль у вихованні учнівської молоді належить позаурочній роботі на математичному матеріалі, яка допомагає педагогам виховувати, розвивати творчі здібності, активність і самостійну діяльність кожного школяра.

До форм організації позаурочної роботи належать масова/фронтальна (дозволяє охопити значну кількість учасників, однак недоліком є те, що вчителю важко проконтролювати діяльність кожного учня), групова/колективна (найбільш оптимальна форма організації навчально-виховного процесу) та індивідуальна (проводиться відповідно до індивідуальних інтересів учнів, що дозволяє краще впливати на учасників навчально-виховного процесу) (Богданович, 2001, с. 7).

Як бачимо, існує чимало видів позакласної та позаурочної роботи з математики. Кожен з них відіграє важливу роль у вихованні та навчанні молодших школярів. Але саме від учителя залежить вибір і змістове наповнення того чи іншого виду діяльності.

Таким чином, сучасна початкова школа потребує ефективного вирішення проблеми організації позаурочної виховної роботи з молодшими школярами на математичному матеріалі. Важливим у такій організації є те, що не лише навчальний процес став для дітей оволодінням певними знаннями та навичками, без яких вони не зможуть обійтися у повсякденному житті й через позаурочну роботу можна виховувати у них уміння долати складнощі в навчанні, естетичне задоволення від кожного заходу, викликати бажання вивчати кожного разу щось нове. Позаурочні форми роботи допомагають створити в школі атмосферу багатого духовного життя, сприяють розвитку пізнавальних інтересів, потреб і практичних умінь. Величезними можливостями володіють позаурочні заняття з виховання допитливості, спостережливості і творчої самостійності учнів. Заняття в математичних гуртках і клубах, екскурсії математичного спрямування, практичні роботи виховують у дітей молодшого шкільного віку повагу до праці людей, любов до природи. У процесі позаурочної виховної роботи продовжується моральне виховання учнів, яке здійснюється в умовах сприятливого оточення, у колі своїх ровесників та друзів; виникає можливість виховання в молодших школярів стійких життєвих принципів справедливості, чесності за допомогою математичного матеріалу. Крім уроку, сучасна школа має цілий ряд інших форм організації навчання та виховання. До таких форм відносяться: домашня навчальна робота, позаурочна робота, позакласна робота, екскурсії та позашкільна робота. Більш детально, крім розглянутих вище, схарактеризуємо найбільш поширені у практиці виховання молодших школярів позаурочну роботу на математичному матеріалі.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дисертаційної роботи нами здійснено дефінітивний аналіз ключових понять дослідження: «виховна робота», «виховна робота на заняттях математики», «вихованість молодших школярів». Правильно організований виховний процес під час вивчення математики створює сприятливі умови для різнобічного та гармонійного розвитку особистості, її соціально педагогічної підтримки, зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я, реалізації природних здібностей і задатків, творчого потенціалу, формування ціннісного ставлення до світу та до самої себе.

Здійснено аналіз провідних видів виховання, що реалізуються в освітньому процесі початкової школи засобами математичної діяльності (розумове виховання, естетичне виховання, екологічне виховання, трудове виховання, економічне виховання, патріотичне виховання, валеологічне виховання, моральне виховання). У даному розділі обґрунтовано важливість реалізації виховного потенціалу у процесі занять з математики.

Дослідження ґрунтується на філософських принципах науковості, історизму, єдності теорії та практики, єдності історичного та логічного, об'єктивного вивчення явищ. Проблему організації виховної роботи у процесі занять з математики, її історико-педагогічний і психологічний аспекти забезпечив теоретичний аналіз наукових досліджень, а саме: нормативно-правових документів, монографій і посібників, присвячених проблемі дослідження; дисертаційних робіт; матеріалів педагогічної і психологічної наукової періодики тощо.

На основі аналізу історико-педагогічних джерел нами були виокремлені і систематизовані шляхи організації виховної роботи у процесі занять з математики, що використовуються в освітній практиці (організація математично-виховного центру; підбір математичного змісту виховання; співвідношення методів впливу та діяльності у процесі занять математики; проведення виховних заходів на математичному матеріалі; використання

різноманітних методів і форм виховного впливу у процесі занять з математики).

У педагогічній теорії та практиці існує декілька підходів до визначення урочної, позаурочної та позакласної виховної роботи. Саме тому нами було здійснено детальний аналіз даних понять, що дало змогу з'ясувати про переваги класно-урочної системи, про можливість застосування найрізноманітніших видів і форм пізнавальної діяльності під час організації виховної роботи. Дефінітивний аналіз понять «позакласна» та «позаурочна» робота показав, що вони не мають чіткого розмежування «позакласна робота – це різноманітна виховна й освітня робота педагогічного колективу школи у позаурочний час, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей», «позаурочна робота – це діяльність педагогів, батьків, учнів, яку організовує школа для розширення та поглиблення знань, умінь і навичок, виховання самостійності, індивідуальності та нахилів особистості, а також задоволення інтересів і забезпечення інтелектуального відпочинку школярів».

Матеріали першого розділу дисертації більш детально представлені в працях автора (Білик 2019; Білик 2020; Білик 2022).

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ З МАТЕМАТИКИ

2.1. Обґрунтування педагогічних умов та модель виховної роботи у процесі занять математики школи I ступеня

Сучасна освіта – це освіта для людини. Її основою є розвиток, домінуюча культура, формування здатності до самоосвіти та саморозвитку особистості, яка використовує отримані знання та вміння для творчого вирішення проблем, критичного мислення, обробки різноманітної інформації.

Застосування *системного підходу* в освітньому процесі набуває з кожним разом все більшої та більшої популярності, адже виступає певним напрямом методології наукового пізнання та педагогічної практики, основою якого є педагогічний процес як система.

Системний підхід є більш глобальним визначенням, яке базується на організації навчання в початковій школі загалом, визначення уроків математики як одного із засобів цілісного механізму виховання учнів. Він унормовується Державним стандартом початкової освіти, Державним стандартом базової середньої освіти (2011), Законом «України про освіту» (2023) тощо.

Погоджуємося з думкою Н. Лазаренко та А. Коломієць (2016) про те, що застосування системного підходу до об'єктів, що вивчаються, передбачає розгляд об'єкту вивчення як системи, виявлення певної кількості її елементів, встановлення, класифікацію й упорядкування зв'язків між цими елементами. Саме у такий спосіб даний підхід є певним інструментом, який застосовується для аналізу ситуацій і об'єктів.

Визначальним показником у процесі виховання на заняттях з математики є сукупність: *компонентів* (мети, завдань, принципів, змісту, методів, прийомів, форм і засобів, а також кінцевий результат); *структури*

(взаємного розміщення та взаємодії компонентів); *функцій і факторів*, які об'єднуються в систему (інтегративні компоненти). Саме курс математики у початкових класах є не лише потужним засобом розвитку всіх видів мислення та інших психічних функцій: пам'яті, уваги, уяви, сприймання, а й засобом виховання цілеспрямованості, наполегливості, уміння та бажання долати труднощі та розв'язувати життєві проблеми, сприймаючи їх, як задачі.

Реалізація *особистісного підходу* у використанні математичного матеріалу в процесі виховання передбачає врахування індивідуальних особливостей дитини. Психологи, педагоги та методисти завжди акцентували на це увагу. Сучасне розуміння особистісного підходу визначили в 60-х роках минулого століття відомі зарубіжні вчені К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкль. Утверджуючи напрям гуманістичної психології, вони доводили, що повноцінне виховання можливе лише в тому випадку, коли школа слугуватиме лабораторією для відкриття унікального «Я» кожної дитини, допомагатиме їй в усвідомленні, розкритті власних можливостей, становленні самосвідомості, в здійсненні особистісно значущого і суспільно прийняттого самовизначення, самореалізації та самоутвердження.

У процесі розв'язування молодшими школярами задач, прикладів і рівнянь з математики, їхній особистий досвід має надзвичайно важливе значення, оскільки практично зміст кожної задачі пов'язаний з природними та побутовими явищами і, безперечно, хід розв'язку буде залежати від цього досвіду, але можливостей для його виявлення у педагога за умов традиційного навчання немає. Проте, вони з'являються за умов роботи учнів у малих групах.

Організація вчителем роботи молодших школярів у малих групах дозволяє: формувати так звані «м'які навички» – *soft skills* (уміння домовлятися, взаємодопомога, вміння працювати в команді, взаємодіяти з іншими, навичок до співпраці та інших); реалізувати управлінську функцію: направити хід дитячих думок на те, щоб вони активно, зосереджено прагнули

побачити невидиме, зрозуміти приховане, розглянути незвичайне у звичайному, усвідомити причинно-наслідкові зв'язки між величинами або логічними операціями; підвищити ефективність засвоєння математичних знань.

Новизна гуманістичних орієнтирів у розвитку освіти в Україні передбачає становлення такої ситуації, формування якої б потребувало використання тривалого часу. Основа, яка є визначальною у вихованні майбутнього покоління учнів початкової школи, має бути об'єктивною ціннісною реальністю. Виховний потенціал шкільної та позашкільної освіти у формуванні цінностей молодших школярів відображений у дослідженнях О. Биковської, С. Білоус, В. Вербицького, Д. Коломійця, А. Корнієнка, Г. Пустовіта, Т. Сущенко, Л. Тихенка та інших. Аналіз даної проблеми дав змогу нам виокремити *аксіологічний підхід*, який у розвитку урочної, позашкільної та позакласної роботи є важливим і необхідним задля правильного використання виховного потенціалу математичного матеріалу з молодшими школярами. Використання цього підходу надає можливість під час вивчення математичних явищ і процесів визначити стратегії у подальшому розвитку (введення певних ціннісних орієнтирів). Така стратегія дозволяє підібрати правильні форми та методи у виховному процесі на математичному матеріалі.

Ми погоджуємося з думкою О. Отич (2011), що педагогічними установками аксіологічного підходу є ціннісне ставлення до індивідуальності вихованця, віри в його можливості у кожній ситуації навчання та виховання; в наданні допомоги в усвідомленні власної цінності для себе і соціуму. Закладений математичний матеріал у навчальних підручниках у початковій школі дає можливість виховувати ціннісне ставлення до суспільства та держави (використовуючи задачі на формування в школярів ініціативи та почуття високої відповідальності, дбайливого ставлення до народного добра тощо).

Виокремлений нами *діяльнісний підхід* реалізується через важливі процеси, які безпосередньо є у школі: навчання та виховання. Виховна робота, з точки зору діяльнісного підходу то, воно розглядається як діяльність учня, яка відбувається не самотійно, а разом з вчителем, що дає можливість створювати, корегувати, виробляти нові підходи, принципи, нові форми, норми в процесі освітнього процесу. Суттю даного підходу є розвиток особистості учнів

Реалізація діяльнісного підходу в Новій українській школі (2017) передбачає створення комфортного психологічного середовища, розвиток пізнавальної активності, гуманізації та орієнтованість на особистість кожного учня та врахування індивідуальних можливостей кожного школяра. Застосування діяльнісного підходу на уроках математики забезпечує успішне та ефективне формування математичної компетентності, сприяє розвитку розумових дій, інтелекту, творчих здібностей і виховує активну, розуміючу людину. На таких уроках успішно реалізується триєдина мета.

Середовищний підхід включає в себе сучасну гуманістичну парадигму освіти у якій передбачається формування цілісної особистості. Необхідними умовами реалізації даного підходу дослідниками (В. Володьком, Л. Масол, О. Савченко) визначено цілісність педагогічної системи, цілісність освітнього середовища початкової освіти досліджено у працях І. Зязюна, Н. Гонтаровської, І. Кашекової, Л. Савенкової, Н. Шишляннікової та інших. Середовищний підхід у процесі занять з математики передбачає не лише використання виховного потенціалу оточуючого середовища (соціального, суспільно-політичного), а й створення педагогічно доцільного виховного простору, сприятливого для виховання у молодших школярів не лише інтересу до вивчення математики, а й таких якостей, як працелюбність, наполегливість, вміння висловлювати свою думку та поважати думку інших тощо.

Компетентнісний підхід полягає у виході за межі традиційної системи виховання, коли результатом вважається система знань, умінь і навичок учня, а не його здатність діяти.

Компетентність виступає здатністю це здатність особистості до практичної діяльності, яка вимагає наявності певної системи знань, а отже, розуміння, відповідного типу мислення, яке дає змогу оперативно вирішувати різні проблеми та завдання (Ковальчук, Шапаренко, 2012, с. 28).

Під поняттям «компетентнісний підхід» розуміють спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток ключових (базових, основних, надпредметних) і предметних компетентностей особистості, які допомагають набутти досвід практичної діяльності; здатності проявляти вихованість у своїй поведінці (самореалізація в соціумі як громадянина, сім'янина, професіонала). Тому саме правильно підібраний математичний матеріал буде сприяти реалізації даного підходу.

Ідеї інтеграції у виховному процесі початкової школи були започатковані видатним педагогом Я. Коменським, який стверджував, що смислове навантаження виховного процесу має бути постійно взаємопов'язаним і пропорціонально розподіленим між розумом, пам'яттю і мовленням. Саме тому *інтеграційний підхід* дозволяє нам виховувати всебічно розвинену особистість у процесі занять математики. Адже він допомагає активізувати навчально-пізнавальну діяльність молодших школярів, забезпечує їм можливість працювати з додатковими джерелами інформації, вчитися самостійно, використовувати ресурси мережі інтернет тощо. Інтеграційний підхід передбачає використання емоційного впливу на школярів, органічно поєднуючи емоційне й логічне підґрунтя виховного процесу на математичному матеріалі.

Зупинимось детальніше на принципах теоретико-методологічного блоку використання виховного потенціалу у процесі занять з математики (*рис. 2.1.*). Організація виховного процесу в початковій школі полягає у відношенні між його суб'єктами, характеру та взаємодії, яка виникне у

процесі спілкування. Основними ознаками даної взаємодії має бути: активність, змістовність і усвідомленість. У контексті дисертаційного дослідження важливо окреслити систему принципів організації виховної роботи на математичному матеріалі.

Під поняттям «принципу» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови (2005) трактується основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації і т. ін.

Принцип системності передбачає реалізацію виховного потенціалу математики на уроках, позаурочній і самостійній діяльності. Дотримання цього принципу контролює педагог у процесі виховної роботи з молодшими школярами. Якості, які виховуються в учнів, не можливо реалізувати, якщо виховний процес являтиме собою випадковий набір виховних заходів на математичному матеріалі, що матимуть епізодичний, а не системний характер. Саме тому важливим є прогнозування можливих наслідків використання різноманітних завдань у виховному процесі.

Принцип цілеспрямованості організації виховної роботи у процесі занять з математики спрямований на якість вирішення завдань, які ставляться перед учнями початкової школи на уроках математики. Підпорядкування всієї виховної роботи опирається на гармонійне формування і всебічний розвиток особистості вихованця.

Принцип дитиноцентризму передбачає процес організації виховного процесу на цінностях, виховання здатності до саморозвитку та самореалізації особистості. Даний принцип передбачає те, що весь освітній процес базується на дитині, яка знаходиться в центрі. Саме тому підбір форм, методів і прийомів на заняттях математики спрямовані на те, щоб досягти необхідного результату, а саме: збільшити рівень вихованості на засадах матеріалів математики, забезпечити учню комфортні умови навчання та розвитку.

Принцип зв'язку виховання з життям вимагає від учителя виховання в учнів на математичному матеріалі: розуміння ролі праці в житті суспільства; поваги до праці, яка пов'язана матеріальними та духовними цінностями; розвиток здібності багато й успішно працювати, бажання добросовісно та творчо працювати на користь суспільства та власну користь.

Принцип гуманізації в нашій моделі полягає в тому, що він вносить корективи у виховний процес на заняттях математики. Основні засоби для реалізації даного принципу є цілі та завдання освітнього процесу початкової школи, які надають вільний вибір, співпрацю та творчість. Здебільшого даний принцип спрямовується на виховання гуманістично-орієнтованої особистості (виховання людяності, високоморальності та милосердності).

Дотримання *принципу виховання особистості в колективі* сприяє у ефективності здійснення виховної функції на матеріалах математики, забезпечуючи: здоровий морально-психологічний клімат, згуртованість, творчу активність, постійну спрямованість на успіх, високу вимогливість, творчу співпрацю, потенційну ефективність діяльності тощо. Особливістю є те, що переважає спільна діяльність учнів під час виконання завдань математичного змісту, яка виховує найкращі риси характеру особистості.

На даний момент на рівні педагогічної теорії та практики існує об'єктивна необхідність у розробленні педагогічної концепції виховання школярів засобами математики як навчального предмета. Варто відзначити, що виділення педагогічних умов можливо лише на рівні теоретизування, оскільки в реальності вони злиті та є взаємодоповнювальними.

Для того, щоб вивчення математики впливало на ціннісну сферу особистості учня, необхідним є процес перетворення вчителем змісту навчального предмета «Математика». Цей процес включає в себе як відбір змісту, так і його осмислену переробку з позицій розстановки ціннісних акцентів.

Наразі набули актуальності не лише оновлення змісту виховного процесу, а й визначення його педагогічних умов, за допомогою яких краще

організовується виховна робота, адже ефективність освітнього процесу початкової школи залежить від умов, в яких він відбувається. Організація виховної роботи з молодшими школярами в процесі занять з математики потребує спеціальних педагогічних умов, які і забезпечать її ефективність. Оскільки тлумачення поняття «педагогічні умови» щодо організації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики відсутнє, вважаємо за доцільне розкрити коротко його сутність. Психолого-педагогічна наука по-різному визначає педагогічні умови:

1) сукупність об'єктивних можливостей, обставин і заходів освітнього процесу, що структурована та спрямована на досягнення мети (В. Ляудіс, А. Найн) (Айзенбарт, 2016, с. 76);

2) обставина педагогічного процесу, яка є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання та використання елементів змісту, методів, прийомів, форм навчання (В. Андреев, В. Ледньов) (Айзенбарт, 2016, с. 76);

3) сукупність об'єктивних можливостей обставин і заходів педагогічного процесу, які є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання та використання елементів змісту, методів, а також організаційних форм навчально-виховного процесу для досягнення цілей (Айзенбарт, 2016, с. 76).

У тлумачному словнику української мови (2002) зазначено, що умова є важливою обставиною, яка сприяє здійсненню чи створенню чого-небудь або сприяє виконанню певної дії (с. 632).

Дослідниця О. Бражнич (2001) у своїх працях висвітлює думку, що педагогічними умовами можна назвати визначену систему, яка включає в себе правильно підібрані методи, форми, прийоми, матеріальні можливості здійснення освітнього процесу, що забезпечуються успішним досягненням визначеної мети (с. 17).

На думку В. Манько (2020), педагогічні умови – це взаємопов'язана сукупність внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик

функціонування, яка забезпечує високу результативність освітнього процесу й відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності (с. 155).

Аналіз психолого-педагогічних досліджень М. Айзенбарт, О. Бражнич, С. Гончарової, В. Глуханюка, Н. Кожухова, В. Ляудіс, А. Найн і інших дозволив визначити, що організація виховної роботи з молодшими школярами в процесі занять з математики буде ефективнішою, якщо впровадити в освітній процес початкової школи ряд педагогічних умов.

Саме тому нами було проведено опитування викладачів кафедри початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та вчителів-практиків з метою виокремлення оптимальних педагогічних умов успішної виховної роботи з використанням математичного матеріалу. Педагогам було запропоновано виділити найбільш доцільні та ефективні педагогічні умови способом ранжування відповіді (*див. додаток Л*).

Зазначимо, що опираючись не лише на власний досвід й відомих науковців, аналіз педагогічного спостереження, бесіди та опитування, нами були виокремлені такі педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики:

- 1. Реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів.*
- 2. Поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі.*
- 3. Забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі.*

Виховання – це спеціально організована та цілеспрямована діяльність вихованця та педагога, яка полягає у реалізації виховної цілі. Педагогічна діяльність у такому випадку називається виховною роботою (Вишківська, 2019, с. 115). Особливу увагу в питанні виховання молодших школярів слід приділити початковій ланці освіти. У дітей немає чітко сформованих

життєвих поглядів, орієнтирів, переконань та інтересів. Проте у такому віці є міцне підґрунтя для основ моральності, патріотичності, самосвідомості, емпатійного ставлення тощо. Класифікація видів виховання є важливим процесом у роботі, адже дає змогу яскравіше підкреслити специфічність того чи іншого методу, точніше визначити його призначення у виховному процесі. Вона впливає з логіки цілісного педагогічного процесу, необхідності безпосередньої організації всіх видів діяльності дітей, їх взаємин з педагогами і між собою, стимулювання самодіяльності та самоосвіти. Саме тому перша виділена нами педагогічна умова стосується *реалізації провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів*. У нашому дослідженні особливу увагу ми приділили таким видам виховання: розумове, моральне, патріотичне, екологічне, естетичне.

Дефінітивний аналіз поняття «розумове виховання» засвідчує відсутність єдиної точки зору стосовно його тлумачення. Так, в українському педагогічному словнику (1997) «розумове виховання – це важлива складова у всебічному розвитку особистості, у якій передбачається розвиток мислення та пізнавальних процесів» (с. 74). Аналіз різних поглядів щодо обґрунтування поняття дав змогу визначити, що розумове виховання передбачає набуття знань, формування наукового світогляду, вироблення культури розумові праці та виховання інтересу в розумовій діяльності. У процесі використання математичних матеріалів з учнями початкової школи здійснюється розумовий розвиток і розумове виховання. Саме вони спрямовані на підвищенні якостей знань, формування працьовитості, цілеспрямованості, а також математичних умінь і навичок (самостійність мислення та розвиток творчих здібностей).

Одним із головних завдань у виховному процесі є набуття учнями навичок економічного мислення. Економічне виховання можна розглядати як організовану педагогічну діяльність, спрямовану на формування економічної культури молодших школярів. У контексті своїх досліджень В. Москаленко

(2018) зосереджує увагу на те, що «економічна культура – це організація життєдіяльності та розвитку людей в сфері економіки, яка спрямована на регуляцію, збереження і розвиток суспільства у відповідності з економічними цінностями» (с. 21). Організація занять на математичному матеріалі містить потужний потенціал для економічного виховання молодшого школяра. У свою чергу під час уроку математики чи проведення позакласного заняття відбувається вивчення елементарних і початкових понять, термінів та формування основ економічної культури.

Варто відзначити запропоноване визначення М. Фіцулою (2002), що «моральне виховання є своєрідною виховною діяльністю, ціль якої є формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі ідеалу, норм і принципів моралі, а також участю в практичній діяльності» (с. 212). Саме тому, працюючи з молодшими школярами, варто використовувати такі форми роботи на математичному матеріалі, які будуть розвивати у них самостійність, самооцінку, відповідальність за свої вчинки, працелюбність, наполегливість, впевненість, рішучість, вміння погоджуватися з думкою інших, доводити справу до завершення. Реалізація морального виховання у процесі використання математичного матеріалу передбачає включення дітей до позакласної та позаурочної роботи, створивши всі умови для виховання моральних якостей.

Із здобуттям суверенності та незалежності України гостро постало питання виховання почуття патріотизму – як провідної якості особистості. Тому потрібно завжди здійснювати виховний вплив на кожного учня як громадянина. Виходячи з тлумачень видатних науковців, можемо сказати, що патріотичне виховання ми розглядаємо як базову складову освітнього процесу, що має на меті:

- формування почуття любові до своєї Батьківщини;
- становлення дбайливого ставлення до рідної мови, культури, традицій;
- розвиток національної свідомості, гідності, почуття гордості.

Значну увагу вчителі початкової школи приділяють використанню математичних матеріалів як інструментів патріотичного виховання молодших школярів, хоча це є складно. Підбір прийомів і методів у процесі занять з математики складається з надання патріотичної спрямованості математичному матеріалу (кресворд, творчі роботи, ігри, логічні вправи тощо). Завдяки такому підходу в дітей підвищується інтерес до математики як науки та навчального предмету.

Процес екологічного виховання та навчання дитини має свій механізм, його можна поділити на два етапи: збагачення емоційно-ціннісної сфери та залучення до безпосередньої практичної діяльності в природі. Основними компонентами змісту екологічного виховання молодших школярів мають стати екологічні знання, екологічне мислення, екологічний світогляд та екологічна культура.

Т. Кучай (2008) трактує екологічне виховання як безперервний процес, який повинен бути спрямований на формування в людини цілісної системи практичних знань і вмінь, які могли б забезпечити екологічну відповідальність особистості. Використання різноманітних форм, методів і прийомів у роботі з молодшими школярами на математичному матеріалі сприяє здійсненню екологічного виховання. Правильно підібрані математичні завдання надають можливість учням зрозуміти суть важливих екологічних понять, розкривають роль математики у пізнанні найбільш загальних і фундаментальних законів природи.

Естетичне виховання – це формування здатності сприймати прекрасне в навколишньому світі. Воно спрямоване на виховання естетичних почуттів, смаків, суджень, умінь, а також бажань брати участь у створенні прекрасного. На основі різних тлумачень поняття «естетичне виховання» ми дійшли висновку, що це поняття можна трактувати як педагогічний процес, спрямований на формування і розвиток естетичних почуттів, потреб сприймати, оцінювати прекрасне та творчо діяти. На заняттях математичного циклу виховується бережливе ставлення до природи та використання краси

природи. Математичний матеріал допомагає молодшим школярам логічно будувати висловлювання та доводити правильність своїх суджень, навчає чіткості. Виховним значенням також виділяється естетика праці учнів і продуктів математичної діяльності.

Важливими завданнями Нової української школи є робота з формування в молодших школярів навичок самостійної діяльності, творчого потенціалу та здатності використання знань на практиці. Тому названі якості учнів можуть розвиватися та формуватися на уроках математики, але і у позаурочній роботі. Тому другою педагогічною умовою виділено: *поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі.*

Одним із напрямів забезпечення системної роботи вчителів початкової школи з організації виховного процесу в математичній освітній галузі є самовдосконалення вчителів. Саме тому важливою проблемою на даному етапі є пошук ефективних шляхів для вдосконалення педагогічних навичок. На основі таких висновків нами виділена третя педагогічна умова, яка полягає у *забезпеченні системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі.* Мета полягає у створенні для вчителів початкової школи таких необхідних та достатніх умов, за яких вони б могли активно організовувати виховний процес. Сюди можемо віднести: взаємовідвідування уроків, участь у курсах підвищення кваліфікації, участь у майстер-класах, конференціях, вебінарах тощо.

Підсумовуючи, зазначаємо, що педагогічні умови потребують сукупності спеціальних засобів, форм і методів для правильної організації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики.

Виховний потенціал на заняттях математики заснований на тому, що будь-яка виховна система може бути використана в тому випадку, якщо вона створює умови для розвитку і становлення дитини, її кращих людських якостей. Що ж стосується виховного процесу, то він повинен проходити

успішно та безболісно для дитини, навколо неї повинна бути створена така атмосфера, де їй буде так само добре та затишно, як у родині, де її люблять, цінують, де будуть піклуватися настільки, що вона стане цікавою собі та іншим. Потрібно докласти всіх зусиль, щоб дитина, переступаючи поріг школи, відчула, що саме тут її чекають. Вихованця повинна оточувати краса, гра, фантазія, творчість. Найвища мета творчості – це розкриття та реалізація кожним своїх потенційних можливостей.

На думку В. Шарко (2007), можливості сучасного уроку й системи освіти загалом значно розширюються завдяки використанню мультимедійних, інтерактивних технологій, Інтернету. Сьогодні перед педагогами стоїть важливе завдання – виховати та підготувати молодь, здатну активно включатися в якісно новий етап розвитку сучасного суспільства. Оскільки основною ідеєю сучасного уроку є єдність навчання, виховання та розвитку учня, даний розділ покликаний розкрити модель використання виховного потенціалу математики в початковій школі.

Модель використання виховного потенціалу математики в початковій школі має будуватися відповідно до вимог Державного стандарту загальної початкової освіти. Державний стандарт – це нормативний документ, який вступив у дію з 2011 року як механізм оновлення змісту освіти і контролю за його засвоєнням. Зміст освіти в Державному стандарті удосконалений так, щоб забезпечити реалізацію загальних принципів щодо національного характеру школи, розвитку особистості, оздоровчої функції, гуманізації, диференціації та інтеграції змісту, посилення практичного та творчого спрямування навчальної діяльності.

Завданнями дисертаційного дослідження передбачалося обґрунтувати систему організації виховної роботи з молодшими школярами в процесі занять з математики. В основу системи покладена модель реалізації виокремлених та обґрунтованих нами педагогічних умов.

«Модель (від англ. model – шаблон, макет, зразок, зменшена або спрощена копія) – речова, знакова та уявна система, що відтворює, імітує,

відображає принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості, ознаки чи (та) характеристики об'єкта дослідження» (Гончаренко, 2011, с. 331). Модель є своєрідним інструментом пізнання, засобом, за допомогою якого дослідник вивчає об'єкт, що його цікавить.

В. Штоф запропонував чотири визначення поняття «модель»:

- модель – уявно продумана чи матеріально реалізована система;
- спосіб відображення об'єкту дослідження;
- замітник об'єкту дослідження;
- носій нової інформації про об'єкт.

У своїх дослідженнях О. Федій (2009) стверджує, що «модель – це чітка, ґрунтовна мисленнева або матеріальна система, яка відображає об'єкт дослідження та дає нову інформацію про нього» (с. 132). На думку Н. Казанішена (2011) зазначає, що «важливою умовою функціонування моделі є чітка орієнтація всіх компонентів на досягнення єдиної мети, що забезпечує її цілісність, організованість та дієвість» (с. 123).

На основі аналізу наукової літератури ми визначили, що модель упровадження педагогічних умов організації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики має включати теоретичне, організаційно-методичне та науково-технологічне забезпечення. На основі дослідно-експериментальних досліджень Н. Баюрко (2016), Р. Гуревича (2012), Р. Загоруй (2011), В. Імбер (2008), А. Коломієць (2022), Т. Кривошеї (2018), Л. Наконечної (2016) та інших науковців, які обґрунтували основні підходи, принципи, педагогічні умови, запропонували якісний інструментарій (форми, методи, прийоми) організації виховної роботи, ми спроектували модель організації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики (рис. 2.1.). У контексті означеного деталізуємо запропоновану нами модель.

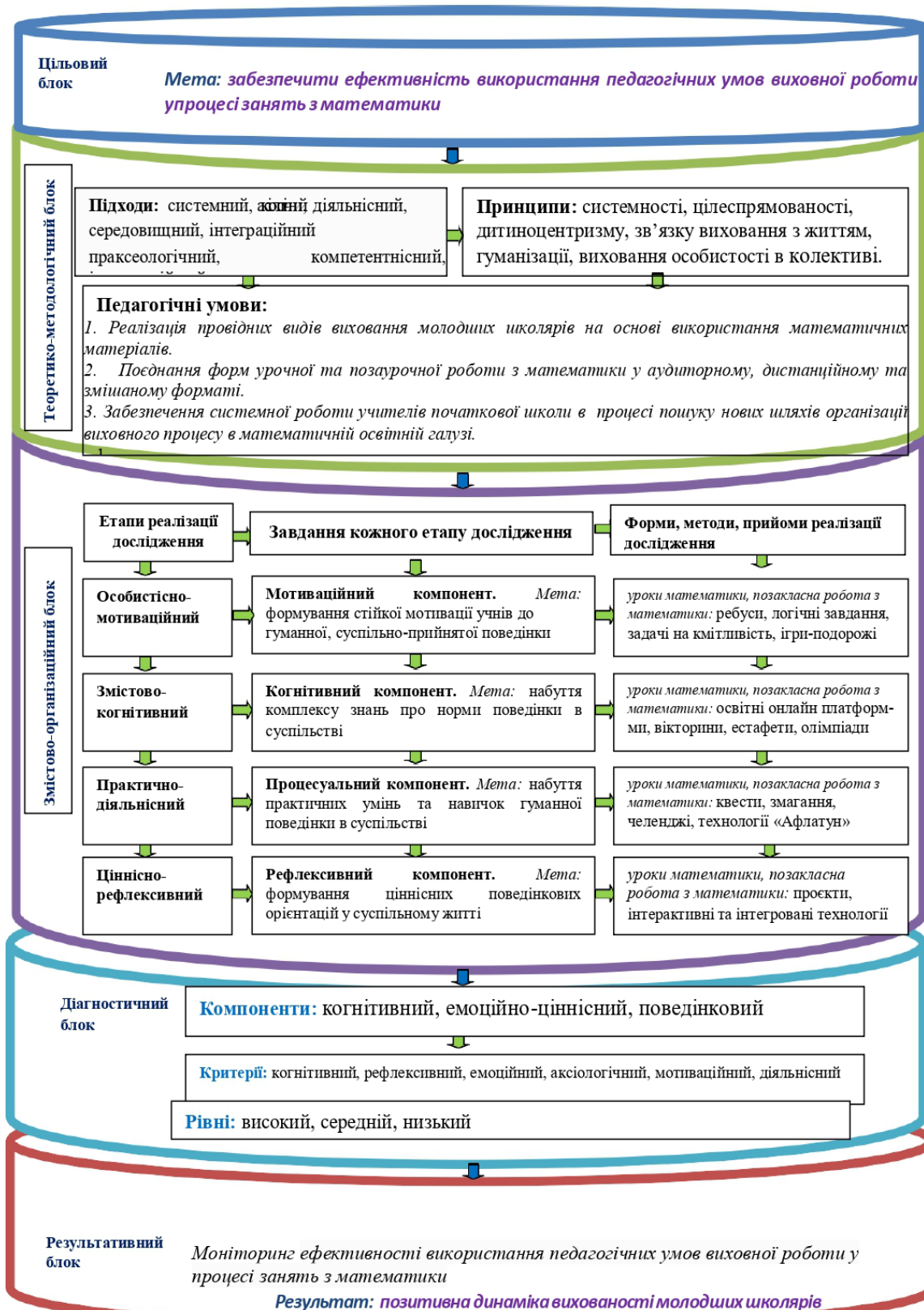

Рис. 2.1. Модель організації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики

Запропонована нами модель складається з таких блоків: цільового, теоретико-методологічного, змістово-організаційного, діагностичного та результативного. Зупинимось детальніше на кожному з них.

Важливим етапом під час проектування моделі є постановка мети, під час формулювання якої створюються передумови для об'єднання всіх інших її елементів у цілісну єдність. Виділений нами *цільовий блок* передбачає висвітлення мети та цілей використання виховного потенціалу математики в початковій школі. Саме тому в контексті нашого дисертаційного дослідження цільовий блок ми пов'язуємо з конкретною метою: забезпечити ефективність використання педагогічних умов виховної роботи у процесі занять з математики. Для реалізації мети дисертаційного дослідження ми визначили орієнтири, які сприятимуть підвищенню рівня вихованості молодших школярів на засадах математичного матеріалу, а саме:

- виховання має базуватися на низці українсько-європейських цінностей (виховання гідності, чесності, справедливості, турботи, поваги до життя, відповідальності, а також відповідальності не лише за себе, але й за добробут своєї країни);

- навчальний та виховний аспект в освітньому процесі мають здійснюватися паритетно;

- сприяти реалізації розумового виховання (розвиток мислинневих операцій; формування здатності чітко та структуровано виконувати завдання; логічно та послідовно висловлюватися; дбати про культуру розумової праці; поважати думку інших, вчитися адекватно сприймати її та робити власні висновки, підбираючи аргументи для погодження чи спростування тощо);

- сприяти ефективному економічному вихованню (вчити школярів орієнтуватися в грошовій системі; уміти раціонально та вигідно розпоряджатися бюджетом; поважати свою працю та працю інших, розуміти, що будь-яка робота має достойно оплачуватися; вміти критично сприймати себе та, на основі аналізу власних можливостей, вибудувати систему успішної самореалізації тощо);

- розвивати гнучкі навички учнів як на уроках математики, так і в позаурочний час;
- підібрати ефективні форми, методи, прийоми роботи, які максимально дозволили б педагогові підвищувати рівень вихованості учнів шляхом виконання математичних завдань;
- повсякчас діагностувати рівень вихованості молодших школярів, щоб своєчасно коригувати цей процес, стимулювати його для досягнення відповідного результату;
- здійснювати виховний процес з орієнтуванням на сучасні запити суспільства;
- виховувати в учнів здатність до самовиховання та аксіологічного зростання.

Таким чином, виділений нами цільовий блок посідає місце визначального чинника, який полягає у розробленні компонентів структурно-організаційної моделі, визначення послідовних зв'язків, чіткого розуміння функцій проєктованої нами моделі та результату, до якого прагнемо у дисертаційному дослідженні.

Наступним блоком використання виховного потенціалу у процесі занять з математики ми виділили *теоретико-методологічний*. Даний блок містить виділені:

- *підходи*: системний, аксіологічний, діяльнісний, середовищний, праксіологічний, компетентнісний, інтеграційний);
- *принципи*: системності, цілеспрямованості, дитиноцентризму, зв'язку виховання з життям, гуманізації, виховання особистості в колективі;
- *педагогічні умови* (1. Реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів; 2. Поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі; 3. Забезпечення системної роботи майбутніх учителів початкової школи у процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі).

Наступним блоком моделі є *змістово-організаційний блок*, який включає: етапи реалізації дослідження (особистісно-мотиваційний, змістово-когнітивний, практично-діяльнісний, ціннісно-рефлексивний). Цей компонент охоплює завдання кожного етапу дослідження та форми, методи, прийоми реалізації. Зупинимося детальніше на кожному завданні дослідження.

Особистісно-мотиваційний етап дослідження передбачає мотиваційний компонент, метою якого є формування стійкої мотивації учнів до гуманної, суспільно-прийнятої поведінки. Для реалізації ми пропонуємо проводити уроки математики, позакласну роботу з математики: ребуси, логічні завдання, задачі на кмітливість, ігри-подорожі тощо.

Змістово-когнітивний етап включає в себе когнітивний компонент. Метою даного компоненту є набуття комплексу знань про норми поведінки в суспільстві. Проведення уроків математики, позакласної роботи з математики: освітні онлайн-платформи, вікторини, естафети, олімпіади та інше надають можливість учителям реалізувати всі виховні завдання в освітньому процесі початкової школи.

У *практично-діялісному* етапі реалізації нашого дисертаційного дослідження нами виділено процесуальний компонент. Мета: набуття практичних умінь і навичок гуманної поведінки в суспільстві. На нашу думку, реалізувати виховні цілі можна за допомогою квестів, змагань, челенджів, технології «Афлатун».

Ціннісно-рефлексивний етап включає в себе рефлексивний компонент, мета якого – формування ціннісних поведінкових орієнтацій у суспільному житті. Доречними, на нашу думку, будуть використані на уроках математики та позакласній роботі проекти, інтерактивні та інтегровані технології.

Діагностичний блок запропонованої нами моделі представлений компонентами використання математичного матеріалу для виховного процесу (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий), критеріями

(когнітивний, рефлексивний, емоційний, аксіологічний, мотиваційний, діяльнісний), показниками та рівнями (високий, середній, низький).

Для оцінювання результатів виховного процесу на матеріалах математики необхідним є одержання чітких уявлень про рівні вихованості молодших школярів. Тому нами були виділені такі рівні: низький, середній, достатній і високий. Детальніше компоненти, критерії та рівні вихованості висвітлені у параграфі 3.1 (додаток Р).

У *результативному блоці* запропонованої нами моделі використання виховного потенціалу математики в початковій школі передбачається виконання мети виховного процесу початкової школи та визначення позитивної динаміки вихованості молодших школярів. На цьому етапі відбувається як контроль і самоконтроль за перебігом усього виховного процесу на математичному матеріалі.

Отже, запропонована нами модель складається із п'яти змістових блоків (цільового, теоретико-методологічного, змістово-організаційного, діагностичного та результативного), реалізація яких поетапно сприяє цілісному процесу організації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики. Тобто модель одночасно є чітко продуманим, покроковим алгоритмом, що може впроваджуватися в освітню систему школи I ступеня.

2.2. Реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів

Важливим завданням початкової школи є реалізація усіх видів виховання молодших школярів, зокрема, із застосуванням математичних матеріалів. Навчальна діяльність з математики розкриває широкий простір для виховного процесу.

Одним із видів виховання є розумове виховання, яке систематично, цілеспрямовано під впливом педагога впливає на формування особистостей

дітей. Мета розумового виховання полягає у формуванні системи знань про навколишній світ, розвитку пізнавальної діяльності, здатності до самостійності пізнання. Одне із головних завдань розумового виховання – виховати позитивне ставлення до навчання, бажання здобувати освіту протягом життя.

У низці досліджень визначено важливі елементи розумового виховання під час вивчення математичної освітньої галузі: продуктивність праці, дослідження, раціональність та логічність у рішеннях. Велику роль у реалізації виховного потенціалу відіграють завдання, які вирішують на уроках учні, завдання цікаві за змістом, багаті ідеями, які мають кілька способів розв'язання. Тому ми вважаємо, що підбираючи завдання на математичному матеріалі для учнів початкової школи, можна здійснювати розумове виховання. Гарний результат розумового виховання в процесі навчання визначається такими факторами: багатством духовного життя школи; змістом навчальних програм; характером підібраних методів навчання та організації розумової праці, як результату розумового виховання.

Наші спостереження показали, що побудова нестандартних уроків математики сприяє розумовому вихованню молодших школярів. Адже навчальний процес під час таких уроків полягає у підвищенні якості знань, формуванні працьовитості, цілеспрямованості, навичок і умінь. Здебільшого на таких уроках здійснюється ігрова діяльність, а через гру діти навчаються самостійності мислення у різноманітних ситуаціях, прояву творчості у розв'язанні задач тощо.

Зацікавленість учнів у навчанні математикою та розумовому вихованні активізується використанням різноманітних прийомів і методів, зокрема таких:

1. *Метод евристичної бесіди.* Евристична бесіда є поширеним способом навчання та виховання. Застосування цього методу передбачає такі етапи: перевірка домашньої та самостійної роботи, пояснення нового матеріалу, закріплення та повторення, підведення підсумку навчального

заняття. Ми переконалися на практиці, що доцільним є використання евристичної бесіди під час вивчення геометричного матеріалу, ознайомлення з задачами на рух, при вивченні завдань на ознаки подільності тощо (див. додаток М).

2. *Дидактичні опори.* Використання під час вивчення математичного матеріалу наочно-образних, логічних схем, планів-конспектів надає учням можливість одночасно бачити, слухати та сприймати навчальний матеріал. Позитивними ознаками дидактичних опор математичного матеріалу є економія часу на розв'язування завдань, надання можливості приділяти більше уваги формуванню вмінь і навичок сприйняття та опрацювання інформації, що подана в різних формах (текстовій, табличній, графічній) молодших школярів, застосування знань у практичній діяльності та повторювання великого обсягу навчального матеріалу.

3. *Самостійні завдання на математичному матеріалі* мають на меті активізувати увагу дітей. Наприклад, варіанти самостійних завдань можуть бути такими: самостійно закінчити деяке тотожне перетворення, розв'язати рівняння, відтворити тільки те, що викладене; довести математичне твердження; порівняти результат своїх дій у математичній задачі відповідно зі зразком учителя (контроль), здійснювати самоперевірку та взаємоперевірку (математичний диктант, виконання арифметичних дій тощо) (див. додаток Н).

4. *Розв'язування з пропусками.* Завданням для учнів є заповнення пропусків. На даному етапі вчителю дуже зручно перевірити підготовленість учнів до сприйняття нового матеріалу, а також визначити труднощі та знайти правильне рішення для їх усунення.

Ми дійшли висновку, що під час використання різноманітних прийомів на математичному матеріалі активізується навчальна діяльність молодших школярів; формуються навички системного та доказового мислення, самостійної роботи; цілеспрямованість учнів до розумої праці; розвиваються навички самоконтролю, виробляється здатність до розумової праці.

На сучасному етапі важливим є питання економічного розвитку країни. У воєнний та післявоєнний період будуть потрібні люди, які мають здатність до системного та конструктивного мислення, швидкості знаходження потрібної інформації, адекватності прийняття рішень. За формування таких якостей особистості відповідає економічне виховання молодшого покоління. Вагомого значення набуває формування в молодших школярів економічного мислення, вміння орієнтуватись у нестандартних ситуаціях та проявляти ініціативність у вирішенні проблем.

Економічне виховання у початковій школі покликане формувати системи раціональності мислення та поведінку сучасних школярів в умовах ринкових відносин, розвивати підприємницькі здібності, виховувати майбутніх громадян, які стануть носіями національної та людської гідності, патріотизму, порядності, ділової культури (Верховодова, 1989).

Застосування на уроках математики методики «Азбука економіки» (автор М. Побірченко), яка спрямована на надання учням необхідних знань для навичок у повсякденному житті, на вироблення елементарних понять про товар, гроші, ціну, доходи, бюджет, економію тощо. Ми в своїй практиці скористалися рекомендацією автора, що заняття на математичному матеріалі мають проводитися у формі рольової, імітаційної та ділової гри.

З молодшими школярами, на нашу думку, доцільним буде проведення гри економічного спрямування «Розклади товар по полицях». Її можна використовувати для учнів 2-х та 3-х класів. Метою даної гри є навчити молодших школярів класифікувати товари за спільною ознакою; закріплювати знання про різновиди торгових об'єктів; виховувати культуру партнерської діяльності та обміну.

Гра «Розповідь за картинкою». Учні пропонуються повправлятися у складанні оповідання за картинками, не нехтуючи послідовністю дій. Приклад картинки представлено на *рисунку 2.2*.

*Рис. 2.2. Гра «Розповідь за картинкою»
(інтернет джерело)*

У процесі економічного виховання доцільним є проведення економічної гри «Що? Де? Коли?» (4 клас) Мета: закріпити знання про професії, пов'язані із підприємницькою діяльністю; вчити відстоювати свою ідею та прислухатися до думки інших; виховувати повагу до своїх однокласників (<https://vseosvita.ua/library/konspekt-netradicijnogo-uroku-z-predmeta-cikava-ekonomika-3-klas-ekonomicna-gra-so-de-koli-170201.html>).

Реалії сьогодення показали, що в дітей ще з дошкільного віку потрібно починати виховувати патріотизм. Патріотизм має бути усвідомленим, діти мають знати, за що люблять свою державу. Патріотичне виховання не завжди займало суттєве місце в початковій школі, проте нині як ніколи наша країна потребує відродження та турботи. Розв'язанню цього завдання у початковій ланці школи сприятиме використання виховного потенціалу занять. Виховання в школярів почуття патріотизму варто здійснювати й на математичних матеріалах, віддаючи перевагу окремим аспектам цієї роботи відповідно до вікових особливостей учнів.

Зокрема, у 3-4 класах доцільно надавати перевагу вихованню в учнів любові до України, її природи, рідного дому, школи, рідної мови, шляхом складання самими учнями (або за допомогою вчителя) і розв'язування задач, у яких йдеться про їх рідний край. Це задачі, що містять історичні дані, відомості про тваринний і рослинний світ регіону, в якому проживають школярі тощо. Під час розв'язування задач доречно пропонувати учням

коментувати виконання дій. Це сприятиме розвитку усного мовлення, формуванню в школярів умінь правильно та грамотно висловлювати свої думки українською мовою.

Неабиякі можливості щодо виховання почуття патріотизму надають тематичні позакласні заходи, присвячені українським математикам: математичні вечори, вікторини, конференції, диспути, дискусії чи змагання тощо. На таких заходах можна розповісти учням про життя, діяльність і здобутки видатних українців, запропонувати розв'язати кілька задач, складених ними.

У початковій школі молодших школярів можна залучати до проєктів, пов'язаних з вивченням професійної діяльності відомих українських математиків («Історичні задачі на математичному матеріалі», «Українські математики світового рівня», «Математика наших предків», «Міри ваги – наша гордість», «Моя країна математика» тощо).

О. Коркішко пропонує використовувати реальні досягнення українського народу у позаурочній виховній діяльності: збір зерна за рік, видобуток корисних копалин, висаджування дерев для озеленення, відвоювання українських територій. У процесі розв'язування задач учням можна пропонувати тематичні завдання, наприклад: «в Україні видобувають 23 тонни кам'яної солі на рік, тоді як в Румунії – 5 тонн. На скільки більше тонн кам'яної солі виготовляють в Україні?» або ж «У волонтерських загонах плетуть 6 м маскувальної сітки за 1 день. Українським військовим потрібно 30 м. За скільки днів справляться волонтерські загони?». На думку дослідниці, під час позаурочної роботи з математики необхідно звертати увагу на осмислення поняття «патріотизм», яке поєднує ціннісне ставлення до свого народу, рідного краю, Батьківщини, поваги та толерантного ставлення до інших народів, поваги до своїх і чужих прав, свобод тощо. Розглядаючи орнаменти українських вишивок, учнів можна познайомити з низкою геометричних фігур (колом, трикутником, квадратом, ромбом тощо) (Коркішко, 2004).

Таким чином, поступово починаючи з дошкільного віку та продовжуючи у школі, різними засобами, методами виховують у дітей любов до Батьківщини, допомагають зрозуміти наше життя, збагачують їх новими уявленнями про нашу багатонаціональну державу.

Проблема екологічного виховання особистості набуває особливої актуальності в теперішній час, коли в світі відбувається занепад одвічних ціннісних орієнтирів. Зауважимо, що на думку Г. Тарасенко (2000), екологічне виховання виконує домінуючу роль в екологічній просвіті особистості, оскільки дає змогу не лише озброїти людину певними інтелектуальними знаннями, а й визначити її особистісне емоційно-почуттєве ставлення до явищ навколишнього середовища. На думку дослідниці, екологічне виховання є невід'ємною складовою екологічної освіченості особистості, має базуватися передусім на глибоких переконаннях, які, як відомо, виникають лише тоді, коли природничі знання людини пройдуть крізь призму її почуттів і емоцій, будуть оцінені та усвідомлені нею на належному рівні, стануть її вольовим актом.

Екологічне виховання спрямоване на навчання дитини розуміння себе та всього, що відбувається в навколишньому середовищі. Успіх вирішення екологічних проблем багато в чому визначається рівнем екологічної освіти дітей.

Процес екологічного виховання молодших школярів під час занять з математики здійснювали за такими напрямками:

- аналіз ефективності та економності під час використання природних ресурсів і розкриття математичних закономірностей певних явищ природи;
- розкриття математичних закономірностей природи через вступні бесіди вчителя відповідно до теми уроку;
- з'ясування ролі математики в розв'язуванні екологічних проблем;
- складання графіків і діаграм, які ілюструють функціональні залежності результатів впливу людської діяльності на природу;

- виховання екологічного розуміння та екологічної культури, відповідальності за стан навколишнього середовища;
- розв’язання задач з метою розуміння окремих екологічних понять, обробка статистичного матеріалу (Сідельнікова).

У системі екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку О. Грошовенко (2017) передбачає врахування таких аспектів: підбір екологічних матеріалів для роботи з дітьми; створення екологічного середовища у класному приміщенні; гуманістичне спрямування учнів у вирішенні екологічних проблем; ціннісне сприйняття природи; формування внутрішнього бажання займатися природоохоронною діяльністю.

На основі екологічного виховання в учнів формується екологічна культура, що передбачає глибокі знання про навколишнє середовище (природне і соціальне), екологічний стиль мислення, відповідальне ставлення до природи, вміння вирішувати екологічні проблеми, провідну участь у природоохоронній діяльності.

Проаналізувавши ефективність різноманітних прийомів і методів на математичному матеріалі, ми дійшли висновку, що акцентувати роботу потрібно на розв’язанні екозадач. Екозадачі – це задачі, які навчають взаємозв’язкам у навколишньому середовищі, велика роль під час їх розв’язування відводиться вихованню та всебічному розвитку молодших школярів. Розв’язування таких задач ґрунтується на знаннях, поповненні цікавими відомостями про навколишній світ, розвивається і вдосконалюється математична мова, увага, самостійне творче мислення, виховуються елементи основ екологічної культури. Наприклад: «Пластиковий пакет розкладається у природному доквіллі 8 років, шкірка банана – у 4 рази швидше, а скло – у 15 разів довше, ніж банан. За скільки років розкладуться всі матеріали?». Приклади цікавих екозадач представлені у *додатку О*.

Таким чином, екологічне виховання є безперервним процесом розвитку особистості, саме воно зосереджене на формуванні екологічного мислення дітей, світогляді та практичних навичок.

Моральне виховання займає чільне місце у загальному виховному процесі, адже саме воно є цілеспрямованою взаємодією вчителя та учня, мета якої полягає у формуванні моральних почуттів і якостей, засвоєнні певних моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки.

Зміст морального виховання підпорядкований вічним цінностям і конкретним потребам суспільства, які з плином часу змінюються. Засноване воно на принципах рівноцінності особистостей педагога і дитини, гуманістичності змісту і засобів, довіри та поваги в процесі навчання, створенні позитивної емоційної атмосфери, творчої взаємодії педагога і дитини. На думку дослідників Г. Тарасенко, О. Голюк, Т. Кривошеї, напрями морального виховання школярів визначаються його завданнями, що спрямовані на:

- формування в учнів моральних понять, переконань;
- виховання і розвиток у школярів моральних почуттів (любові до Батьківщини, відданості їй, національної самосвідомості, поваги до своїх батьків і рідних тощо);
- прищеплення школярам навичок, звичок моральних дій;
- виховання і закріплення у школярів позитивних рис характеру (доброти, чуйності, щедрості, совісності, чесності і терпимості...); формування потреб у самовдосконаленні і самовихованні. Розв'язання цих завдань повинно забезпечувати моральну поведінку школяра, тобто зовнішній прояв у практичній діяльності духовного напрямку, особистих установ, які відповідають етичним нормам, принципам даного суспільства (Тарасенко, 2014).

У працях Н. Рідей та А. Овчатої звертається увага на морально-етичне виховання. Дослідниці стверджують, що «метою морально-етичного розвитку і виховання є соціально-педагогічна підтримка становлення і розвиток високоморального, компетентного і творчого громадянина, який

переживає за долю країни як свою особисту та усвідомлює відповідальність за сьогодні і майбуття своєї Батьківщини» (Рідей, Овчатова, с. 153).

Працюючи з молодшими школярами у контексті морального виховання, учням варто пропонувати завдання, у яких неодноразово звучатимуть фрази: «поділилися», «допомогли», «підтримали», «нагодували», «зібрали», «зробили добру справу» тощо. Наприклад: « у Олежки було 6 цукерок, 2 він залишив собі, решту порівну поділив між друзями, Дмитриком та Славином. По скільки цукерок отримали хлопчики?» Зміст таких задач вказує на цінність дружби, необхідність ділитися, сприяє моральному вихованню.

Працюючи з шестирічними першокласниками, на думку Т. Кривошеї (2013), можна використовувати роботу з лабіринтами, у яких необхідно, наприклад, допомогти дістатися до домівки, знайти сім'ю, врятувати від небезпеки тощо. Робота над величинами, на думку дослідниці, також має вплив на морально-етичне виховання. Наприклад, «вкажи на вищу берізку», «покажи ширший стіл», «знайди короткий олівець» тощо, таким чином, діти вчаться усвідомлювати, що всі різні, оригінальні, неповторні та поважати всіх і все, що їх оточує у природному і соціальному середовищі.

У Павлиській школі, якою опікувався В. Сухомлинський (2012), була розроблена програма моральних звичок: доводити почату справу до кінця, виконувати роботу тільки добре, ніколи не перекладати свою роботу на інших; мати мужність визнавати свої помилки» (с. 287). На нашу думку, позакласна робота з математики якраз дозволяє ефективно розвивати відповідний комплекс моральних звичок.

Отже, виховний процес у початковій школі впливає на формування ціннісних орієнтацій, які формують ставлення дітей до оточуючого її світу. Позаурочна робота з математики сприяє цьому процесові: відкриває широкий спектр форм, методів, прийомів, пакетів завдань, які в комплексі мають цілеспрямований продуктивний виховний вплив на молодших школярів. Загалом, під час позаурочної роботи з математики вчитель може активно

реалізовувати виховний процес, зокрема дбати про розумове, патріотичне, економічне, естетичне, екологічне та моральне виховання тощо.

2.3. Поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі

Сучасні реалії життя вимагають від педагога вправно поєднувати урочне, дистанційне та змішане навчання для виконання усіх освітніх завдань, зокрема виховних. Складність навчання у воєнний період передбачає швидкий перехід від аудиторного до дистанційного чи змішаного навчання. Незважаючи на різні форми освітнього процесу, педагогові необхідно вибудувати чіткий вектор позаурочної діяльності, адже у комплексі вона дозволяє ефективно реалізовувати поставлені завдання, позитивно впливаючи на особистість учнів.

У педагогіці поняття «урок» трактується як форма організації навчання, за якої вчитель проводить заняття з групою учнів постійного складу, одного віку й рівня підготовки впродовж певного часу й відповідно до розкладу (Педагогіка, 2001). Науковці виокремлюють різні класифікації традиційних уроків початкової школи, зокрема: урок засвоєння нових знань, урок узагальнення і систематизації, підсумковий урок, комбінований урок тощо. Окрім традиційних уроків, вчителі проводять і нетрадиційні уроки, як-от: урок-подорож, урок-гра, урок-квест, урок-змагання тощо. Часто позаурочну діяльність з математики вчитель може проводити у формі нетрадиційних уроків, рідше – у формі традиційних. Окреслені завдання уроку педагог може продовжувати реалізовувати і у позаурочній діяльності.

У своїх дослідженнях Н. Гущина (2021) акцентує увагу на особливостях взаємодії позаурочної та урочної діяльності, зокрема дослідниця зазначає, що:

– активізується учнівська діяльність, закріплюються отримані знання; розвиваються уміння та навички школярів у результаті переходу вивчення теми з уроку в позаурочну діяльність;

– форми позаурочної діяльності менш регламентовані, проте вони дозволяють розкрити особистість дитини, її здібності та таланти, тим самим ефективніше реалізовувати виховний процес;

– процес позаурочної діяльності більш індивідуалізований, він дозволяє педагогові створити особливий простір зростання для кожної дитини, тим самим впливати на її виховання.

Урочна діяльність тісно взаємодіє з позаурочною, дозволяючи розвивати логічне та критичне мислення молодших школярів, пам'ять, увагу, творчі здібності. Вона сприяє активній виховній роботі педагога з молодшими школярами.

Урок може реалізовуватися в аудиторному форматі (учні навчаються безпосередньо в школі), дистанційному форматі (навчання відбувається за допомогою ІКТ-технологій, учителя та учнів розділяє відстань), змішаному форматі (поєднання дистанційного та аудиторного навчання). Аудиторне навчання – це взаємодія вчителя та учнів у реалізації освітнього процесу в приміщенні навчального закладу. Аудиторне навчання включає проведення традиційних / нетрадиційних уроків.

У процесі поєднання урочної аудиторної та позаурочної роботи вчитель може використовувати сюжетно-рольові ігри, наприклад: гра «У магазині» (молодші школярі засвоять знання про грошові купюри, закріплять навички додавання та віднімання, згадають правила толерантного поводження у громадському місці, звернуть увагу на маркетингові ходи під час декорування прилавків, тим самим розвиватимуть естетичний смак тощо); гра «На ниві» (учні зможуть підрахувати кількість зібраного зерна за день, усвідомити його цінність як у історії українського народу, так і у сучасних реаліях, помилуватися його красою тощо); гра «Лісові перегони» (формуєвати

уміння обраховувати швидкість, відстань та час руху, формувати ціннісне та бережне ставлення до природи).

У симбіозі урочної аудиторної та позаурочної діяльності можна використовувати ігри-драматизації та ігри-інсценізації, театралізовану діяльність. Учні можуть виконувати монологи геометричних фігур, наприклад: *«Я квадрат. У мене чотири сторони та всі вони рівні. Мій периметр можна обрахувати, додавши всі сторони»*; *«Я трикутник. У мене три сторони. Мої сторони можуть бути як різної, так і однакової довжини»*. Також учням можна пропонувати роботу з діалогами:

- *Привіт! Мене звали точка, я геометрична фігура. А ти хто?*
- *А я промінь! Радий познайомитися.*
- *Навзаєм! Варто лише доторкнутися олівцем до паперу та я одразу появляюся. А як утворюєшся ти?*

Важливого значення у позаурочній діяльності учнів мають математичні вікторини, в процесі проведення яких у школярів краще розвивається науковий світогляд, вибудовується цілісна картина світу. Прикладами таких завдань є: поясніть значення виразу «бути на сьомому небі», прокоментуйте прислів'я «всім по сім, а мені таки вісім»; розгадайте загадку: «вранці ходе на чотирьох, удень – на двох, а ввечері – на трьох», розв'язання ребусів тощо.

У позаурочній роботі з математики під час аудиторного навчання доречно буде використовувати фінансово-економічну освітню програму «Афлатот». У контексті завдань можна запропонувати вправу «Коробки Афлатуна» «(коробка для подорожей з Афлатуном і коробка-скарбничка Афлатун) – для зберігання речей з різних категорій цінностей, щоб навчити дітей дбайливо ставитися до цінних речей (монетки Афлатун, фотографії близьких людей, малюнки або поробки)» (Афлатун, 2013).

Цікавою для учнів буде вправа «Що можна купити за гроші, а що ні?». Школярам потрібно було пояснити, що можна купувати, а що є безцінним. Навести власні приклади.

Також учням можна пропонувати розв'язувати екологічні ланцюжки, суть яких зводиться до бережливого ставлення до природного довкілля. У процесі роботи над ланцюжками реалізується екологічне виховання, формується екологічна культура та ціннісне ставлення до всього оточуючого.

Окрім того, учням можна пропонувати задачі морально-етичної тематики, у яких їм необхідно поділитися, допомогти тощо. Такі задачі можна розігрувати у класі. Згодом діти можуть пропонувати свої версії задач тощо.

Важливе виховне значення для молодших школярів мають тематичні вечори («Математика у природі», «У світі математичних чудес», «Логіки математики», «Естетика в математиці», «Геометричні фігури в природі», «Геометричні орнаменти української вишивки», «Стародавня українська математика», «Відомі математики України», «Геометрія в сузір'ях»).

Поєднання урочної та позаурочної діяльності дозволяє вчителю краще виконувати поставлені завдання, активно працювати з учнями, виховувати з них дорослих свідомих гуманних особистостей.

Зважаючи на військовий стан в Україні, урочне навчання в школі (офлайн) часто змінюється на дистанційне (онлайн) навчання. У процесі дистанційного навчання використання позаурочної діяльності також займає особливе місце. А. Кобися (2015) визначає дистанційне навчання як «форму навчання з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, які забезпечують інтерактивну взаємодію викладачів і студентів на різних етапах навчання і самостійну роботу з матеріалами інформаційної мережі» (с. 293). На думку дослідниці, дистанційне навчання дозволяє швидко надати навчальний матеріал, проконтролювати успішність здобувачів освіти, швидко доповнювати навчальний курс новою інформацією, проводити консультації (індивідуальні, групові чи фронтальні) у роботі з учнями.

В українських школах дистанційне навчання здійснюється на платформах Google Meet, Google Classroom, Zoom тощо. Окрім того педагоги налагоджують спілкування з учнями та батьками через соціальну мережу

Facebook, канали для спілкування Viber, Telegram. Організуючи позаурочну діяльність педагог може підібрати для школярів різноманітний контент виховного значення: онлайн-уроки, квести, виховні математичні заходи, електронні підручники, періодичні онлайн видання на платформі YouTube, державних телеканалів та сайтах тощо. Окрім того, вчитель може використовувати освітні платформи Вчи.юа та Learning.app, де розміщуватиме низку пізнавальних завдань виховного значення. Як і під час уроків у школі вчитель може використовувати набір інструментів Microsoft Office (Word, PowerPoint, Paint). За словами Ю. Бурцевої та Д. Малєєва (2020), під час дистанційного навчання доречно використовувати ділові ігри, групові та проєктні завдання, використання відео-, аудіо-, графічної та текстової інформації в онлайн режимі.

У своїй практиці ми скористалися рекомендаціями академіка Р. Гуревича (2012), який стверджує, що для забезпечення ефективної реалізації позаурочної діяльності в дистанційному форматі вчителів будуть корисні для використання наступні технології:

– кейс-технологія (ґрунтується на використанні наборів (кейсів) текстових, аудіовізуальних і мультимедійних навчально-методичних матеріалів і їх розсилці для самостійного вивчення учням при організації регулярних консультацій у викладачів);

– ТВ-технологія (базується на використанні системи телебачення для доставки навчально-методичних матеріалів та організації регулярних консультацій);

– мережеві технології (полягають у використанні телекомунікаційних мереж для забезпечення учнів навчально-методичним матеріалом і взаємодії з різним ступенем інтерактивності між вчителем і учнями).

У ході дистанційного навчання вчителів стане в нагоді онлайн освітня платформа Вчи.юа, яка містить низку завдань для школярів. Усі завдання, окрім освітнього, мають ще й виховний характер: потрібно «порівно розділити цукерки», «повернути пташенят до гнізда», «зібрати урожай з

поля», «допомогти тваринам взимку», «сплести волонтерську сітку» тощо. У кожному завданні міститься значний потенціал, що впливає на розумове, патріотичне, естетичне, екологічне та моральне виховання.

Цікавими для учнів будуть веб-квести на платформі «Всеосвіта». Педагог сам може обрати тематику, придумати власні завдання та скомпонувати квест відповідно до інтересів дітей. Разом з учнями у мобільних додатках учитель може пропонувати розмальовувати картини, підбираючи колір відповідно до номера елемента картини. Особливою популярністю у молодших школярів користуються ігри Minecraft, грати у них можуть учні всього класу. Учителеві необхідно продумати тему роботи (власний дім, ферма, город, морське царство, розбудова України), задати параметри гри (розміри об'єктів, їх кількість, форми тощо). Учні разом виконують завдання, слідкують за всіма деталями, обирають матеріали відповідної геометричної форми, естетично облаштовують середовище тощо. Окрім того, школярі спілкуються між собою в чаті, навчаються творчо підходити до виконання завдань, знаходити компроміс, співпрацювати. Доречним під час дистанційного навчання буде також використання платформи Leaning. App. Ця платформа містить багато шаблонів завдань, які вчитель може підлаштувати під позаурочну діяльність з математики. Учні зможуть розв'язувати кросворди, сканворди, грати в гру «Перший мільйон», визначати правильну відповідь у різних етичних та моральних ситуаціях.

Орієнтуючись на практичний досвід педагогів та наукові праці дослідників, ми визначили позитивні сторони симбіозу дистанційної форми навчання та позаурочної роботи з математики:

- актуальність – можливість реалізовувати завдання, диктовані часом та сучасними умовами суспільства;
- інформаційність – можливість працювати на онлайн платформах, обробляти значну кількість інформації;
- інноваційність – упровадження нових освітніх технологій;
- зручність – можливість працювати у зручний час.

Окрім аудиторного, дистанційного навчання у початковій школі реалізується ще й змішане навчання. Л. Шелестова (2021) стверджує, що цей вид навчання поєднує в собі різні формати навчання, наприклад аудиторне та дистанційне. Під час змішаного навчання школярі можуть відведений період навчатися дистанційно, а потім на визначений час повертатися до школи, потім знову йти на дистанційне навчання і так по черзі. Тим самим, учителям потрібно детально продумати завдання, що варто пропонувати учням як на онлайн, так і на офлайн навчання, причому ці завдання мають гармоніювати, доповнювати одне одного. «Педагогічні можливості змішаної форми навчання базуються на використанні цифрових ресурсів у навчальному процесі, а це означає, що навчальний час не обмежується уроком або навчальним днем; навчальний процес виходить за межі класу чи навіть школи; він стає більш адаптивним і персоналізованим за рахунок використання тих методів і навчальних матеріалів, які найкраще задовольняють пізнавальні потреби учнів; допускаються варіації стосовно темпу виконання завдань задля відпрацювання певних навичок та якісного засвоєння навчального змісту» (Шелестова, 2021, с. 32).

У процесі змішаного навчання вчитель може використовувати технологію «Перевернутий клас». Для цього він записує невеликі відеоролики виховного змісту, учні переглядають їх під час дистанційного навчання, осмислюють проблемні питання, підняті педагогом, а під час аудиторного навчання виконують необхідні завдання.

Технологія STREAM-освіти також може бути ефективно зреалізовано під час змішаної форми навчання. STREAM (акронім Science – наука, Technology – технологія, Reading + WRiting – вміння вести діалог, як усний так і письмовий, Engineering – інжиніринг, Art – мистецтво, Mathematics – математика) прогресивна технологія, що дозволяє сформувати цілісну картину світу дітей (Крутій, Стеценко, 2018). Орієнтуючись на технологію STREAM-освіти, педагог під час аудиторного навчання може працювати над науковим, технічним, математичним напрямом, а під час дистанційного – над

письмовим, мистецьким та інженерним. Наприклад, у ході позаурочної аудиторної роботи педагог може закріпити знання дітей про об'єкти різної форми, площу, периметр, працювати над обчисленням цих величин, а під час дистанційної позаурочної роботи – пропонувати учням виготовити макет будинку, із заданими замірами, естетично оформити його та презентувати на загал.

Окрім цього, під час змішаного навчання у ході позаурочної діяльності з математики доречно пропонувати роботу із лепбуками, ментальними картами, цеглинками LEGO, створювати комікси, працювати із онлайн програмою «Хмара слів», створювати картини із їстівних геометричних фігур, працювати з танграмом тощо.

Таким чином, можемо підсумувати, що позаурочна робота з математики активно реалізується в аудиторній, дистанційній та змішаній формах навчання. Симбіоз форм дозволяє активно реалізовувати виховний процес, дбати про розумове, моральне, патріотичне, екологічне, естетичне виховання підростаючого покоління.

2.4. Забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі

На даному етапі розвитку освіти діяльність учителя наповнюється глибшим творчим змістом, він може широко використовувати не лише традиційні форми роботи, а й нові, інтерактивні методи навчання, розробляти і впроваджувати власні підходи до навчання та виховання учнів. У вчителя з'явилася реальна можливість виявити себе справжнім творцем навчального та виховного процесу. Успіх виховного процесу залежить від відносин між учителем і учнем, які повинні будуватися на основі співдружності, співробітництва і ділового партнерства. Вчитель і учень – рівноправні суб'єкти навчально-виховної діяльності. Тому варто більше уваги приділяти

стимулюванню внутрішньої і зовнішньої активності учнів, їх оптимальній участі у спільній діяльності у справі виховання.

В умовах глобальних змін, які постають перед сучасною освітою України, постають проблеми радикальної перебудови у сфері виховання, мета якої – формувати всебічно й гармонійно розвинену, творчу та активну людину. Завдання школи сьогодні – забезпечити всебічний розвиток особистості кожного учня, створивши необхідні для цього умови. Реалізація цієї мети покладена на педагогічний колектив сучасної школи, однак, більшою мірою, на класного керівника, який повинен володіти задля цього певними вміннями та навичками з теорії та методики виховання, методами, прийомами, технологіями організації виховного процесу, безпосереднього здійснення виховної роботи.

За Концепцією НУШ (2016) «Провідна роль відводиться вчителю – як лідеру, що здатний проявляти творчий потенціал учнів, вмінню організувати інтерактивне навчання, зацікавити, показати практичне застосування отриманих знань, виробити та розвивати їхні вміння та навички. «У зв'язку з цим варто говорити про нову роль учителя – не як єдиного наставника та джерело знань, а як коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини» (с. 16).

На думку І. Беґа (2006), виховні технології спрямовуються не лише на вихованця, а й на педагога-вихователя, а тому «вимагають інтенсивного залучення до виховного процесу його індивідуальних можливостей і особистісних схильностей» (с. 13). О. Мороз (2002) пропонує такі «структурні компоненти готовності до педагогічної діяльності: психологічна, теоретична, практична, світогляд та загальна культура вчителя, необхідний рівень розвитку педагогічних здібностей, професійно-педагогічна спрямованість особистості вчителя» (с. 52).

Поняття «виховна робота» представляє процесуальну сторону організованої виховної діяльності педагогів, батьків щодо впливу на формування певних рис учнів, характеру та загалом становлення особистості

кожного школяра. Виховний вплив опирається також на різні умови (вік школяра, місцевість проживання, друзі тощо) та передбачає чітке планування, логічну організацію і своєчасне проведення виховних заходів.

У педагогічних доробках узагальнено функції педагогів та визначено наступні: освітня, діагностична, організаційна, виховна, координаційна, стимулююча.

Діагностична функція передбачає цілепокладання, планування, реалізацію, корекцію та контроль у виховній роботі класного колективу. Вона має на меті ознайомлення педагога зі всіма учнями свого класу, вивчення особливостей кожного, здібностей, талантів, інтересів, можливостей, проектування їхньої поведінки у соціумі тощо. Це дозволяє скласти точний та ефективний план виховної роботи, як кожного учня окремо, так і класного колективу загалом, стимулює цілеспрямовано його дотримуватися. Для діагностики індивідуальних особливостей учнів використовують низку методів науково-педагогічного дослідження

Організаційна функція передбачає залучення учнівського колективу до різних виховних заходів: пізнавальних, художньо-творчих, суспільно-корисних тощо. Для реалізації цієї функції педагогу необхідно володіти низкою організаційних умінь і навичок, здатністю співпрацювати з учнівським колективом і стимулювати їх до різного виду діяльності.

Виховна функція класного керівника полягає у формуванні в учнів соціально-ціннісних мотивів до організації свого життя, утвердження в суспільстві, сприймання різних проблемних ситуацій, визначення людських чеснот, переосмислення різних особистісних якостей, а також максимальне забезпечення дитячих прав і свободи.

Координуюча функція має на меті вироблення комплексу чітких вимог до вчителів, батьків, громадськості загалом у виховному процесі підростаючого покоління.

Стимулююча функція спрямована на діагностику динаміки розвитку кожного молодшого школяра, та в залежності від цього, визначення подальшої траєкторії виховного впливу.

На нашу думку, для забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі варто використовувати взаємовідвідування уроків, інтерактивних лекцій, участь у курсах підвищення кваліфікації, у майстер-класах, конференціях, вебінарах, відвідування круглих столів. Зупинимось детальніше на кожному.

Взаємовідвідування уроків математики вчителями початкової школи передбачає вміння аналізувати, передавати набутий досвід колегам, підвищення рівня методичної підготовки. Взаємовідвідування уроків у системі методичної роботи відіграє специфічну роль, адже сприяє перенесенню кращих методів роботи одного педагога в практику діяльності інших, надихає кожного вчителя на пошук нових методів навчання та виховання, спонукає до творчої ініціативи. Відвідуючи урок для 1 класу «Додавання та віднімання в межах 10», виховна мета якого є виховувати любов до математики, вміння працювати в колективі, формувати особистісні моральні якості, вчителі можуть спостерігати застосування різноманітних інтерактивних прийомів, прийомів усного рахунку тощо, а також звернути увагу на організацію виховної діяльності школярів (спільне будування вежі з цифр, групова робота над прикладами та обговорення правил поведінки у групах, повага учнів до кожної відповіді без викриків і перебивання). Досвід організації виховної роботи в початковій школі вчителі можуть переносити як в урочний, так і позаурочний процес.

На уроці-подорожі математичною країною для 2 класу на тему «Вправи і задачі на засвоєння таблиці множення на 3. Правила виконання порядку дій у виразах без дужок і з дужками» є можливості для виховання патріотизму до своєї країни, працьовитості, охайності та дисциплінованості. Урок насичений різноманітними прийомами, використані гра «Дешефрувальник», «Робота в

парі» тощо. Під час математичних свят, конкурсів, які можуть відвідувати педагоги з дозволу колег, можна запозичити цілий арсенал виховних форм, методів і прийомів роботи з учнями.

Наступним видом є інтерактивна лекція. Що стосується підготовки, то вона є клопіткою та важкою. Викладачем обирається проблемна тема, яка для слухачів буде корисною та цікавою, водночас буде розкривати нові методи розв'язування та викликати дискусію. Тематику інтерактивної лекції обирають таку, яка є максимально наближеною до вподобань аудиторії. У процесі такої роботи відбувається обмін досвідом, розвиток мислення, удосконалення професійних навичок для організації виховної роботи. Обов'язковою умовою інтерактивної лекції є періодичність зміни тих, хто виступає, схвалення авторського творчого підходу кожного учасника, акцентування уваги на самостійність знахідок і несподіваність рішень.

Для ефективності організації лекційного спілкування лектора зі слухачами курсів підвищення кваліфікації під час інтерактивної лекції є такі:

- викладач виступає в ролі співбесідника, який прагне поділитися своїми знаннями та досвідом;
- лектор зацікавлений у побудові суджень слухачами;
- лекція побудована на основі зіставлення різних точок зору щодо вирішення навчальних проблем, що розкривають сутність розв'язання суперечностей;
- у процесі викладу матеріалу лектор ставить запитання, дає відповіді, стимулює педагогів до роздумів та пошуку можливих варіантів відповідей.

Ми пропонуємо таку тематику інтерактивних лекцій, які допоможуть систематизувати роботу щодо організації виховної роботи з молодшими школярами у математичній освітній галузі: «Інтегративний підхід до організації виховної роботи на уроках математики», «Творче середовище Нової української школи: особливості, шляхи реалізації, потенційні можливості використання у виховній роботі математичного спрямування», «Організація виховного процесу молодших школярів на уроках математики:

українські традиції та європейський досвід», «Математичний аспект STREAM-освіти у виховній роботі».

Участь учителів початкової школи в курсах підвищення кваліфікації дає можливість підвищувати рівень знань, удосконалювати навички організації виховної роботи, розширювати компетентності за допомогою набутого практичного досвіду. У 2022-2023 році курси підвищення кваліфікації працівників освіти здійснюються за накопичувальною кредитно-модульною системою (ECTS) та пропонується великий перелік курсів на вибір педагога (див. додаток). Так, рейтинговими платформами для підвищення кваліфікації є:

Платформа «Піфагор». Ця платформа допоможе:

1. Засвоїти та використовувати на практиці найновіші методики навчання та виховання.
2. Переїняти досвід українських і зарубіжних колег щодо організації освітнього процесу початкової школи.
3. Глибше пізнати основи дитячої та підліткової психології, щоб говорити з вихованцями «однією мовою».
4. Навчитися ефективно застосовувати усі наявні інструменти для мотивації учнів отримувати нові знання у математичній освітній галузі.
5. Впевнитися у власній компетентності й професіоналізмі.

Педагог може самостійно вибрати курси для проходження із будь-якої дисципліни початкової, середньої та старшої школи. Усі курси мають не тільки навчальний, але й виховний аспект. За допомогою курсів учитель може розширити свій світогляд, збагатитися знаннями та ціннісними орієнтирами, що допоможуть ефективно організувати виховну роботу з математики в позаурочний час.

Платформа «На Урок». Курси підвищення кваліфікації педагогічних працівників представляють різноманітні напрями: впровадження інноваційних технологій, застосування психологічних прийомів для мотивації учня, виховна робота на уроках початкової школи, виховний

потенціал уроків математики. На цій платформі розміщуються різноманітні виховні заходи, нетрадиційні уроки, що стануть у нагоді вчителю початкової школи.

Платформа «Всеосвіта». Курси підвищення кваліфікації поділені за напрямками. Для організації виховної роботи на математичному матеріалі доцільно буде відвідати такі курси: «Сучасні форми та методи роботи на уроках математики в початкових класах у контексті НУШ», «Реалізація вимог Нової української школи під час позакласної роботи з природничих наук» тощо. На цій платформі вчителі можуть створювати власні виховні квести, онлайн спілкуватися з учнями, використовувати готові методичні розробки колег тощо.

Платформи «Edera» та «Prometheus» також мають неабияке значення для сучасних учителів. На них розміщені пізнавальні відео-ролики на різні освітні теми, багато роликів виховного спрямування, що дозволяють учителю швидше знайти підхід до кожного учня та активізувати виховний процес. Причому, ролики невеликі за обсягом, інформативні, інформація легко та швидко запам'ятовується. Переглянувши відео-ролики, педагог може пройти тестування для самоконтролю та попрацювати над допущеними помилками.

Цікавою знахідкою для організації виховної роботи вчителя є платформа Нової української школи. На ній розміщено відео-ролики методистів НУШ із поясненням, як правильно організувати виховну роботу на кожному навчальному уроці, позаурочній діяльності, перервах, як реалізувати педагогіку партнерства у виховній діяльності, зокрема із математики. Кожен учитель може з легкістю збагатити свій методичний арсенал новими методами, формами, прийомами роботи.

Майстер-клас – це ефективна форма оприлюднення власного педагогічного досвіду вчителем, здебільшого заснована на практичних діях. Майстер-клас, як локальна технологія трансляції педагогічного досвіду, зазвичай демонструє конкретний методичний прийом або метод, методику

викладання, технологію навчання і виховання. Він складається із завдань, які спрямовують діяльність учасників для вирішення поставленої педагогічної проблеми, але всередині кожного завдання учасники абсолютно вільні: їм необхідно здійснити вибір шляху дослідження, вибір засобів для досягнення мети, вибір темпу роботи. В ході майстер-класу в учителів формуються практичні навички та вміння організації виховної роботи на математичному матеріалі.

У ході впровадження міжнародного проєкту Erasmus + Jean Monnet Module (EcoEdEU-101085524) у ВДПУ ім. М. Коцюбинського «Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: європейський підхід» педагоги мають можливість виміряти свій «Екологічний слід». Дана вправа полягає в тому що виміряти кількість сміття, яку людина репродукує за день. Після того здобувачі вищої освіти множать на роки свого життя. Такі практичні навички з організації та проведення цього виду завдань. Вимірювання екологічного сліду дозволить активно впливати на екологічне виховання школярів, пробуджувати у них гуманне ставлення до всього оточуючого.

Для вдосконалення навичок організації виховної роботи ми пропонуємо такі майстер-класи: «Патріотичне виховання молодших школярів у процесі розв'язування математичних задач», «Застосування арт-терапевтичних технологій для особистого зростання», «Інтерактивні технології на уроках математики, як засіб формування та розвитку ключових компетентностей», «Урізноманітнення форм виховної роботи на уроках математики» тощо.

Для забезпечення системної роботи вчителів в процесі пошуку нових шляхів у організації виховної роботи їм варто набути досвіду участі у науково-практичній конференції. Науково-практична конференція – це форма організації наукової діяльності, при якій дослідники (не обов'язково вчені чи студенти) представляють і обговорюють свої роботи. За даним посилання можна ознайомитись з переліком конференцій, які будуть

доцільними та корисними для вчителів початкової школи (<https://lpnu.ua/sites/default/files/2023/2/3/news/22240/perelik-2023.pdf>).

Конференції дозволяють усебічно поглянути на проблему, почути різні думки стосовно її вирішення, обговорити перспективи запобігання труднощів у вихованні школярів тощо. Так у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського вчителі початкової школи можуть взяти участь у всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» та міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти». До виступів на пленарних засіданнях запрошують провідних науковців з України та Європи, спікерами виступають також досвідчені вчителі, коучі, тьютори, тренери, які мають досвід та можуть порадити нестандартні ідеї у роботі з учнями, зокрема реалізації виховного процесу на позакласній роботі з математики.

Участь учителів у різноманітних вебінарах забезпечує постійне самовдосконалення та саморозвиток. Адже вебінар є інтерактивним заняттям, яке проводять в он-лайн режимі. Саме тому він є зручним для перегляду. Якщо вебінар спрямований на висвітлення особливостей виховного процесу, то у ньому будуть знайомити з особливостями роботи, будуть надавати поради та рекомендації щодо виховання молодших школярів в освітньому процесі. Також вебінари дають можливість ознайомитися з різноманітним інструментарієм. Наприклад, для визначення рівня вихованості молодших школярів доцільно підбирати різноманітні діагностики, опитування, тестування (вебінар «Он-лайн інструментарій у виховній роботі вчителя»). Вебінари для перегляду, зазвичай, розміщують на освітніх платформах «Всеосвіта», «На урок», «Edera», їх можна переглянути у відкритому доступі у YouTube тощо. Перелік вебінарів для організації виховної роботи представлено у додатку П.

В останнє десятиріччя великою популярністю серед педагогів користуються зимові / літні школи, що працюють як в онлайн, так і в офлайн режимі. Такі школи об'єднують групи педагогів як з однієї країни, так і з зарубіжжя. У ході їх проведення вчителі відвідують наукові лекції, беруть участь у дискусіях, дискурсах, майстер-класах, тренінгах. Педагоги працюють у командах, знайомляться з інноваційними технологіями роботи з учнями, удосконалюють свої професійні уміння та навички. У таких школах учителів часто залучають до проєктної діяльності, у командах вони розробляють різну методичну продукцію: виховні заходи, наприклад з математики для позаурочної діяльності, квести, конкурси, ігри-подорожі тощо.

Спілкуючись зі своїми вихованцями, вчителі мають встановити з ними взаємовідносини, визначити вплив на дітей, розв'язувати різні педагогічні та виховні ситуації. Для пошуку нових шляхів і вивчення практичного досвіду у системі роботи вчителя варто відвідувати круглі столи, що об'єднують учителів однією спільною темою. У ході проведення такої форми роботи педагоги навчаються творчо підходити щодо вибору прийомів для організації виховної роботи, визначають послідовність дій, навчаються інтегрувати навчальні предмети, а також обмінюватися особистим досвідом з колегами.

Важливого значення для педагога має самоосвіта та саморозвиток. Для готовності реалізовувати виховну роботу замало накопичених знань, практичних умінь і навичок тощо. Учитель має бути інтелектуально та духовно багатий: відвідувати театри, кіно-театри, читати художню літературу, подорожувати, спілкуватися з різними людьми, тим самим акумулюючи досвід, розширюючи панорамність мислення тощо.

Отже, забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі відіграє важливу роль у професійному зростанні. Адже, саме успішний аспект використання різноманітних форм (взаємовідвідування уроків, інтерактивних лекцій, участь у курсах підвищення кваліфікації,

участь у майстер-класах, конференціях, вебінарах, відвідування круглих столів) надасть педагогам великого арсеналу для подальшого виховання дітей на математичному матеріалі, виконання виховних завдань та функцій.

2.5. Особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи щодо організації виховної роботи у процесі занять з математики

Аналізуючи нинішні умови незалежної України в підготовці майбутніх фахівців початкової освіти до організації виховної роботи у процесі занять з математики з молодшими школярами, можна виділити ряд певних особливостей. Роз'яснення цих особливостей пов'язується з політичними обставинами, які відбуваються у нашій країні. Теперішній стан характеризується військовими конфліктами, що є причиною зниження соціальної активності та втратою моральної основи патріотичних почуттів молоді в країні, деформування ціннісних орієнтацій молоді засобами масової інформації, зниження ролі виховання молоді в сім'ї. Саме тому підготовка здобувачів вищої освіти до такої діяльності потребує різних підходів.

Широким колом проблем щодо розвитку професійної компетентності майбутніх учителів пронизані праці вчених: О. Акімової, Н. Бібік, В. Беспалька, В. Галузяка, В. Краєвського, Н. Кузьміної, А. Маркової, А. Овчарук, Л. Онищук, Л. Петровської, О. Пометун, В. Шадрікова та інших. Що ж стосується різноманітності аспектів з проблеми підготовки майбутніх учителів до виховної роботи, то вони знайшли своє відображення в дослідженнях О. Грисюк, І. Казанджи, С. Сисоєвої, Т. Сущенко, Н. Яремчук та інших.

Ми погоджуємося з думкою Н. Яремчук про те, що поняття «готовність студентів до виховної діяльності» – розуміється як єдність теоретичної, практичної та морально-етичної підготовки майбутнього педагога до здійснення всіх видів виховної діяльності. Тут підтримуємо думку дослідниці щодо важливості цілісного формування особистості за наявності

певних якостей майбутнього педагога, наявності в нього знань, умінь та навичок, які сприятимуть успішності виховної діяльності. Наявність цільового, мотиваційного, знаннєвого, діяльнісного та оцінно-результативного компонентів сприятиме позитивному результату (Яремчук, 2009).

Система підготовка майбутніх учителів початкової школи до організації виховної роботи у процесі занять з математики включає в себе компоненти:

- різнобічне виховання студентів (особистісний аспект);
- підготовка студентів, яка готує їх до ефективної самостійної педагогічної діяльності в даному напрямі виховної роботи (професійний аспект).

Основні напрями вдосконалення професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів до навчання математики розробляються з урахуванням принципів сучасної освітньої системи. Одним із реальних шляхів підвищення рівня якості такої підготовки студентів, на нашу думку, є розроблення науково обґрунтованих методичних систем навчання із фахових дисциплін.

Проаналізувавши освітню програму спеціальності 013 «Початкова освіта» факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та робочих програм навчальних дисциплін, які направлені на реалізацію виховного впливу можемо стверджувати, що можливостями формування у студентів готовності до організації виховної роботи з молодшими школярами володіють майже всі навчальні дисципліни всіх циклів, передбачених освітньою програмою (https://vspu.edu.ua/faculty/pochat/pochat_kafmetod/doc/o1.pdf).

У процесі вивчення дисциплін циклів загальної підготовки (історії і культури України, філософії, безпеки життєдіяльності та охорони праці та ін.) студенти:

- знайомляться з науковою методологією пізнання світу і суспільних явищ, що сприяє становленню світоглядної позиції майбутнього фахівця;
- розвивають інтерес і прагнення до пошуку нових знань в галузі виховного процесу,
- будують власну систему загальнокультурних знань, розширюють світогляд;
- формують власну морально-психологічну готовність до виховання учнів.

Зазначимо, що організація процесу навчання в рамках дисциплін означеного циклу на факультеті відбувається з урахуванням цілей і завдань виховання майбутніх фахівців початкової освіти. Це простежується у змісті навчальних і робочих програм, силабусів, на лекціях, практичних заняттях і в процесі самоосвіти, самовиховання здобувачів вищої освіти.

Багатоаспектнішим арсеналом у сенсі підготовки майбутніх учителів до виховання молодших школярів на матеріалах математики володіють навчальні дисципліни циклу професійної підготовки (вступ до спеціальності з основами загальної педагогіки, історія педагогіки, теорія та методика виховної роботи). Зупинимось детальніше на кожній дисципліні.

Так, вивчення навчальної дисципліни *«Вступ до спеціальності з основами загальної педагогіки»* знайомить студентів з особливостями національної системи освіти, виховним і навчальним процесом, допомагає оволодіти вміннями та навичками організації освітнього процесу. Зокрема, на лабораторних заняттях здобувачі вищої освіти знайомляться з організацією освітнього процесу, планом виховної роботи, створюють різноманітні колажі, мультимедійні презентації та пишуть есе.

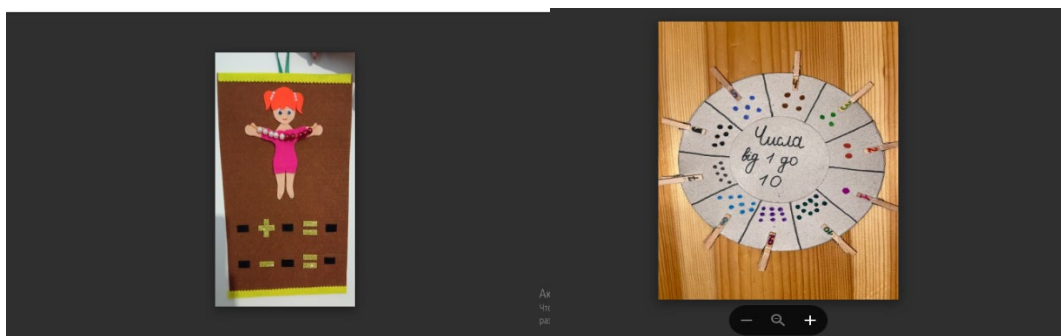
Вивчення навчальної дисципліни *«Історія педагогіки»* допомагає майбутнім фахівцям удосконалювати свої знання про світові педагогічні надбання, оцінити внесок українських філософів, науковців, видатних учителів у розвиток системи освіти. Здобувачі вищої освіти мають змогу здійснювати дефінітивний аналіз поняття «виховання», «виховний процес», а

також здійснювати історико-педагогічний аналіз проблеми організації виховного процесу.

У контексті вивчення дисципліни *«Теорія та методика виховної роботи»* здобувачі вищої освіти розглядають особливості виховання дітей на різних навчальних предметах, зокрема математики, розмірковують над його суттю. Майбутні педагоги збирають і презентують інформацію, вивчають особливості проведення різноманітних свят у початковій школі, розробляють бесіди та виховні заходи. На заняттях із теорії та методики виховання студенти знайомляться також із формами, прийомами організації виховної діяльності у початковій школі.

На практичних та лабораторних заняттях із навчальної дисципліни *«Математика з методикою формування компетентності в математичній освітній галузі»* викладачі використовують матеріали, які допомагають студентам реалізувати всі виховні цілі уроку математики, демонструють різноманітні завдання та вправи для підвищення рівня вихованості молодших школярів. Для вироблення у здобувачів вищої освіти відповідних навичок і умінь викладачі кафедри початкової освіти надають перевагу:

- проведенню бесіди за відповідною тематикою;
- розробці різноманітних завдань, які сприятимуть кращому розумінню історичної спадщини нашого народу;
- моделюванні фрагменту уроку на відповідну тематику;
- складанні конспектів тематичних уроків.

Рис. 2.3. Роботи здобувачів початкової освіти факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної

Навчальна дисципліна «Психологія загальна» дає студентам можливість вивчати завдання та методи психологічних досліджень; психічні процеси, зокрема пізнавальні, психічні стани та психологічні особливості особистості; рушійні сили психічного розвитку особистості; психологію навчання та виховання дітей.

У процесі вивчення «*Основ наукових досліджень*» студенти мають змогу ознайомитися зі сутністю основних загальнонаукових і конкретно-наукових принципів і методів дослідження; плануванням і організацією наукового експерименту; обробленням результатів наукових спостережень та їх оформлення тощо, що допомагає визначити проблеми виховання, розробляти методику виховної роботи, проводити різноманітні діагностики для визначення рівня вихованості, творчості тощо.

Вивчення здобувачами вищої освіти дисципліни «*Дидактика*» дозволяє вивчити основні категорії дидактики: навчання, виховання, освіта, викладання (діяльність учителя в освітньому процесі початкової школи), учіння (процес пізнавальної діяльності учнів), принципи, форми, методи, прийоми і засоби навчально-виховного процесу та їх застосування в галузі початкової освіти; функції виховання.

Математична освіта виступає нині певною вимогою людського життя. Проте в її організації спостерігаємо такі суперечності:

– між наявними можливостями виховних і розвиваючих аспектів змісту шкільного курсу математики, недостатнім фаховим рівнем учителів, відсутністю теоретичних основ і практичних технологій навчання, необхідних для забезпечення виховання та результатів розвитку учнів у процесі здійснення діяльності, пов'язаної з математичним змістом;

– необхідність організації математичного навчання школярів на основі розвивальних технологій і традиційною пізнавально-орієнтованою підготовкою вчителів;

– вимогами шкільних навчальних програм до рівня математичного розвитку учнів і реальними результатами їх математичного розвитку, які

простежуються в умовах сьогодення. На подолання цих суперечностей і була спрямована наша робота.

У підвищенні ефективності професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи важлива роль відводиться системній роботі, яка орієнтує на самоосвіту, спряє набуттю необхідних знань, умінь і навичок освітньої діяльності, супроводжується відповідним чином організованою науковою, творчою та виховною роботою ЗВО.

Провідними формами з підготовки майбутніх вчителів початкової школи до організації виховної роботи є тренінги. Тренінг як метод навчання спрямований на те, щоб допомогти студенту опанувати певний вид діяльності. З цією метою ми намагалися вирішити наступні завдання:

1) *Мотивування і формування позитивного ставлення майбутніх учителів початкових класів до використання інноваційних технологій навчання математики молодших школярів.* На тренінгу робота спрямовується на формування у студентів бажання навчитися глибоко рефлексувати свою діяльність, бачити користь для себе в тому, щоб розбиратися в особливостях застосування різноманітних педагогічних інновацій на уроках математики, своєму ставленні до рівня математичних знань молодших школярів, до способів педагогічної взаємодії на рівні «вчитель – учень», до інноватизації початкової математичної освіти.

2) *Формування системи уявлень майбутнього вчителя початкових класів про професійну модель вчителя-новатора.* На основі аналізу одержаної інформації про специфіку використання інноваційних педагогічних технологій навчання математики молодших школярів у майбутній професії під час навчання у вищій школі ми формували в студентів власне бачення професійної моделі вчителя-новатора. На цій основі вибудовується майбутня професійна поведінка, що спонукатиме студентів переглянути свої уявлення про сутність і зміст інноваційної професійно-педагогічної діяльності.

3) *Формування професійних умінь*. Найбільш важливе завдання тренінгу – сформувати в студентів уміння застосовувати наявні знання, вміння та навички використання інноваційних технологій навчання математики молодших школярів відповідно до умов конкретної професійно-педагогічної ситуації. Вміння можуть бути трьох типів:

- технологічні – вміння використовувати набуті знання і навички в певній професійно-спрямованій ситуації;

- стратегічні – вміння використовувати найбільш адекватну стратегію інноваційної педагогічної діяльності;

- диспозиційні – вміння займати у відношенні до ситуації певну диспозицію, яка ґрунтується на основі наявних суб'єктивних переконань і ставлень студента до інноваційної професійно-педагогічної діяльності.

Нині великою популярністю користуються case-study (кейс-метод). Даним методом передбачається всебічний аналіз представленої ситуації професійно-педагогічної діяльності, що обговорюється під час відкритої дискусії й сприяє виробленню в учасників case-study навичок прийняття рішень (Куцевол, 2017). До позитивних сторін застосування даного методу належить повне наближення до реалій практичної діяльності педагога, розвиток уміння самостійного, нестандартного вирішення ситуацій та здібностей до аналізу й апробації власних поглядів і дій.

Кейси відрізняються від семінарських і практичних занять насамперед безліччю альтернативних шляхів вирішення проблеми та значною кількістю вироблених навичок.

Основні вимоги до кейс-методу:

- інформація та чіткий опис подій, що дає можливість усебічно оцінити поведінку вчителя та учня (учнів) в обставинах, наближених до реальних;

- проблемна ситуація, яка передбачає декілька варіантів її вирішення і змушує задуматися навіть досвідчених педагогів-практиків;

- цілі, які реалізуються під час дискусії та обговорення запропонованої ситуації під керівництвом викладача.

Відповідно до класифікації European Case Clearing House кейси поділяються на:

- кейси-випадки, які описують лише один випадок. Вони невеликі за розміром, не вимагають спеціальної підготовки слухачів та використовуються зазвичай під час першого знайомства з даним методом;

- допоміжні кейси – це основа для роботи над іншими кейсами. Вони спрямовані на передачу та легке засвоєння необхідної інформації;

- кейси-вправи використовуються з метою застосування на практиці контрактних прийомів і шляхів вирішення поставленої проблеми;

- кейси-приклади – своєрідний зворотній аналіз ситуації. Слухачі курсів аналізують наявну інформацію, розбивають її на складові частини та виявляють допущену помилку, виробляють можливі кроки її уникнення;

- комплексні кейси навчають відділяти істотну інформацію від другорядної;

- кейси-рішення – це вибудований план дій в обставинах, що склалися.

Так, для застосування кейс методу здобувачу можна запропонувати використати вправу **«Відстань до предмета»**. Дане завдання потрібно проводити на початку уроку.

Виховною метою є сприяння у вихованні вміння працювати в команді, вміння раціонально використовувати робочий час; виховання інтересу до математики; працьовитості; активності; добросердечності; виховання старанності та наполегливості; прищеплення цікавості до математики.

Хід завдання: Вчитель обирає предмет у класі (стіл, дошка, стілець тощо) та пропонує учням визначити відстань до нього у метрах (кроках). Учні записують свої варіанти. Обирають когось одного для «перевірки».

Також у даному методі варто використовувати задачі.

Задача.

За 2 хвилини спробуйте вирішити цю задачу (роздатковий матеріал 7 круглих хлібин)

Ви пропонуєте розрізати кожну хлібину на 8 частин, а потім порівну поділити? (7 розрізів по 7 разів = 49 раз).

Вагоме місце у підготовці до організації виховного процесу з математики займає самостійна робота. Під час такої роботи відбувається зміцнення знань, підвищується ефективність освітнього рівня суб'єктів навчального процесу, розвивають пізнавальні здібності» (К. Василенко). Є різні класифікації самостійної роботи студентів за: матеріалом вивчення (до контрольної, до лекції), часом виконання (до, під час чи після заняття), рівнем обов'язковості (обов'язкову, бажану, добровільну), рівнями мотивації, можливостей, кількістю виконавців тощо. Відомо, що самостійна робота виконує різні функції: виховну, навчальну, розвивальну, стимулюючу, пізнавальну.

У контексті нашого дисертаційного дослідження нами був проаналізований зарубіжний досвід підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації виховної роботи у процесі занять з математики. У свою чергу він дав змогу ознайомитися з різними методами, формами та прийомами підготовки здобувачів вищої освіти.

Під час організації підготовки вчителів початкової школи у ЗВО Франції існує ряд вимог. Перше це те, що навчання триває п'ять років, здобувачі отримують ступінь «бакалавр». Другим визначається те, що три роки в закладі, в якому майбутні вчителі проходять академічну підготовку з дисциплін спеціально-предметного й загальноосвітнього компонентів, тут майбутній викладач напрацьовує необхідну теоретичну базу за всіма основними напрямками початкової школи. Третім показником є навчання два роки в Університетському інституті підготовки вчителів (*Universitaire de Formation des Maîtres*), де здобувають професійно-педагогічну освіту.

Так, Інститут Еріксона (Канада) започаткував *Early Math Collaborative* для підвищення якості ранньої математичної освіти у виховних цілях за трьома ключовими напрямками (Bilokonna, Dudko, 2022):

1. Професійний розвиток вчителів, фасилітаторів/тренерів та адміністраторів.

2. Проведення досліджень для отримання нових знань про підходи до навчання вчителів, розвитку вчителів та використання найефективніших методів виховання та навчання математики у роботі з дітьми.

3. Бути джерелом інформації про базову математику – що це таке, як вона розвивається у дітей та як її краще покращити.

У зарубіжних країнах чільне місце займає Велика Британія, саме вона реалізує якісну освіту здобувачів вищої освіти. Державний документ, який регламентує систему підготовки вчителів початкової школи Великої Британії, є Національний стандарт кваліфікованого вчителя. Даний Стандарт необхідний для здобуття статусу кваліфікованого вчителя та містить ряд категорій. Нами виявлено, що стандарти мають чіткий і послідовний зміст, в якому є окреме визначення мети та завдань в залежності від етапу уроку навчання. Професіоналізм учителя у цій країні ставиться вище від рівня механічного виконання низки спеціалізованих стандартів.

Студенти Фінляндії відвідують педагогічні тренувальні школи при університетах (university training school) ще на початку свого навчання, далі поступово знайомляться з учнями та викладацькою діяльністю. На етапі проміжного навчання студенти беруть участь у так званому «стажуванні орієнтованої практики», працюють індивідуально або в парах у загальноосвітній школі в період двох тижнів. Вони спостерігають за викладанням працюючих там учителів і практикуються у викладанні. Студенти ознайомлюються зі змістом організації виховної роботи та структурою уроку математики, особливостями їх поєднання.

У школах Німеччини особлива увага звертається на самопізнання і пізнання світу дітьми, розвиток готовності думати та здійснювати самостійні й відповідальні вчинки. Звідси випливає, що початкова школа робить вагомий внесок, відповідно до її виховних завдань. У початковій школі

функціонує внутрішня диференціація між предметами для покращення освітнього процесу.

У центрі уваги вчителя на уроці є організація навчальної діяльності учнів залежно від її змісту та підготовки дітей. Майже всі теми, зокрема й математичного змісту, з якими діти стикаються під час навчання, додатково реалізуються в позаурочній діяльності.

В університетах Японії вчителі несуть найбільшу відповідальність за моральне виховання й розвиток кожного вихованця. Підготовка вчителів здійснюється в університетах чи коледжах, затверджених Міністерством освіти Японії. Учителів початкової школи готують чотири роки. Майбутні вчителі початкової школи навчаються в основному в національному, місцевих державних і приватних університетах. Підготовкою майбутніх учителів займаються відповідні факультети університетів, педагогічні університети та дворічні спеціальні відділення молодших коледжів, навчальні програми яких включають педагогічний і спеціальний цикли. Не відрізняються методи і форми організації навчального процесу від тих, які є традиційними в Україні: лекції, семінари, практичні заняття. Проте вчителі за підготовкою розподіляються на три основні категорії: дворічна; чотирирічна; додаткова освіта після закінчення чотирирічного університетського курсу. Залежно від стажу, рівня диплому й суми кредитів, вказаних у дипломі, вчителі отримують право претендувати на те чи інше місце в школі, статус і, відповідно, на вищу заробітну плату. Необхідно відзначити і певний офіційний порядок, за яким учитель зобов'язаний регулярно змінювати місце своєї діяльності. Такі особливості пояснюються постійним формуванням можливості утримання вчителів у постійній професійній формі, динамічності їхнього розвитку та стимулювання й мотивації до вдосконалення педагогічної майстерності. У Японії навчання в початковій школі є однією з важливих подій у житті людини, яка вважається основним чинником у формуванні позитивного ставлення до неперервної освіти. Учитель початкової школи, після закінчення педагогічного навчального закладу,

повинен бути підготовленим до роботи з аудиторією, у якій близько 30 учнів. Він має бути здатним не лише до надання знань – виконання навчальних функцій, а й готовим до виконання виховних функцій – підтримка дисципліни, за здійснення моніторингу в розвитку учнів, формування почуття відповідальності, охайності, акуратності тощо.

Специфікою реформування освітньої системи в Україні є те, що в країні професійні та освітні стандарти вимушено розроблялись одночасно. А разом із ними розроблялись і концепції реформування освіти взагалі та педагогічної освіти зокрема, і нове законодавство, що регулюватиме освіту. Це процес за стандартною методологією мав би відбуватися в певній послідовності та передбачати проведення експериментів, реалізацію пілотних проєктів, моделювання й інші види попередніх досліджень. Проте наразі їх проведення в Україні неможливе, адже освітні реформи потрібно було б починати років на 20 раніше. Сучасні проблеми значною мірою пов'язані саме із затримкою початку освітніх реформ, збереженням багатьох елементів і механізмів управління, успадкованих від радянської системи, які вже давно не функціонують. Тому дослідження досвіду зарубіжних країн щодо професійної педагогічної підготовки вчителя початкової школи є важливим чинником щодо формування теоретико-методичних засад підготовки вчителів початкової школи в українських ЗВО.

У процесі написання дослідження нами виділені методичні рекомендації щодо реалізації виховного потенціалу уроку математики з учнями молодшого шкільного віку:

– Проводити систематичні діагностувальні методики з метою визначення рівня вихованості молодших школярів і класу. Це дозволить діагностувати проблемні моменти у виховному процесі та цілеспрямовано сформулювати виховні цілі.

– Обговорювати з дітьми молодшого шкільного віку якості особистості, які порушуються під час проведення занять з математики.

– Складання плану уроку має бути продуманим з використанням різноманітних видів діяльності на занятті з математики, виникає дана потреба в реалізації поставлених виховних завдань.

– Здійснити вибір оптимальних способів і прийомів для початку уроку, тому на цьому етапі відбувається вплив на мотиваційну сферу.

– Спеціально підбирати завдання для математичного уроку.

– Використовувати на заняттях з математики різноманітні види контролю що дозволить здійснювати моральне виховання, виховувати відповідальність, самостійність, критичність, силу волі, комунікабельність, працьовитість.

– Виховання творчої самостійності можна здійснювати за допомогою різних творчих домашніх робіт математичного спрямування.

– Застосовувати різні способи оцінювання, що роблять позитивний вплив на дитину і в плані успіху, і в разі невдач.

– Проводити етап рефлексії на кожному уроці, що дозволить коректувати виховні завдання уроку математики.

Ми погоджуємося з висновками М. Міської, що існують педагогічні умови, які забезпечують готовність майбутніх учителів початкової школи до організації виховної роботи на матеріалах математики. Вони полягають у:

– комплексному вивченні математичних, психологічних і методичних основ формування уявлень і понять;

– вивченні різноманітних форм і методів формування математичних уявлень і понять, а також можливостей інформаційно-комунікаційних технологій у цьому процесі;

– проведенні інтегрованих лекцій і спецкурсів з метою вироблення розуміння міжпредметних зв'язків між поняттями;

– організації самостійної творчої діяльності студентів із виготовлення дидактичних матеріалів, спрямованих на формування в учнів математичних уявлень і понять та здійснення контролю за їх засвоєнням (Міська, 2018).

Отже, формування готовності майбутніх учителів початкової школи до організації виховної роботи з молодшими школярами на математичному матеріалі є важливим компонентом їх професійної підготовки. Адже оптимальне використання всіх видів підготовки до організації виховного процесу на матеріалах математики, дотримання умов її здійснення, функціональна підготовка викладача і студента є необхідними умовами її реалізації.

Висновки до другого розділу

У другому розділі дисертаційної роботи представлено модель реалізації педагогічних умов виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики. Модель складається з п'яти блоків: цільового, теоретико-методологічного, змістовно-організаційного, діагностичного, результативного.

Цільовий блок містить *мету* роботи: забезпечити ефективність використання педагогічних умов виховної роботи у процесі занять з математики.

Теоретико-методологічний блок містить *підходи*: аксіологічний, діяльнісний, середовищний, праксеологічний, компетентнісний, інтеграційний та *принципи*: системності, цілеспрямованості, дитиноцентризму, зв'язку виховання з життям, гуманізації, виховання особистості в колективі. Основою теоретико-методологічного блоку є *педагогічні умови*: реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів; поєднання форм аудиторного, дистанційного та змішаного навчання з позаурочною роботою математики для реалізації виховних завдань; забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі.

Змістово-організаційний блок містить етапи організації дослідження (особистісно-мотиваційний, змістово-когнітивний, практично-діяльнісний);

завдання кожного етапу дослідження (мотиваційного, когнітивного та процесуального компонентів), а також форми, методи, прийоми реалізації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики.

Діагностичний блок містить компоненти, критерії та рівні дослідження, а також перелік основних діагностичних методик, що використовувалися у роботі.

Результативний блок передбачає результат дослідження: позитивну динаміку вихованості молодших школярів.

У другому розділі дослідження детально розкрито зміст педагогічних умов. *Педагогічна умова 1: Реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів.* Розкрито суть розумового, патріотичного, естетичного, екологічного та морального виховання, визначено основні способи їхньої реалізації у позаурочній роботі з математики. *Педагогічна умова 2: Поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі.* Розкрито особливості проведення уроків математики у поєднанні з позаурочною діяльністю під час аудиторного, дистанційного та змішаного навчання; наведено основні прийоми роботи, що можна застосовувати під час різних форматів навчання учнів. *Педагогічна умова 3: Забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі.* Наголошено на основних шляхах підвищення кваліфікації педагогів у процесі реалізації виховного процесу в позаурочній діяльності на матеріалах математики.

Таким чином, у другому розділі розкрито структуру та етапи дисертаційного дослідження.

Матеріали першого розділу дисертації більш детально представлені в працях автора (Білик 2018; Білик 2022; Білик 2019; Білик 2020).

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ МАТЕМАТИКИ

3.1. Організація експериментального дослідження. Визначення ефективності педагогічних умов виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики

Процес виховання як діяльність, що спрямовується на розвиток особистості дитини, повинен мати свої результати, що піддаються діагностиці, для з'ясування ефективності виховних впливів і їхньої післядії. Емпіричне дослідження вихованості молодших школярів передбачало виявлення критеріїв, показників і рівнів прояву її компонентів. Виявлення рівнів вихованості здійснювалося на констатувальному етапі експериментального дослідження, завданнями якого ми визначили:

1. Розробку критеріїв та показників вихованості дітей молодшого шкільного віку.
2. Розробку діагностичного інструментарію для визначення рівнів вихованості за критеріями і показниками.
3. Аналіз і узагальнення отриманих результатів.

Реалізація діагностичного етапу дисертаційного дослідження передбачала дотримання логіки та етапності проведення дослідницьких процедур відповідно до поставлених завдань. Дослідженням було охоплено 284 дитини молодшого шкільного віку (з них 143 дитини становили експериментальну групу (ЕГ) і 141 – контрольну групу (КГ)), 30 вчителів початкової школи м. Вінниці та області. Експериментальною базою дослідження стали заклади освіти: Комунальний заклад «Вінницький ліцей №29»; Комунальний заклад «Пеньківський ліцей Вінницького району

Вінницької області»; Комунальний заклад «Вінницький ліцей №32»; Агрономіченський ліцей Агрономічної сільської ради Вінницького району Вінницької області.

Визначивши у першому розділі (Теоретичні основи організації виховної роботи з молодшими школярами на матеріалах математики), що структуру вихованості молодшого школяра становлять три взаємопов'язані компоненти – когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий, на констатувальному етапі дослідження ми виокремили критерії і показники, за якими ці компоненти проявляються у життєдіяльності дитини.

У педагогічних дослідженнях критерій визначають вже традиційно «... як ознаку, на підставі якої дається оцінка будь-якого явища, сформованої думки та ідеї...Критерії мають бути об'єктивними, такими, що містять у собі найбільш суттєві моменти явища, що досліджується, охоплювати усі сторони явища, формулюватися коротко, ясно, точно» (Кучай, 2021, с. 81).

Критерії – (від criterion – засіб переконання, мірило) – показники, які поєднують у собі методи розрахунку, теоретичну модель розподілу і правила прийняття рішення про правдивість нульової або однієї з альтернативних гіпотез (Гончаренко, 1997, с. 181).

Визначення критеріїв – одне із складних завдань педагогічної науки. У психолого-педагогічних дослідженнях для кількісної оцінки сформованості або розвитку якостей, умінь, навичок, підготовленості обґрунтовується доцільність використання різних критеріїв (Мирошніченко, 2020, с. 276).

Критерій прояву певної якості визначається за конкретними показниками. Показник і критерій безпосередньо пов'язані між собою. Ми приймаємо позицію М. Пайкуш, яка слушно наголошує на тому, що одному критерію можуть відповідати кілька показників: «При цьому показник у педагогічних дослідженнях майже завжди доцільно обирати комплексно, тобто за умови, що одному критерію відповідає декілька показників» (Пайкуш, 2007, с. 16). З огляду на це маємо всі підстави стверджувати, що

критерій є певним зразком для порівняння, а показники – виявом критерію, при чому критерій залишається незмінним на відміну від показників.

Проблема визначення показників і критеріїв вихованості особистості доволі складна і ще досі остаточно не розв'язана, про що свідчать численні педагогічні дослідження, у яких пропонуються різні підходи до виокремлення критеріїв, а відтак – і показників різних *аспектів* вихованості дитини (Головей, 2018; Єрмоєнко, 2020; Журба, 2019; Журба, Федоренко, Шкільна, 2022; Захарків, 2020; Кузьмич, 2017; Роїк, 2018; Шевцова, 2017).

«Критеріями вихованості є ті якості особистості, що сформувалися в єдності мотиву та дії, тому саме сформованість соціально цінних мотивів дій і вчинків свідчить про ефективність виховання ціннісного ставлення ... Показниками вихованості є рівень сформованих потреб, почуттів, звичок. Переборюючи всі інші спонукання, бажання, які заважають його реалізації, здатність діяти під впливом власного наміру, свідчить про те, що особистість керує своїми мотивами та поведінкою. Визначення рівня вихованості передбачає безпосереднє оцінювання якостей, цілеспрямоване спостереження за поведінкою та діяльністю», – стверджує Сергєєнкова (Сергєєнкова, 2012).

Л. Кольберг вважає, що діагностика вихованості передбачає врахування не тільки обсягу засвоєних особистістю моральних понять і ставлення до них, але й якісних характеристик соціоморального мислення (Kohlberg, 1984).

Розбіжність у підходах науковців зумовлена насамперед тим, що у вихованні дитини поєднуються і взаємодіють між собою різні чинники: фізіологічні, психологічні, соціальні. Натомість результати виховних впливів часто віддалені в часі і саме тому важко піддаються валідному діагностуванню. У сучасній педагогічній науці не існує одностайного погляду на визначення структурних компонентів вихованості особистості загалом, а також її критеріїв і показників: «...вихованість слід розглядати як такий рівень розвитку особистості, що забезпечує успішну соціальну

адаптацію і водночас досягнення внутрішньої гармонії. Відтак вихованість виявляється не тільки в дотриманні особистістю тих чи інших суспільних норм, громадській активності, відповідальності, але й у гармонійності її внутрішнього світу, позитивній самооцінці, здатності до самоактуалізації. Вихованою можна вважати особистість, яка досягла гармонії як у стосунках з суспільством, так і з собою» (Галузяк, 2010, с. 129).

«Основою вихованості є сформована система ціннісних орієнтацій людини», – стверджує В. Коблик (Коблик, 2017).

У науковій літературі нині існують різні підходи до визначення критеріїв вихованості особистості. «Найбільш поширений функціонально-аналітичний підхід, який полягає у виокремленні й оцінюванні сформованості широкого переліку якостей особистості, таких, наприклад, як працьовитість, чесність, гуманність, колективізм, ощадливість, скромність, дисциплінованість тощо. Поряд з функціонально-аналітичним у психолого-педагогічній літературі розвивається також синтетичний, інтегративний підхід до діагностування вихованості особистості. Його сутність полягає у виділенні цілісного, максимально широкого критерію, що дає змогу виявляти і стисло фіксувати основний моральний зміст особистості (Галузяк, 2010, с. 129).

У більшості досліджень вітчизняних психологів і педагогів домінує «...інтегральний підхід до визначення рівня вихованості особистості, суть якого полягає у виокремленні критеріїв та показників, що відповідають певному ступеню вираженості вихованості особистості» (Гевчук, 2014, с. 16).

Показниками вихованості постають інтегральні вияви особистості, такі як: здатність долучатися до різних видів діяльності, виявляти в ній цілеспрямованість, осмисленість, самостійність, творчу активність і відповідальність. Відтак вихованість особистості учня – це цілісне утворення із високим рівнем сформованості змістового, структурного й динамічного компонентів (Мойсеюк, 199, с. 339).

«Феномен вихованості – це особлива, індивідуальна якість особистості, набута в результаті взаємодії факторів виховання (моральне, трудове виховання, профорієнтація учнів, виховання свідомої дисципліни та культури поведінки, естетичне, фізичне, формування світогляду в загальній системі навчально-виховної роботи, самовиховання особистості» (Гевчук, 2014, с. 16).

У низці дисертаційних робіт останніх років, де розроблялася проблема різних аспектів вихованості здобувачів освіти (моральної, патріотичної, естетичної, екологічної, гендерної, статево-рольової та ін.), пропонуються критерії і показники структурних компонентів вихованості, підставою для визначення яких слугує виявлення морально-етичної зрілості особистості в різноманітних контекстах її функціонування і прояву – вольових якостях, емоціях, мотивації, спілкуванні, соціальній поведінці (Гавриш, 2015; Федоренко, 2021; Шагай, 2007; Третяк, 2014; Єлісеєва, 2016; Гриців, 2021; Сбітнєва, 2018).

Так, більшість дослідників серед компонентів і критеріїв вихованості виділяють когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий (Гриців, 2021).

Л. Єлісеєва, аналізуючи гендерну вихованість молодших школярів, у структурі цієї інтегрованої особистісної якості вирізняє емоційно-ціннісний, когнітивно-операційний, індивідуально-поведінковий компоненти, які розкриваються через особистісний, знаннєвий і діяльнісний критерії (Єлісеєва, 2016, с. 10).

Т. Роїк, досліджуючи питання формування культури родинних взаємин у молодших школярів, виділила ціннісно-мотиваційний, когнітивний та діяльнісно-поведінковий критерії (Роїк, 2019).

Аналізуючи підходи науковців до визначення внутрішньої структури вихованості особистості, а також критеріїв та показників її прояву, ми мали можливість спостерегти, що найчастіше науковцями виокремлюються такі компоненти вихованості, як знання норм і правил поведінки, переживання і почуття, пов'язані з різними видами діяльності, регламентованими нормами і

правилами, власна система ціннісних орієнтацій, що впливає на появу мотивів поведінки, і поведінкові стратегії, що їх обирає людина для реалізації різних завдань – навчальних, трудових, особистісних тощо (Гавриш, 2015; Головей, 2018; Морозова, 2017).

Заґрунтовуючись на проаналізованих вище підходах до визначення структурних компонентів, критеріїв та показників вихованості молодшого школяра ми виокремили такі компоненти аналізованого явища: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий, що ідентифікуються за такими критеріями – когнітивним, рефлексивним, емоційним, аксіологічним, мотиваційним, діяльнісним. Усі означені компоненти, критерії і показники представлені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Компоненти, критерії і показники вихованості молодших школярів

Компоненти	Критерії	Показники
Когнітивний	Когнітивний	- обізнаність молодших школярів з морально-етичними, екологічними, художньо-естетичними, національно-культурними поняттями, нормами та правилами, розуміння їхнього змісту та взаємозв'язків між собою; – усвідомлення значущості цих понять, норм та правил для себе; – уміння використовувати основні моральні, етичні, екологічні, національно-культурні та естетичні категорії і терміни у своєму мовленні.
	Рефлексивний	- рефлексивні знання і уміння молодшого школяра, рівень його самооцінки.
Емоційно-ціннісний	Емоційний	- наявність позитивного ставлення до морально-етичних норм і правил, екологічно доцільної поведінки, до прекрасного, до національної мови, історії та культури, державної символіки;

		- глибина моральних почуттів; - рівень емпатії.
	Аксіологічний	- зміст і спрямованість ціннісних орієнтацій особистості
Поведінковий	Мотиваційний	- спрямованість мотивації в ситуаціях морального вибору (егоїстична чи альтруїстична); - прагнення до успіху, до самовдосконалення.
	Діяльнісний	- ставлення до інших людей, до морально-етичних норм, що виявляються в різних видах діяльності; - стратегії поведінки, які обирає дитина в кожному конкретному вчинку.

Джерело: розроблено автором

Відповідно до завдань констатувального етапу експерименту та виокремлених критеріїв сформованості вихованості учням початкових класів було запропоновано 6 субетапів діагностичних процедур, спрямованих на визначення рівнів сформованості структурних компонентів вихованості особистості. Сформованість критеріїв вихованості ми визначали за рівнями – високим, середнім і низьким, що уможливило надійність інтерпретації результатів.

I субетап був присвячений вивченню рівня сформованості когнітивного компонента вихованості за когнітивним критерієм, що конкретизувалося в таких завданнях:

- виявити обізнаність молодших школярів з морально-етичними, екологічними, художньо-естетичними, національно-культурними поняттями, нормами та правилами, розуміння їхнього змісту та взаємозв'язків між собою;
- виявити усвідомлення значущості цих понять, норм та правил для себе;

– ідентифікувати уміння використовувати основні моральні, етичні, екологічні, національно-культурні та естетичні категорії і терміни у своєму мовленні.

Когнітивний критерій ми виокремлюємо з огляду на те, що вихованість особистості характеризується наявністю в неї певної системи морально-етичних, естетичних, національно-патріотичних, екологічних знань, а також ставлення до них. Такого роду знання стають базисом, що на ньому формуються позитивні мотиви соціально схвалюваної поведінки. Вони дозволяють молодшому школяреві долати брак особистого життєвого та наукового досвіду, надають орієнтири в життєвих ситуаціях, які є новими для дитини, допомагають дитині давати свідому оцінку своїм вчинкам та вчинкам інших людей.

Засвоєння морально-етичних, естетичних, національно-патріотичних, екологічних знань стає основною передумовою формування свідомості дитини. При чому провідними виявляються саме морально-етичні знання, які допомагають дитині конструювати цілісну, несуперечливу, логічну картину світу, стають основним мірилом оцінки власної поведінки і власного вибору в ситуаціях, що потребують відповідального рішення. Молодші школярі часто порушують морально-етичні норми через брак життєвого досвіду, незнання правил етики й моралі. Недотримання норм і правил соціально схвалюваної поведінки дитиною також може бути спричинене відсутністю в дитини усвідомлення важливості і необхідності цих норм для ефективного функціонування і розвитку суспільства, для самої себе як повноправного члена соціуму.

Для діагностики сформованості когнітивного критерію вихованості молодших школярів ми обрали серію анкет, які передбачали виявлення морально-етичних, екологічних, естетичних, національно-культурних знань. Ці анкети були розроблені в останні десятиліття вітчизняними дослідниками (Анкета та опитувальники, 2015; Формування екологічної, 2008). На цій основі нами було створено авторську анкету, що мала на меті виявлення

загальної обізнаності дитини в морально-етичному, екологічному, естетичному, патріотичному контекстах. Результати, отримані від респондентів по кожному з пунктів, підсумовувались і ділились на 10 (максимальна кількість балів)

Наприклад, $(3+4+3+4)/10=$

Потім додавались показники по всім пунктам та діляться на 10

$(1+0.9+0.7+0.6+0.5+1+1+1+0.2+0.5)/10=$

- До 0,5 – низький рівень сформованості когнітивного критерію
- 0,6 – 0,8 – середній рівень сформованості когнітивного критерію
- 0,9 - 1 – високий рівень сформованості когнітивного критерію.

Текст анкети та ключ обробки результатів представлено в *Додатку II*.

Для виявлення ступеня усвідомлення дітьми молодшого шкільного віку значущості моральних понять, норм та правил для себе, а також здатності послуговуватися основними морально-етичними категоріями у власному мовленні ми запропонували школярам проаналізувати декілька діагностичних ситуацій, що передбачали здійснення певного морального вибору (Вержиховська, 2008, с. 50).

Основна увага була акцентована на моральних судженнях учасників експерименту, висловлених ними у процесі аналізу дій та вчинків героїв почутих розповідей. У кожній ситуації, запропонованій дітям, герої виявляли у своїй поведінці неоднакове ставлення щодо дотримання певної моральної норми. Після ознайомлення зі змістом ситуації дітям було запропоновано «розташувати» її учасників на трьох сходинках (зображення на картках, які ми роздали школярам) таким чином: на нижній сходинці мала опинитися та людина, котра, на думку дітей, порушила моральне правило; на верхній сходинці – та, яка вчинила правильно; а на середній – той персонаж, поведінка якого могла б бути кращою. Потому респондентам пропонувалося обрати одного з героїв описаної ситуації і охарактеризувати його дії.

Одержані результати виявили значні труднощі, притаманні учням молодших класів у формулюванні моральних суджень. Тільки 23 учні

(16,08%) з експериментальної групи та 24 учнів (17,02%) з контрольної групи змогли дати адекватну оцінку вчинкам учасників усіх ситуацій, що відповідало, за нашими показниками, високому рівню сформованості вміння застосовувати основні моральні поняття в мовленні. 68 учнів (47,55%) з експериментальної та 61 учень (43,27%) з контрольної групи продемонстрували труднощі в розумінні змісту певних моральних понять (обов'язок, гідність, чуйність), що утруднювало правильний аналіз ситуації (ми віднесли цю категорію респондентів до тих, хто має середній рівень сформованості вміння послуговуватись основними моральними поняттями в своєму мовленні). Деяким школярам було важко висловити своє ставлення до певного морального правила. 52 респонденти (36,37 %) з експериментальної та 56 учнів (39, 71%) з контрольної групи не змогли виконати це завдання, тому ми віднесли цих учнів до таких, які мають низький рівень сформованості вміння послуговуватись моральними поняттями в своєму мовленні.

Отримані дані дозволили відкорегувати результати попереднього анкетування й визначили тематику діагностичних бесід з дітьми, в ході яких уточнювалося розуміння дітьми основних морально-етичних, екологічних, естетичних, національно-культурних понять.

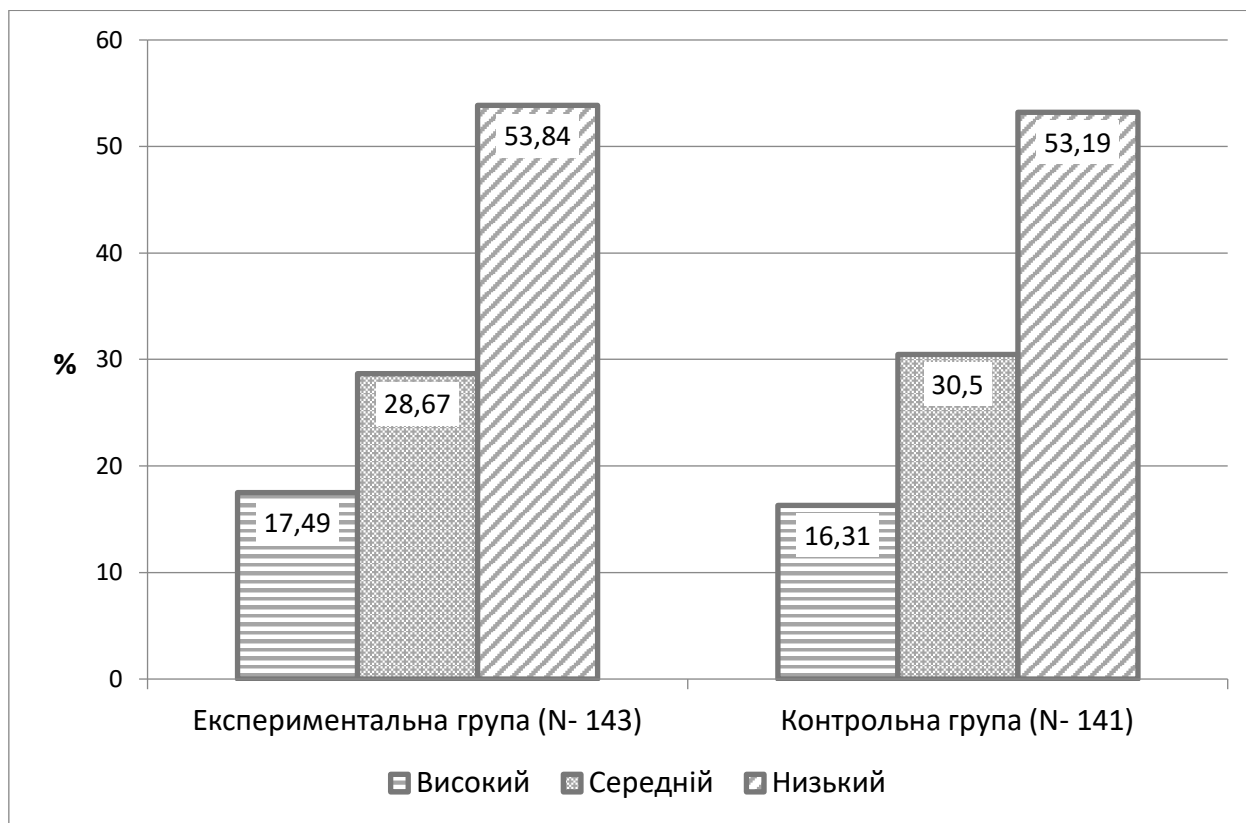
На основі одержаних числових даних нами було визначено рівень сформованості когнітивного критерію вихованості молодшого школяра. Одержані результати узагальнено в таблиці 3.2. та на рис.3.1

Таблиця 3.2

Рівень сформованості когнітивного критерію вихованості молодших школярів (констатувальний етап експерименту)

Рівень Група	Високий (кількість респондентів, %)		Середній (кількість респондентів, %)		Низький (кількість респондентів, %)	
	n	%	n	%	n	%
Експериментальна група (N-143)	25	17,49	41	28,67	77	53,84
Контрольна група	23	16,31	43	30,50	75	53,19

(N-141)

Рис. 3. 1. Рівень сформованості когнітивного критерію вихованості молодших школярів (констатувальний етап експерименту), %

Джерело: розроблено автором

Як можемо побачити з одержаних даних, високий рівень сформованості когнітивного критерію когнітивного компонента вихованості демонструють близько 17 відсотків учнів ЕГ та КГ. Ці діти знають зміст основних морально-етичних понять, володіють хорошими як на свій вік екологічними знаннями, обізнані з основними національно-історичними символами та компонентами національної культури, розуміють зміст основних естетичних категорій та їхню важливість для себе і суспільства.

Близько третини опитаних школярів (28, 67 % в ЕГ та 30, 50 % в КГ) виявили середній рівень сформованості когнітивного критерію когнітивного компонента вихованості, що знайшло свій прояв у обізнаності з основним морально-етичними та екологічними поняттями, здатності ідентифікувати компоненти національної культури та розумінні національно-історичної

символіки, використанні основних естетичних категорій у мовленні за відсутності усвідомлення важливості дотримання деяких норм і правил поведінки в соціумі, нечітких уявленнях про соціально схвалювану поведінку.

Більше половини респондентів продемонстрували низький рівень сформованості когнітивного критерію вихованості (близько 53% в ЕГ та КГ), що виявилось у фрагментарних уявленнях про основні морально-етичні норми і категорії, екологічні, національно-культурні, естетичні поняття. Ця категорія школярів виявляє відсутність розуміння важливості дотримання морально-етичних правил, норм екологічної культури і поведінки, не розуміє важливості естетичного в житті, не усвідомлює значущості національної символіки і культурно-історичних традицій у своєму житті.

Наступним критерієм оцінювання вихованості молодшого школяра вважаємо *рефлексивний*, тому II субетап констатувального дослідження мав на меті виявлення ступеня сформованості рефлексивних знань і умінь молодших школярів, а також їхньої самооцінки як показників аналізованого критерію.

«Рефлексія – це є відображення позиції, думок іншої людини через «вмислювання» в її міркування. Тобто, рефлексія у спілкуванні – це здатність уявляти себе на місці іншої людини, бачити, подумки програвати за неї ту чи іншу ситуацію. Це також і самоаналіз, осмислення механізмів власної діяльності» (Кращенко, 2014, с. 181).

На думку вітчизняних психологів (Г. Костюк, Л. Співак та ін.), внутрішній план дій, довільність функцій та рефлексія є психологічними новоутворенням у дітей молодшого шкільного віку.

У дітей молодшого шкільного віку «...починає формуватися самототожність як характеристика особистісного досвіду. Формування рефлексії, що відбувається на даному віковому етапі, сприяє усвідомленню дитиною власного «Я», свого життєвого досвіду, будуванню власної «Я-концепції», а отже, відкриває можливості для переосмислення,

переструктурування отриманого досвіду», - стверджує О. Шиловська (Шиловська, 2021, с. 65).

Показниками рефлексивного критерію ми визначаємо сформованість рефлексивних знань і умінь молодшого школяра, рівень його самооцінки.

Рефлексивні знання особистості, на думку дослідників, є результатом відкриття особистістю чогось нового, результатом розуміння розв'язку ситуації (Дмитерко, 2005, с. 96).

Провідними рефлексивними вміннями й навичками молодшого школяра науковці визначають самоконтроль, самоаналіз, самокорекцію, самооцінку (Легін, 2018, с. 75).

Головною потребою молодшого школяра є набуття певного суспільного положення, реалізації суспільно значущої діяльності за допомогою розвитку рефлексії. Враховуючи те, що рефлексія є новоутворенням молодшого шкільного віку, «...свідченням її є здатність бачити особливості власних дій, робити їх предметом аналізу, порівнювати з діями інших людей. Якщо дошкільник здебільшого орієнтується на індивідуальний досвід, то молодший школяр починає орієнтуватися на загальнокультурні зразки, якими він оволодіває у взаємодії з дорослими та ровесниками. Рефлексія змінює пізнавальну діяльність молодших школярів, їхнє ставлення до себе й до оточення, погляд на світ, змушує не просто приймати на віру знання від дорослих, а й виробляти власну думку, власні погляди, уявлення про цінності, значущість учіння» (Mykhalchenko, & Sharochka, 2011, с. 380).

Для діагностики рефлексивного критерію вихованості ми використали методику «Баланс самосвідомості», розроблену й апробовану М. Максимовим (Максимов, 2020, с. 189). Ця методика «...дозволяє з'ясувати, наскільки збалансовано у свідомості людини представлено конативний, емоційний чи мисленневий компонент. Інструкція досліджуваним дуже проста: «Опиши свій вчорашній день». На всі уточнюючі запитання досліджуваних експериментатор відповідав: «Як хочеш». Обробка

результатів полягала у застосуванні контент-аналізу: підрахунок слів, що означають дії, думки, почуття» (Максимов, 2020, с. 195).

Критерії оцінки рівня сформованості показників рефлексії у дітей молодшого шкільного віку були визначені нами на основі узагальнення результатів опитування експертів. Експертами у нашому дослідженні виступили вчителі початкових шкіл, які входили до експериментальної бази дослідження. Були визначені п'ять показників рівня розвитку рефлексії, що оцінювалися в балах: «5» – показник сформований, «4» – показник сформований, але не завжди проявляється, «3» – показник сформований частково, поведінкові прояви не стабільні; «2» – показник в стадії формування, проявляється рідко; «1» – показник не сформований. Ми виокремили три рівні розвитку рефлексії у дітей: 1 - 5 балів – низький. Дитина не завжди спроможна висловитися про себе і свої риси, рідко зважає на думку інших, обираючи певний спосіб поведінки, не розуміє свої емоційні стани.

6 - 10 балів – середній рівень. У таких школярів сформовані показники усвідомлення своїх особливостей, рис характеру, дитина спроможна узгоджувати свою поведінку з діями інших людей. На більш високому рівні сформовані навички аналізу власних психічних станів. Але дитина не завжди здатна пояснити свій емоційний стан або поведінку. Оцінюючи себе, акцентує лише позитивні моменти.

11 - 15 балів – високий рівень. Дитина добре усвідомлює свою особистісну специфіку, оцінює не лише хороші, але й не дуже добрі вчинки, акцентує не лише свої успіхи, але й невдачі. Зважає на думку інших людей – дорослих і однолітків – і з урахуванням цього вибудовує власну поведінку. Дитина демонструє навички усвідомлення своїх емоцій і здатна проаналізувати на доступному для свого віку рівні власний психічний стан.

Дослідження такого показника рефлексивного критерію, як самооцінка дитини, здійснювалося нами за методикою «Сходінки» (Діагностика

готовності, 2014, с. 29). Опис методики, стимульний матеріал і ключ інтерпретації результатів представлений нами в *Додатку Р*.

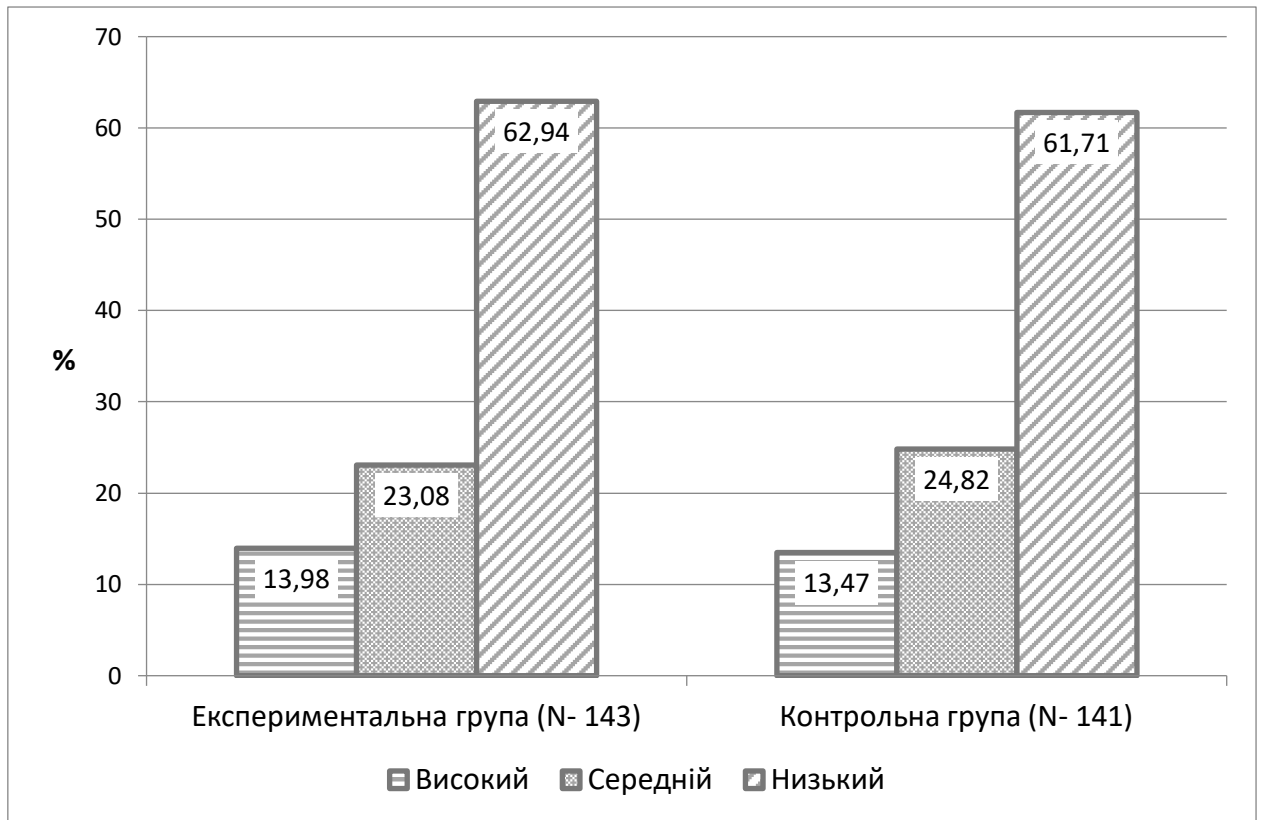
У ході діагностики рівня самооцінки молодших школярів нами було встановлено, що майже половині учнів обидвох груп притаманна низька самооцінка - 48% (136 чол.) в ЕГ та КГ, середній рівень виявлено у 32% (91 чол.), лише у 20 % (57 чол.) респондентів виявлено високий рівень самооцінки.

Узагальнення даних діагностичних процедур з виявлення рівня самооцінки та рефлексивних знань і умінь молодших школярів в якості показників рефлексивного критерію вихованості на констатувальному етапі дослідження дозволило отримати такі результати (таблиця 3.3., рис. 3.2.)

Таблиця 3.3

Рівень сформованості рефлексивного критерію вихованості молодших школярів (констатувальний етап експерименту)

Група \ Рівень	Високий (кількість респондентів, %)		Середній (кількість респондентів, %)		Низький (кількість респондентів, %)	
	n	%	n	%	n	%
Експериментальна група (N- 143)	20	13,98	33	23,08	90	62,94
Контрольна група (N- 141)	19	13,47	35	24,82	87	61,71

Рис. 3.2. Рівень сформованості рефлексивного критерію вихованості молодших школярів (констатувальний етап експерименту), %

Джерело: розроблено автором

Як можемо спостерегти, лише незначний відсоток школярів експериментальної і контрольної груп змогли продемонструвати високий рівень особистісної рефлексії: зокрема, близько 14 % наших респондентів уміють враховувати думку інших, обираючи той чи інший спосіб поведінки в різних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи власні емоції та психічні стани, викликані успіхами або невдачами (переважно у навчальній діяльності, зрідка – у дозвілльєвій – спортивній, художньо-естетичній тощо); респонденти з високим рівнем сформованості рефлексивного критерію вихованості спроможні ідентифікувати і описати власні характерологічні особливості, вказуючи на ті риси, які визнаються оточенням як позитивні, і виокремлюючи ті якості, яких варто позбутися (лінощі, бажання відкладати справи на потім, неорганізованість).

П'ята частина респондентів демонструє середній рівень сформованості рефлексивного критерію вихованості (близько 23,5% опитаних із двох груп), що виявляється у відсутності акцентів на негативних наслідках власної поведінки в суспільстві, неспроможності точно ідентифікувати й описати власні емоційні і психічні стани на доступному для свого віку рівні («я не знаю, як це сказати, але мені не подобається робити...»), «я, напевне, засмучений через те, що не можу самостійно виконати домашнє завдання» і под.).

Найбільша частина учасників експерименту (майже 62 % в обидвох групах) виявляє низький рівень сформованості рефлексивного критерію вихованості, що знаходить прояв у нерозумінні власних емоційних станів, відсутності усвідомлення враховувати думку інших, обираючи певний спосіб поведінки, нерозумінні індивідуальних характерологічних особливостей, небажанні поміркувати над причинами своїх невдач (головним чином у навчанні) (додаток С).

III субетап нашого дослідження був спрямований на вивчення *емоційного критерію вихованості* молодшого школяра, що конкретизувалося у розв'язанні таких завдань: вивчити глибину та силу емоційних переживань дитини молодшого шкільного віку в різних ситуаціях соціальної взаємодії; виявити здатність контролювати власний емоційний стан і керувати ним; визначити наявність емпатії у молодших школярів.

Ставлення особистості до самої себе, до інших людей і до навколишнього середовища, яке знаходить свій прояв у емоціях, почуттях і переживаннях, є одним з показників вихованості (В. Галузьяк, Гриців, К. Журба) (Галузьяк, 2010; Журба, 2019). Різноманітні морально-етичні, екологічні, естетичні поняття і категорії, моральні і національні ідеали людини наділені не лише конкретним раціональним змістом, а й спроможні бути засвоєними особистістю у формі почуттів, стати смисловим надбанням, утворюючи систему цінностей особистості.

Як слушно зауважує О. Матвієнко, «...моральні почуття функціонують як оцінні реакції на об'єктивну дійсність і як суб'єктивні мотиви поведінки» (Матвієнко, 2006, с. 57).

Однією зі специфічних ознак молодшого шкільного віку є особлива емоційна чутливість, що створює умови для розвитку сприйнятливості дітей, їхньої здатності до емпатії, спроможності поділяти почуття інших людей. У цьому віці дітям дуже важливо навчитися контролювати свої емоції та почуття. «Однією з характеристик дитинства є емоції як зовнішній прояв внутрішнього світу дитини. Емоційні реакції як зовнішній прояв внутрішнього стану дитини виступають показником благополучного або утрудненого входження в соціальну ситуацію і прийняття певної соціальної ролі. Емоційний спосіб взаємодії з оточуючими людьми є для дитини первинним і щирим, тому зміст і характер соціально-емоційних проявів дітей у молодшому шкільному віці становить особливий інтерес» (Дмитрієва, & Гуменюк, 2015, с. 32).

Період навчання дитини в початковій школі є визначальним для адаптації особистості до соціального середовища, активного входження її в різні соціальні групи та спільноти. «Саме у цей період дитина надзвичайно сприйнятлива до зовнішніх впливів, у неї сильно розвинене почуття віри в істинність всього (що їй розповідають і чого навчають, про що говорять і навіть про що думають; в безумовність виконання та необхідність дотримання моральних правил, норм і принципів)» (Шувар, 2022, с. 139).

Прояви емпатії дитини молодшого шкільного віку демонструють наявність у неї соціальної адаптованості у сфері особистісних стосунків, почуття людяності, наявність соціального та емоційного інтелекту, полегшують процеси соціалізації, уможливають адекватний емоційний розвиток особистості (І. Коган, Г.Олпорт) (Коган, 2005). Натомість «...недорозвиток емпатії та викривлення у її спрямованості призводять до зростання жорстокості та поширення в дитячих колективах такого явища, як булінг (свідоме жорстоке ставлення з боку однієї дитини, або групи дітей до

іншої дитини чи групи дітей, погляди або цінності яких відрізняються від загальноприйнятих у даному колективі), жорстокого ставлення до тварин та інших проявів садизму» (Максим, & Рябовол, 2018, с. 80). Тому емпатія визначається нами в якості одного з ключових показників емоційного критерію вихованості.

Для діагностики емоційного критерію вихованості молодшого школяра нами було виокремлено такі показники:

– наявність позитивного ставлення до морально-етичних норм і правил, екологічно доцільної поведінки, до прекрасного, до національної мови, історії та культури, державної символіки, що в діагностичних процедурах корелює з емоційною орієнтацією на себе або на інших (М. Нгуен, Т. Тран, Дж. Фішер);

– особливості прояву емпатії;

– глибина позитивних емоцій, пов'язаних з усвідомленням соціальної необхідності морально-етичних норм і правил.

Дослідження рівня сформованості показників емоційного критерію вихованості відбувалося за допомогою методик: експрес-метод діагностики емоційного стану дитини за допомогою ляльки з динамічними рисами обличчя для визначення емоційних станів дитини (Тімченко, 2017, с. 263); методики в'єтнамського психолога М. Нгуен «Домальовування: світ речей – світ людей – світ емоцій» проєктивний тест «Світ речей-світлюдей – світ емоцій» та «Що-чому-як» для виявлення здатності до емпатії (Шелешей, 2022; Nguyen, 2020).

Діагностичні процедури проводилися в такому порядку: спочатку були використані методики М. Нгуен «Три бажання» та «Що - чому-як» (ситуативні задачі), потім вивчалися емоційні стани дітей за допомогою експрес-методу діагностики емоційного стану дитини за допомогою ляльки з динамічними рисами обличчя (після обговорення ситуативних завдань). Такий підхід дав нам можливість виявити по-перше, наявність позитивного ставлення до морально-етичних, екологічних, національно-культурних норм і

правил, по-друге – емоційну орієнтацію дитини (на себе чи на інших, на світ речей чи на світ людей), що дало можливість аналізувати глибину позитивних емоцій, пов'язаних з усвідомленням соціальної необхідності морально-етичних, екологічних, національно-культурних норм і правил, естетичної основи людського буття, по-третє – ми змогли побачити особливості прояву емпатії у дітей. Опис методик, стимульний матеріал для діагностичних процедур та ключі інтерпретації результатів представлені в *Додатку У*.

Процедури вивчення позитивного ставлення дітей до соціально важливих норм і правил за методиками, які передбачали зображення бажань і розв'язання ситуативних задач, дали можливість констатувати переважання емоційної орієнтації дітей на себе, а не на інших людей. На початку процедури дітям було дана інструкція малювати конкретні предмети, адже закономірно, що у всіх дітей було одне спільне бажання – Перемога України у війні, і не всі розуміли, як це зобразити на малюнку, про що й запитували педагогів. Тому було домовлено, що кожен малює ті речі, які просить у золотої рибки, а за бажанням – символи Перемоги і Миру (ці символи інтерпретації не піддавалися з об'єктивних причин). Так, в 49,6% учнів ЕГ та 47,5% учнів КГ малюнки стосувалися переважно бажань «для себе» (новий гаджет, солодощі, іграшки), у 34,9 % респондентів ЕГ та 36,1 % КГ малюнки являли собою свого роду «бажання для себе і для близьких» (нова квартира, машина, гроші для сім'ї, домашні тварини), лише 15,5 % учнів ЕГ та 16,4 % учнів КГ намалювали предмети, які могли б подарувати іншій людині – протез для пораненого військового, гвинтівка або бойова техніка для воїнів, іграшка для братика чи сестрички, новий одяг для мами, будиночок для родини переселенців тощо. Переважання у молодших школярів емоційної орієнтації на себе загалом характерне для цієї вікової категорії, але разом із тим свідчить про невисокий рівень позитивного ставлення до норм і правил соціального життя.

Під час проведення діагностичних процедур за названими методиками ми засновували власні висновки на положеннях проєктивної психології про те, що дитина завжди малює те, що для неї важливе, про існування чого вона знає і пам'ятає; дитячі малюнки відображають внутрішній світ дитини, її емоційні стани і переживання, інколи неусвідомлені почуття, які не виявляються за допомогою вербальних методик і тестів (В. Вульф, Дж. Ділео, Х.Рід, Д. Сперінг та ін.).

Діагностичні процедури, проведені за методикою «Що – чому – як», де передбачалося розв'язання дитиною певної проблеми, пов'язаної з розумінням емоцій інших людей, тобто з емпатійними здатностями школяра, виявили, що лише 12% учнів обидвох груп демонструють високий рівень розвитку емпатії, 54,9 % мають середній рівень і 33,1 % – низький. Це дало підстави говорити про те, що здатність до співпереживання у дитини змінюється залежно від ситуації, її життєвого досвіду, ставлення близьких людей. Діти молодшого шкільного віку вже мають уявлення про морально-етичні норми і правила, соціальні заборони і дозволи, але не завжди розуміють, як варто поводитися і чинити в тому чи іншому випадку, і часто рішення дитини в конкретній ситуації продиктоване прагненням отримати схвалення і симпатію значущих людей – учителя, батьків, друзів.

Процедура діагностики глибини емоційних переживань, проведена за допомогою м'якої ляльки розміром 27 сантиметрів (ми використовували окремо ляльку-хлопчика і ляльку-дівчинку відповідно до статі дитини-респондента), яка не має обличчя, (всі необхідні деталі – очі, брови, губи – додаються окремо), передбачала самостійне створення виразу обличчя дитиною. Після створення дитиною обличчя ми порівнювали його з шаблоном згідно зі спеціальною таблицею інтерпретацій і визначали емоційний стан дитини (радість / нейтральний вираз/ смуток/ страх/ гнів/ подив/ образа/ провина/ стурбованість / роздратованість). Загалом результати за цією процедурою нами були інтерпретовані у прив'язці до аналізованих в попередньому тесті ситуацій на визначення емпатії дітей, що

конкретизувалося в інструкціях: «Який вираз обличчя має лялька, яка вчинила як Тетянка / як Василько (герої ситуацій)?». Надаючи ляльці конкретного виразу обличчя, дитина таким чином демонструвала свої емоційні переживання, пов'язані з долею іншої людини. Якщо обличчя було радісним / з нейтральним виразом/наляканим / здивованим / винуватим – ми відносили такі відповіді дитини до низького рівня емоційних переживань історії про дітей, чиї інтереси були порушені, сердите (вираження гніву) або роздратоване – до середнього рівня емоційних переживань, якщо дитина надавала обличчю ляльки стурбованого / ображеного / засмученого вигляду – така відповідь класифікувалася як ознака високого рівня емоційних переживань дитини, що було показником небайдужості до долі героїв історії, які постраждали від неетичної і аморальної поведінки інших людей. Таким чином дитина виявляє своє ставлення до морально-етичних норм суспільного життя: емоційна підтримка цих норм виявляється у відповідних переживаннях молодшого школяра, що їх він демонструє через вираз обличчя ляльки.

Глибину емоційних переживань молодших школярів, пов'язаних із нормами і правилами екологічно доцільної поведінки, збереженням надбань національної культури та історії, ставленням до прекрасного ми виявляли за описаним алгоритмом роботи з лялькою на основі ситуацій морального вибору, у змісті яких були актуалізовані проблеми екології, естетики, національної культури та історії. Тексти з описом ситуацій представлені в *Додатку С*.

Узагальнивши дані за проведеними діагностичними процедурами, ми визначили такі рівні сформованості емоційного критерію вихованості молодших школярів на етапі констатувального експерименту (таблиця 3.4. та рис.3.3.)

Таблиця 3.4

**Рівень сформованості емоційного критерію вихованості
молодших школярів (констатувальний етап експерименту)**

Рівень Група	Високий (кількість респондентів, %)		Середній (кількість респондентів, %)		Низький (кількість респондентів, %)	
	n	%	n	%	n	%
Експериментальна група (N- 143)	24	16,79	40	27,97	79	55,24
Контрольна група (N- 141)	22	15,60	44	31,20	75	53,20

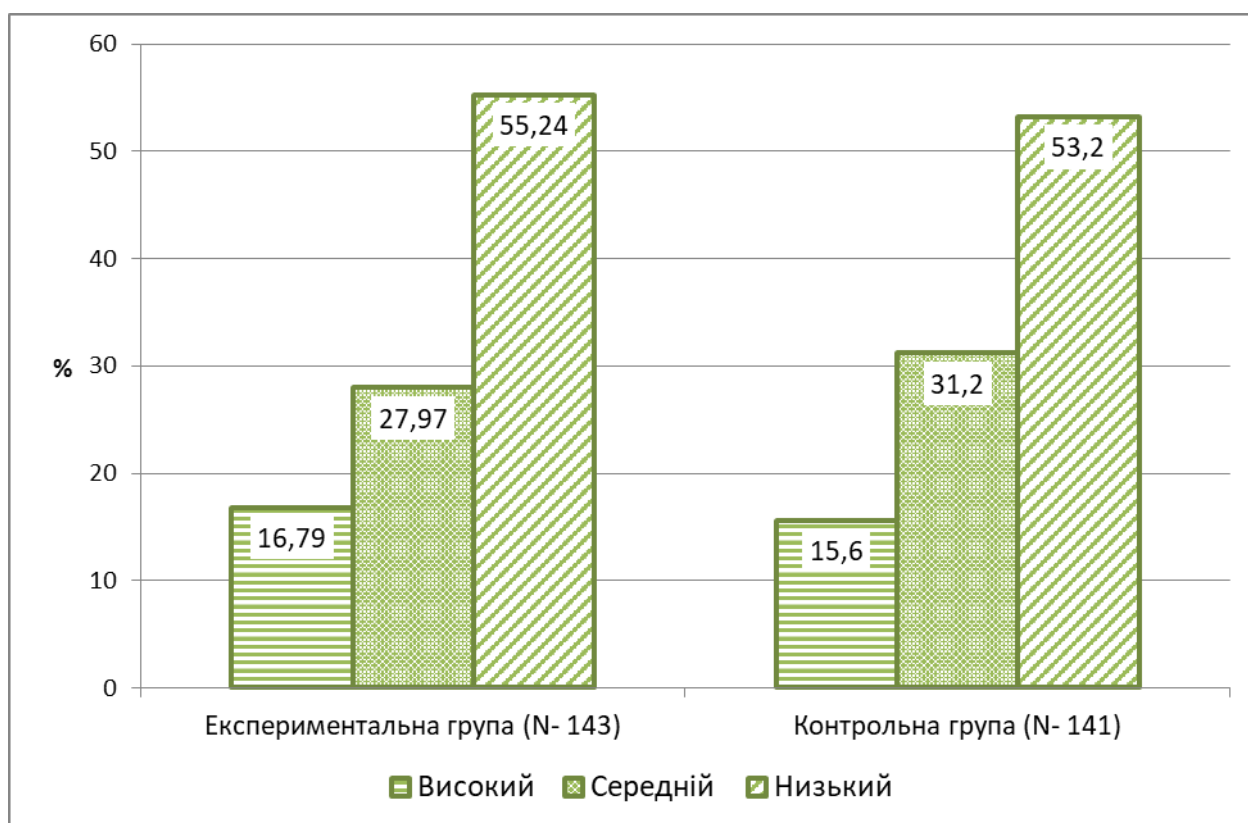

Рис. 3.3. Рівень сформованості емоційного критерію вихованості молодших школярів (констатувальний етап експерименту), %

Результати проведених діагностичних процедур корегувалися висновками цілеспрямованих спостережень за молодшими школярами в реальних життєвих ситуаціях (у навчальній діяльності, під час спілкування з однокласниками, батьками, педагогами і под.). Виявилося, що лише 32% дітей (16,79 % – ЕГ та 15,60% КГ) притаманний високий рівень прояву емоційних переживань у ситуаціях, які передбачають етичний вибір. Їхня

емоційна оцінка вчинків інших людей, у яких порушено певну морально-етичні, екологічну, культурну норму, виражалася через переживання гніву, обурення, роздратування, стурбованості.

84 респонденти (59% учнів обидвох груп: 27,97% – ЕГ та 31,20% - КГ) продемонстрували байдужість або не зовсім відповідне ситуації емоційне ставлення до порушення соціальних норм і правил (як під час аналізу ситуацій, так і в реальних життєвих обставинах), що було свідченням середнього рівня прояву емоційних переживань, або неадекватну реакцію на описані події: 55,24 % учнів ЕГ та 53,20 % учнів КГ (низький рівень). Для деяких із учасників експерименту характерне адекватне вираження емоцій лише в тих випадках, коли етичні норми порушувалися стосовно їх самих. Водночас ці діти виявляли не виявляли прихильного емоційного ставлення до учнів, які захищали скривджених героїв ситуацій або виявляли бажання виправити ситуацію, дотримуючись певних соціальних норм.

На IV субетані нашого дослідження ми зосередились на вивченні аксіологічного критерію вихованості молодших школярів, показниками якого є ціннісні орієнтації особистості, а саме їх зміст і спрямованість.

Суттєвим критерієм вихованості людини, на думку І. Беха, є повнота оволодіння загальнолюдськими й національними, гуманістичними, морально-духовними цінностями, що становлять основу відповідних учинків, а також рівень та ієрархія якостей особистості, набутих нею в процесі виховання (Бех, 2003, с. 7).

Ціннісні орієнтації – це «...складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особи, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, надаючи сенс і напрям особистим позиціям, поведінці, вчинкам. Як елемент структури особи, ціннісні орієнтації характеризують внутрішню готовність до здійснення певної діяльності із задоволення потреб і інтересів, вказують на спрямованість її поведінки» (Матяж, С. В., & Березянська, 2013, с. 27).

Ціннісні орієнтації є регуляторами поведінки особистості, вони зумовлюють вибір певної моделі поведінки в соціумі. Поведінка дитини засвідчує рівень її вихованості, що дозволяє говорити про наявність певної системи цінностей особистості, які зумовлюють вибір тієї чи іншої позиції в ставленні до явищ довколишнього світу і спосіб реагування на них у різних ситуаціях соціальної взаємодії. «Внутрішня позиція молодшого школяра об'єктивно визначена його навчальною діяльністю. Саме «вміння вчитися» школяра, його ставлення до навчання й емоційний бік цього ставлення отримують громадську оцінку, громадське визнання однолітків, учителів, батьків. Цей факт, у свою чергу, має безпосередній вплив на становлення й розвиток системи ціннісних орієнтацій молодших школярів, формування їх вибіркового ставлення до навколишньої дійсності. Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів пов'язане з розвитком свідомих переконань, уявлень дітей про цінності у навчанні, спілкуванні, ставленні до природи, дійсності в цілому, до людини» (Morozova, 2017, с. 40).

Ціннісні орієнтації є індикаторами особистісного зростання дитини, вони «...віддзеркалюють основи цінностей, що проявляються у суспільстві, референтній групі, родині, де виховується дитина» (Піроженко, 2016).

Виділений нами аксіологічний критерій вихованості молодшого школяра віддзеркалює рівень сформованості мотивів, потреб, прагнень і ціннісних ставлень дитини до світу, до культури та історії свого народу, до своєї Батьківщини, до себе та до інших. Показниками аксіологічного критерію вихованості молодшого школяра нами було визначено наявність і ступінь розвитку системи ціннісних орієнтацій особистості, що знаходить вияв у ставленнях, життєвих смислах, потребах, прагненнях дитини, дотриманні (чи ігноруванні) нею морально-етичних норм суспільства. Маємо на увазі ставлення до культури, історії, природи своєї Батьківщини, ставлення до інших людей, до суспільної діяльності, до прекрасного, ставлення до навчання і шкільної дисципліни, ставлення до себе та до інших

людей – однолітків, дорослих, персонажів художніх творів, знакових постатей цивілізаційної історії і культури.

Науковці лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, розробляючи тему «Індивідуальні особливості психічного розвитку дошкільників в умовах суспільного виховання», запропонували виокремлювати в структурі ціннісних орієнтацій дитини цінності-блага і цінності-регламенти (Піроженко та ін.). «1) цінності – блага, які відповідають потребам суб'єкта (дитини) і охоплюють як матеріальні так і духовні ресурси, продукти „споживання” та послуги у різних сферах реальної дійсності, так і сфері ідеального (уявлення, ідеї, ставлення тощо), як, наприклад, природні багатства, так і створеної людиною сфери (наприклад, витвори мистецтва); 2) цінності – регламенти, які відповідають регламентуючим орієнтирам суб'єкта в його діяльності щодо задоволення потреб і охоплюють морально-етичні, правові й естетичні норми та ідеали, звичаї та традиції. Більш деталізована оцінка цінностей-благ та цінностей-регламентів дається на основі сфер вибору дитини в практичній життєдіяльності («людина-людина», «людина-природа», «людина–техніка»))» (Піроженко, 2016).

З огляду на це, розробляючи діагностичний інструментарій для вивчення аксіологічного критерію вихованості, ми намагалися врахувати, з одного боку, характер ставлень дитини до норм і правил суспільства, до суспільних цінностей, з іншого – наявність чи відсутність потреб дотримуватись цих норм і правил, прагнень дізнаватись більше про суспільні цінності і працювати над собою.

Діагностика аксіологічного критерію відбувалася за методиками «Експрес-діагностика сфери ціннісних орієнтацій» (Піроженко) та «Методика вивчення рівня моральної вихованості учнів» (Галузьяк, Холковська, 2013).

Перша методика дозволила виявити змістове наповнення провідних ціннісних орієнтацій дітей та ставлення до різних суспільних цінностей.

Друга методика покликана була виявити особливості ціннісного ставлення до життя, людей, самих себе у молодших школярів.

Змістове наповнення провідних ціннісних орієнтацій молодших школярів визначалося нами за двома класами цінностей: цінності-блага та цінності-регламенти, що відображають сфери життєдіяльності, які умовно можна назвати «Я», «Інші Люди», «Довколишній світ» (природа, мистецтво, історія). Дітям було запропоновано перелік таких цінностей-благ: *родина, щастя, здоров'я, дружба, краса природи, краса мистецтва, прекрасне, творчість, гроші*. Цінності-регламенти являли собою перелік особистісних якостей, що визначалися дітьми як «бажані для себе» і вказували на наявність чи відсутність прагнення дитини розвивати ці якості в собі: *співпереживання, сміливість, самостійність, допитливість, цілеспрямованість, упевненість, наполегливість*. Під час процедури діагностики учасникам експерименту пропонувалися для аналізу чорно-білі сюжетні картинки, які ілюстрували відповідні ціннісні характеристики: кожне зображення представляло ситуацію або предмет, що розкривали відповідну цінність і були суголосними досвіду дитини, зрозумілими її віку.

Під час проведення процедури діагностики ми виявили, що бл. 10 % учасників обидвох груп взагалі не можуть оцінити поведінку інших людей, оскільки не обізнані зі змістом моральних, культурних, екологічних, естетичних норм та правил поведінки. Близько 12 % дітей оцінюють поведінку інших, але не пояснюють свої думки, мають обмежені знання про зміст моральних норм та правил поведінки, не розуміють їх значення, не можуть проаналізувати ситуацію вибору та виявити альтернативи. Під час бесід із дітьми виявилось, що в ситуаціях вибору вони систематично порушують норми та правила. Близько 35 % дітей оцінюють поведінку персонажів картинок (тобто інших людей) правильно, пояснюють свої думки, мотивують свій вибір за допомогою навідних запитань. Тобто ця група дітей має певні знання про зміст моральних норм, але не завжди розуміє їхнього значення. Майже 30% респондентів обидвох груп виявили здатність

правильно оцінити поведінку інших, пояснювали свої думки, були спроможними сформулювати правила поведінки, доречні в конкретній ситуації, але зізнавалися, що не завжди чинять саме так. Наприклад, аналізуючи малюнок, де було зображено дітей, які вішали годівничку для птахів, діти висловлювали своє ставлення до ситуації і формулювали правило поведінки: «Діти молодці, що турбуються про птахів узимку/ Я поважаю людей, які турбуються про тварин і птахів», «В наших силах врятувати птахів від голодної смерті – треба просто розвісити годівнички і всю зиму підгодовувати їх. Адже люди мають турбуватися про птахів і звірів».

У 16% опитаних дітей ми виявили відповідний їхньому віку рівень знань про зміст і значення моральних (екологічних, культурних і т. п.) норм, адже в більшості випадків вони правильно аналізували ситуації та адекватно оцінювали варіанти дій. Вчинки інших учасники цієї групи оцінюють правильно, пояснюють свої думки, мотивують свій вибір, формулюють правила поведінки, адекватні зображеним ситуаціям, прагнуть завжди чинити правильно. Так, аналізуючи картинку, де було зображено усміхнених людей, які сидять довкола столу й готують їжу, діти здебільшого говорили про те, що тут зображена щаслива і дружня родина, яка готує страви разом (варіант- робить заготовки для воїнів на передовій). «Ця родина щаслива, бо вони все роблять разом, турбуються один про одного». «Щоб сім'я була щасливою, кожен має турбуватися за інших, допомагати один одного в усіх справах, цінувати один одного». Аналізуючи картинку із зображенням дітей, які виконують фізичні вправи, учасники експерименту виголошували своє позитивне ставлення до тих, хто займається фізкультурою і спортом, вказували на необхідність вести здоровий спосіб життя і берегти власне здоров'я.

Ми дійшли висновку, що діти цієї групи мають відповідний своєму віку обсяг знань про морально-етичні та інші суспільні норми, розуміють необхідність їх дотримання в реальних життєвих ситуаціях, уміють

проаналізувати ситуацію вибору, знайти альтернативи та адекватно їх оцінити. Провідні прагнення дітей – безкорисливо робити добро іншим, зробити щасливими своїх близьких, гарно навчатися, мати друзів.

Процедура діагностики ціннісних орієнтацій за «Методикою вивчення рівня моральної вихованості учнів» (В. Галузяк, І. Холковська), що мала на меті виявлення особливостей ціннісного ставлення до життя, до себе та до інших, відбувалася на матеріалі аналізу прислів'їв і визначення ступеню своєї згоди з його змістом у балах: «1 — не погоджуюсь; 2 — частково погоджуюсь; 3 — загалом погоджуюсь; 4 — погоджуюсь; 5 — цілком згоден» (Галузяк, Холковська, 2013, с. 16). Близько третини учнів ЕГ та КГ (15,5 % від загальної кількості учасників експерименту) отримали високі оцінки за шкалами бажаних ціннісних ставлень і низькі оцінки за шкалами небажаних ставлень, що дозволило нам дійти висновку про високий рівень розвитку системи ціннісних орієнтацій у цієї групи дітей. 29 % від загальної кількості опитаних школярів опитаних школярів отримала середні оцінки як за шкалами бажаних, так і за шкалами небажаних ставлень, що уможливило висновок про середній рівень розвитку системи ціннісних орієнтацій особистості у цій групі респондентів. Більше половини опитаних (55,5% від загальної кількості учасників експерименту) виявили низький рівень сформованості ціннісних орієнтацій, що засвідчили переважно низькі оцінки за шкалами бажаних ставлень і високі оцінки за шкалами небажаних ставлень.

Узагальнення даних, отриманих за двома описаними вище методиками, дозволило виявити такі результати сформованості аксіологічного критерію вихованості молодших школярів (Таблиця 3.5., рис. 3.4.)

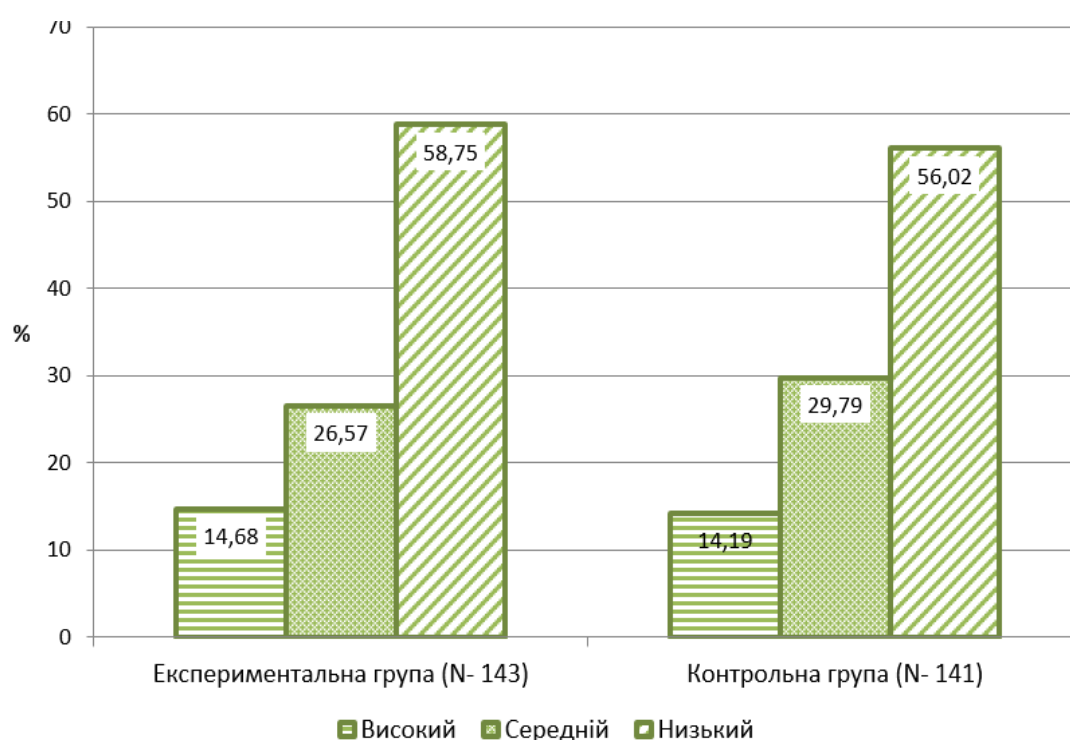
Таблиця 3.5

Рівень сформованості аксіологічного критерію вихованості молодших школярів (констатувальний етап експерименту)

Рівень	Високий (кількість)	Середній (кількість)	Низький (кількість)
--------	------------------------	-------------------------	------------------------

Група	респондентів, (%)		респондентів, (%)		респондентів, (%)	
	n	%	n	%	n	%
Експериментальна група (N- 143)	21	14,68	38	26,57	84	58,75
Контрольна група (N- 141)	20	14,19	42	29,79	79	56,02

Джерело: розроблено автором

Рис. 3.4. Рівень сформованості аксіологічного критерію вихованості молодших школярів (констатувальний етап експерименту), %

Джерело: розроблено автором

На V субетапі нашого дослідження ми вивчали мотиваційну сферу молодшого школяра, що мало на меті з'ясувати сформованість мотиваційного критерію вихованості. Останній виявлявся за такими показниками, як спрямованість мотивації в ситуаціях вибору соціально схвалюваної поведінки та орієнтація на успіх або на уникнення невдач.

Важлива проблема становлення особистості молодшого школяра безпосередньо пов'язана з його мотиваційною сферою, що її більшість науковців вважають стрижнем особистості (М. Кузнецов, Р.Павелків, І. Ященко та ін.) (Кузнецов, 2004; Феноменологія морального розвитку, 2009). Термін «мотивація» має латинське походження: «moveo» – «рухаю». «Є декілька визначень мотивації: як спонукання до дії; як здатність людини задовольняти свої потреби за допомогою будь-якої діяльності; як динамічний психофізіологічний процес, який керує поведінкою людини і визначає її організованість, спрямованість, стійкість і активність» (Баліцький, 2020, с. 15).

Дослідженню мотивів і потреб особистості присвячено чимало праць у різних психологічних і педагогічних школах (Г. Костюк, А. Маслоу, Мак Клеlland, Ж. Нютен, В. Оучі та ін.) (Баліцький, 2020, с. 16). Попри різноманітність наукових трактувань, мотивація молодшого школяра розуміється дослідниками як система різноманітних чинників, які зумовлюють поведінку і діяльність дитини. Здебільшого мотивацію молодших школярів науковці вивчають у контексті готовності дитини до школи: мотиви дитячої поведінки у цьому віці на перший погляд – прості і наївні, але разом із тим мають приховані характеристики, обумовлені родинним вихованням і взаєминами в сім'ї. «Мотивація виконує декілька функцій: спонукає поведінку людини, спрямовує й організовує її, надає поведінці особистий смисл й значущість. Єдність цих функцій забезпечує регулюючу роль мотивації у поведінці» (Приходько, Толмачова, 2019).

Характер мотивів поведінки дітей молодшого шкільного віку є одним з ключових індикаторів вихованості (Гавриш, 2015), тому ми й визначаємо в якості одного з критеріїв вихованості саме мотиваційний, що виявляється за такими показниками: спрямованість мотивації в ситуаціях морального вибору (егоїстична чи альтруїстична) і прагнення до успіху. Для діагностики мотиваційного критерію вихованості ми використали проєктивну методику «Казкове царство» (Фоменко, 2017).

Проективна методика «Казкове царство» для старшого дошкільного та молодшого шкільного віку призначена для вивчення мотивації у дітей у віці 6-10 років. Методика дозволяє визначити міру вираженості прагнення до переваги та прагнення до досконалості у дітей (Фоменко, 2017). Опис методики і процедури діагностики спрямованості мотивації в ситуаціях морального вибору представлено нами в *Додатку Ф*. Стимульний матеріал містив 18 карток із зображеннями персонажів Казкового царства, що серед них дітям пропонували обрати того героя, яким би дитина хотіла бути. За результатами вибору карток ми визначали спрямованість мотивації на прагнення до переваги (егоїстична мотивація) або на прагнення до досконалості (альтруїстична мотивація). Серед учасників ЕГ та КГ на констатувальному етапі експерименту 46,8 % дітей вивили егоїстичну спрямованість мотивації поведінки в ситуаціях морального вибору, що було віднесено нами до низького рівня сформованості мотиваційного критерію (це були переважно вибори карток із зображенням Царя, Цариці, Царівни Прекрасної, Царевича Шляхетного); близько 30 % респондентів вивили одночасно як егоїстичні мотиви поведінки, так і альтруїстичні (вибори карток як верхнього (Цар, Цариця, Царівна, Царевич), так і нижнього щаблів (Знахарка, Кухарка, Рибалка, Коваль, Лікар), що було співвіднесено нами в ході процедури діагностики із середнім рівнем сформованості мотиваційного критерію вихованості). Лише близько 23% дітей виявили альтруїстичну спрямованість мотивації в ситуаціях морального вибору, зупинивши свій вибір на картках із зображеннями персонажів нижчого щабля – сестричка Оленка, братик Іванко, Кухарка, Танцівниця, Лікар), що було співвіднесено із високим рівнем сформованості мотиваційного критерію вихованості.

Діагностика другого показника мотиваційного критерію – прагнення до самовдосконалення як провідного мотиву соціально схвалюваної поведінки дитини – здійснювалась за методикою визначення мотивації на досягнення успіху, модифікованою і адаптованою Фоменко для молодших школярів.

Психологи виділяють три види «...спрямованості особистості на успіх як результату наявності домінуючих мотивів – моральної (успіх пов'язаний з суспільною цінністю людини), громадської (успіх пов'язаний з інтересами і потребами суспільства) та ділової (мотиви породжуються самою діяльністю з пізнання, творчості, праці)» (Фоменко, 2017, с. 285).

Для діагностики сформованості мотиваційного критерію вихованості нами було також використано методику вивчення спрямованості мотивації молодших школярів, зважаючи на те, що «...діагностична модель мотивації досягнення успіху у молодшому шкільному віці представлена чотирма екстеріоризованими мотивами (матеріальним успіхом, успіхом-владою, успіхом-визнанням, успіхом-вдачею) та чотирма інтеріоризованими мотивами (успіхом-результатом, успіхом-покликанням, успіхом-подоланням та успіхом-переживанням)» (Фоменко, 2017). Названі вище мотиви ми ідентифікували у школярів ЕГ та КГ за допомогою «...карток з контурними малюнками, на яких зображено молодшого школяра, який висловлює певні думки або розмовляє чи взаємодіє з іншими. Картки пред'являються в індивідуальній формі. Це дозволяє досліджуваному прочитати вголос написані думки героя карток і правильно зрозуміти ту чи іншу ситуацію, яка зображена на картці» (Фоменко, 2017, с. 286). Детальний опис методики і процедури діагностики представлений нами в *Додатку X*.

За результатами підрахунку суми балів за рангами по шкалам екстеріоризованого успіху та ітеріоризованого успіху ми побачили, що наші респонденти обирали різні ситуації успіху, таким чином виявилось, що діти керуються різними мотивами успіху. Меншою мірою в учасників експерименту виражені матеріальні мотиви та такі мотиви, що залежать від удачі, переважають мотиви, спрямовані на досягнення успіху у навчанні. Ми дійшли висновку, що учень, налаштований на успіх у навчанні як провідній діяльності свого віку, прагне бути успішним взагалі, усвідомлюючи необхідність постійної роботи над собою, що може бути свідченням належного рівня вихованості дитини. Загалом інтеріоризовані мотиви

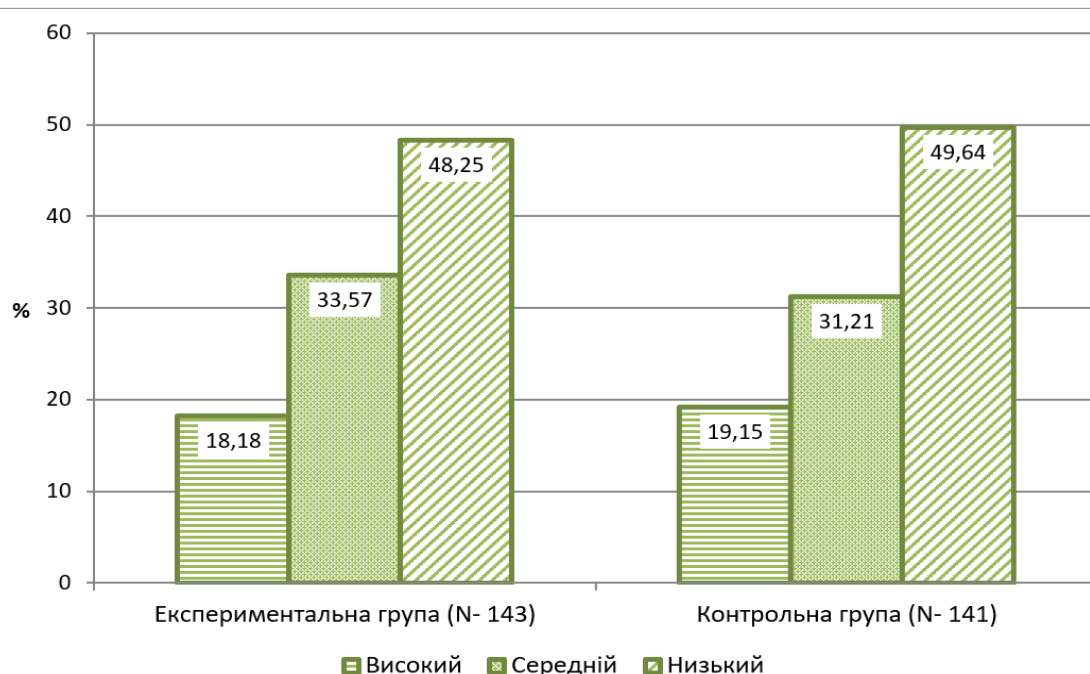
досягнення успіху (успіх залежить від мене самого) притаманні майже третині опитаних учнів (35 % від загальної кількості ЕГ та КГ), близько 45 % від загальної кількості учасників експерименту віддають перевагу екстеріоризованим мотивам досягнення успіху (мої успіхи залежать від зовнішніх обставин і від удачі), близько 20 % респондентів однаковою мірою покладаються як на свої сили (інтеріоризована мотивація на успіх), так і відзначають роль випадкових обставин, інших людей, власної вдачі в досягненні успіху (екстеріоризована мотивація на успіх). Узагальнення даних, отриманих за процедурами діагностики сформованості мотиваційного критерію вихованості дозволило на констатувальному етапі експерименту визначити, що лише 18,18% опитаних ЕГ та 19,15% учасників КГ виявили сформованість мотивації досягнення успіху (щонайперше в навчальній діяльності), зумовленої внутрішньою роботою над самим собою, прагненням до самовдосконалення, альтруїстичною спрямованістю. Цю групу дітей ми віднесли до таких, які мають високий рівень сформованості мотиваційного критерію вихованості. Серед учасників ЕГ 33,57% дітей та 31,21% респондентів КГ виявили сформованість мотивації досягнення успіху, зумовленої як роботою над собою, прагненням до самовдосконалення, так і роллю випадкових обставин у своїй навчальній діяльності, виявили переважання альтруїстичної мотивації в ситуаціях вибору соціально схвалюваної поведінки, тому цю групу дітей ми віднесли до такої, що має середній рівень сформованості мотиваційного критерію вихованості. Найбільшою у кількісному вираженні виявилася група дітей (48,25% учасників ЕГ та 49,64 учасників КГ), які обрали мотиви екстеріоризованої спрямованості (свій успіх пояснюють випадковими обставинами і вдачею, а не роботою над собою), виявили егоїстичну спрямованість мотивації в ситуаціях вибору поведінки і не виявили прагнення до самовдосконалення. Цю групу дітей ми віднесли до таких, які мають низький рівень сформованості мотиваційного критерію вихованості. Результати діагностики на констатувальному етапі експерименту ми узагальнили в таблиці 3.6. та на рис 3.5.

Таблиця 3.6

**Рівень сформованості мотиваційного критерію вихованості
молодших школярів (констатувальний етап експерименту)**

Група	Рівень	Високий (кількість респондентів, %)		Середній (кількість респондентів, %)		Низький (кількість респондентів, %)	
		n	%	n	%	n	%
Експериментальна група (N- 143)		26	18,18	48	33,57	69	48,25
Контрольна група (N- 141)		27	19,15	44	31,21	70	49,64

Джерело: розроблено автором

*Рис. 3.5. Рівень сформованості мотиваційного критерію вихованості
молодших школярів (констатувальний етап експерименту), %*

Джерело: розроблено автором

VI субетап констатувального етапу дослідження було присвячено вивченню діяльнісного критерію вихованості молодшого школяра.

Вихованість молодших школярів знаходить свій вияв також у поведінкових реакціях дитини в різних ситуаціях взаємодії з оточенням – у школі, вдома, в громадських місцях; у дисциплінованості і характері спілкування з однолітками і дорослими, що засвідчує і певний рівень моральної зрілості особистості, і специфіку її ставлень як до себе, так і до інших людей, до моральних норм і правил суспільного співжиття. Це підтверджується дослідженням науковців, які розробляли проблему діагностики вихованості дітей молодшого шкільного віку. Н. Шагай у своєму дисертаційному дослідженні «Педагогічні умови морального виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах» зауважує, що вихованістю є «властивість особистості, яка визначається наявністю і ступенем сформованості комплексу моральних якостей, що відображають розвиток особистісних характеристик, ставлень молодшого школяра до оточуючого соціального середовища, а також моральної поведінки», (автореф., с. 10), виокремлюючи в її структурі когнітивний, мотиваційно-ціннісний і процесуально-діяльнісний компоненти, останній з яких розкривається через такі показники, як «...готовність до реалізації моральних знань у конкретних вчинках, прояв культури моральної дії» (Шагай, 2007, с. 11).

Дослідниця О. Третяк, виділяючи в структурі вихованості молодшого школяра поведінково-діяльнісний компонент, зауважує, що його показниками є «...вміння оцінювати власні дії, вчинки та давати оцінку діям інших людей, здатність до вчинку-чуйності, вчинку-розради, вміння об'єктивно відстоювати гідність іншої людини та власну гідність, дотримуватись слова; передбачати наслідки дій за власною спонукою, а не за підказкою чи вказівкою дорослих» (Третяк, 2014, с. 250).

Г. Шевцова, розробляючи проблему формування вихованості поваги до матері в молодших школярів, виокремлює діяльнісний критерій цього особистісного утворення, стверджуючи, що його показниками є: «...моральні вчинки, толерантне відношення, що ґрунтуються на принципі поваги до

особистості (прояви добра, чуйності, толерантності, доброзичливості, витримки та культури в спілкуванні)» (Шевцова, 2017, с. 45).

Розвиваючи думки згаданих дослідників, вважаємо, що показниками діяльнісного критерію вихованості молодшого школяра стають виявлені в ході виконання різних видів діяльності – навчальної, ігрової, комунікативної, творчої – ставлення до інших людей, до морально-етичних норм, а також ті стратегії поведінки, які обирає дитина в кожному конкретному вчинку. Тому для діагностики сформованості діяльнісного критерію вихованості молодших школярів ми обрали метод спостереження та психодіагностичну методику «Як вчинити?» (Дослідження особистості, 2019, с. 28), спрямовану на визначення ставлень дітей до моральних норм та виявлення внутрішніх настанов ці норми виконувати. Внутрішні настанови на виконання морально-етичних норм і соціально схвалюваних правил поведінки зі свого боку визначають вибір дитиною стратегії власних вчинків: такі поведінкові стратегії знаходять свій прояв як у реальних ситуаціях соціального життя дитини, так і в спеціально змодельованих уявних ситуаціях, представлення яких молодшим школярам дозволяє визначити їхні внутрішні настанови на певний спосіб поведінки. Уявні ситуації в процедурах психодіагностики було представлено в стимульному матеріалі – картках з описом конкретних випадків, знайомих дитині зі шкільного, побутового, соціального повсякденного життя і наближених до наявного життєвого досвіду молодших школярів. Опис процедури діагностики, стимульний матеріал та алгоритм інтерпретації результатів представлений нами у *Додатку Ц*.

За результатами констатувального етапу експерименту нами було виявлено, що лише близько 13% учасників обидвох груп – ЕГ та КГ – мають високий рівень сформованості діяльнісного критерію вихованості: ці діти демонструють активно стійке адекватне ставлення до морально-етичних норм і правил, обирають стратегії соціально прийнятної і схвалюваної поведінки, уміють обґрунтувати власну позицію і власний вибір вчинку, захищають свій вибір з позицій соціальної користі вчинку. Близько 27 %

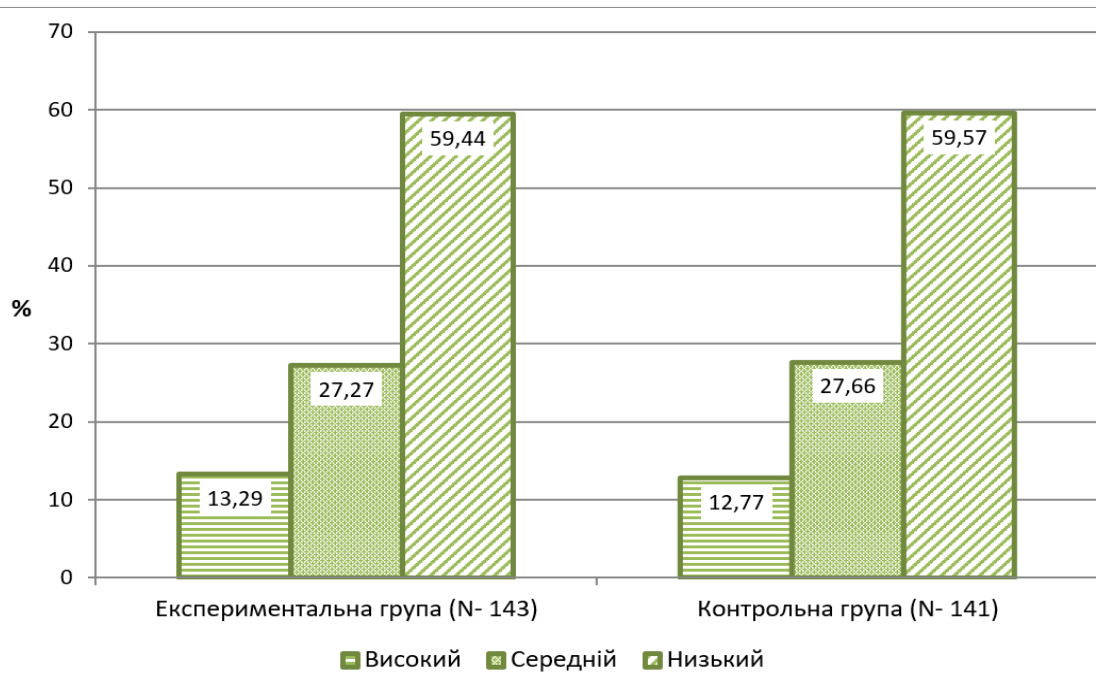
респондентів обидвох груп демонструють вибір стратегій соціально схвалюваної поведінки у більшості випадків, вони знають про шкоду порушення норм і правил, але в деяких випадках схильні до компромісних рішень. Майже 59% респондентів обидвох груп мають низький рівень сформованості діяльнісного критерію вихованості, що виявляється в нестійкому ставленні до морально-етичних норм і правил, у схильності до відмови від соціально схвалюваної стратегії поведінки, у виборі акту поведінки, який суперечить морально-етичним нормам чи правилам соціального співжиття. Ці діти також можуть поводитись без врахування нормативних приписів під тиском інших людей і схильні відмовитись від правильного вибору через страх бути «не таким, як усі». Результати діагностики діяльнісного критерію вихованості молодших школярів на констатувальному етапі експерименту представлені нами в таблиці 3.7 та на рис. 3.6.

Таблиця 3.7

**Рівень сформованості діяльнісного критерію вихованості
молодших школярів (констатувальний етап експерименту)**

Рівень Група	Високий (кількість респондентів, %)		Середній (кількість респондентів, %)		Низький (кількість респондентів, %)	
	n	%	n	%	n	%
Експериментальна група (N- 143)	19	13,29	39	27,27	85	59,44
Контрольна група (N- 141)	18	12,77	39	27,66	84	59,57

Джерело: розроблено автором

Рис. 3.6. Рівень сформованості діяльнісного критерію вихованості молодших школярів (констатувальний етап експерименту), %

Джерело: розроблено автором

Відповідно до повноти сформованості визначених показників вихованості молодших школярів ми виділили три рівні цього особистісного феномену в учнів початкових класів: високий, середній та низький.

Високий рівень вихованості притаманний тим молодшим школярам, які демонструють уміння застосовувати основні моральні, екологічні, естетичні, національно-патріотичні поняття і категорії в мовленні. Ці діти знають зміст основних морально-етичних понять, володіють хорошими як на свій вік екологічними знаннями, обізнані з основними національно-історичними символами та компонентами національної культури, розуміють зміст основних естетичних категорій та їхню важливість для себе і суспільства. Вони добре усвідомлюють свою особистісну специфіку, оцінюють не лише хороші, але й не дуже добрі вчинки, акцентують не лише свої успіхи, але й невдачі. Зважають на думку інших людей – дорослих і однолітків – і з урахуванням цього обирають власні стратегії поведінки переважно у навчальній діяльності, зрідка – у дозвілльовій – спортивній, художньо-естетичній тощо. Молодші школярі з високим рівнем вихованості

демонструють навички усвідомлення своїх емоцій і спроможні проаналізувати на доступному для свого віку рівні власний психічний стан.

Вони спроможні ідентифікувати й описати власні характерологічні особливості, вказуючи на ті риси, які визнаються оточенням як позитивні, і виокремлюючи ті якості, яких варто позбутися (лінощі, бажання відкладати справи на потім, неорганізованість). Дітям цієї групи притаманний високий рівень прояву емоційних переживань у ситуаціях, які передбачають етичний вибір. Їхня емоційна оцінка вчинків інших людей, у яких порушено певну морально-етичні, екологічну, культурну норму, виражалася через переживання гніву, обурення, роздратування, стурбованості.

Провідні прагнення молодших школярів із високим рівнем вихованості – безкорисливо робити добро іншим, зробити щасливими своїх близьких, гарно навчатися, мати друзів. Демонструють високий рівень розвитку системи ціннісних орієнтацій. Мотивація соціально схвалюваної поведінки в різних ситуаціях у таких дітей має виразну альтруїстичну спрямованість, тобто школярі цієї групи враховують інтереси інших людей, обираючи той чи інший вихід із ситуації. У цих дітей переважають інтеріоризовані мотиви досягнення успіху, який вони пояснюють самостійно докладеними зусиллями, а не роллю випадкових обставин чи інших людей у своїх здобутках і невдачах, насамперед у навчальній діяльності. Прагнуть до самовдосконалення, готові постійно працювати над собою.

Середній рівень вихованості визначено в молодших школярів, які мають незначні труднощі в розумінні змісту певних моральних понять (обов'язок, гідність, чуйність), екологічних правил і норм, відчують деякі утруднення в ідентифікації компонентів національної культури та розумінні національно-історичної символіки, використанні основних естетичних категорій у мовленні за відсутності усвідомлення важливості дотримання деяких норм і правил поведінки в соціумі, нечітких уявлень про соціально схвалювану поведінку.

У таких школярів сформовані показники усвідомлення своїх особливостей, рис характеру, дитина спроможна узгоджувати свою поведінку з діями інших людей. На більш високому рівні сформовані навички аналізу власних психічних станів. Але дитина не завжди здатна пояснити свій емоційний стан або поведінку. Оцінюючи себе, акцентує лише позитивні моменти, без акцентів на негативних наслідках власної поведінки в суспільстві. Діти цієї групи неспроможності точно ідентифікувати й описати власні емоційні і психічні стани на доступному для свого віку рівні («я не знаю, як це сказати, але мені не подобається робити...»), «я, напевне, засмучений через те, що не можу самостійно виконати домашнє завдання» і под.). Можуть виявляти байдужість або не зовсім відповідне ситуації емоційне ставлення до порушення соціальних норм і правил. Вчинки інших людей молодші школярі із середнім рівнем вихованості оцінюють правильно, пояснюють свої думки, мотивують свій вибір, формулюють правила поведінки, адекватні ситуаціям, прагнуть завжди чинити правильно. Серед провідних мотивів поведінки у таких дітей переважають альтруїстичні, хоча можуть виявлятися і егоїстичні спонуки, захист особистих інтересів при виборі певної моделі поведінки в різних ситуаціях соціальної взаємодії. Мотивація досягнення успіху рівною мірою може зумовлюватися як роботою над своїми особистісними якостями, так і пояснюватися (особливо у випадку невдачі, зокрема в навчальній діяльності) негативним впливом зовнішніх обставин і інших людей, відсутністю вдачі чи обмеженими ресурсами (часом, засобами навчання тощо). Молодшим школярам із середнім рівнем вихованості притаманне прагнення до самовдосконалення, але воно стає провідним мотивом діяльності і поведінки в різних ситуаціях лише в тому випадку, коли отримує схвалення ззовні.

Низький рівень вихованості констатовано у молодших школярів, яким важко висловити своє ставлення до певного морального правила чи норми. У них наявні лише фрагментарні уявлення про основні морально-етичні норми і категорії, екологічні, національно-культурні, естетичні поняття. Ця

категорія школярів виявляє відсутність розуміння важливості дотримання морально-етичних правил, норм екологічної культури і поведінки, не розуміє важливості естетичного в житті, не усвідомлює значущості національної символіки і культурно-історичних традицій у своєму житті.

Дитина не завжди спроможна висловитися про себе і свої риси, рідко зважає на думку інших, обираючи певний спосіб поведінки, не розуміє своїх емоційних станів.

У таких дітей відсутнє усвідомлення враховувати думку інших, обираючи певний спосіб поведінки, їм властиве нерозуміння індивідуальних характерологічних особливостей, небажання поміркувати над причинами своїх невдач (головним чином у навчанні).

Для деяких молодших школярів із низьким рівнем вихованості характерне адекватне вираження емоцій лише в тих випадках, коли етичні норми порушуються стосовно них самих. Водночас ці діти не виявляють прихильного емоційного ставлення до людей, котрі прагнуть завжди дотримуватись певних соціальних норм.

Діти з низьким рівнем вихованості обирають мотиви екстеріоризованої спрямованості (свій успіх пояснюють випадковими обставинами і вдачею, а не роботою над собою), виявляють егоїстичну спрямованість мотивації в ситуаціях вибору поведінки і не прагнуть до самовдосконалення, оскільки не бачать у ньому особистісного сенсу.

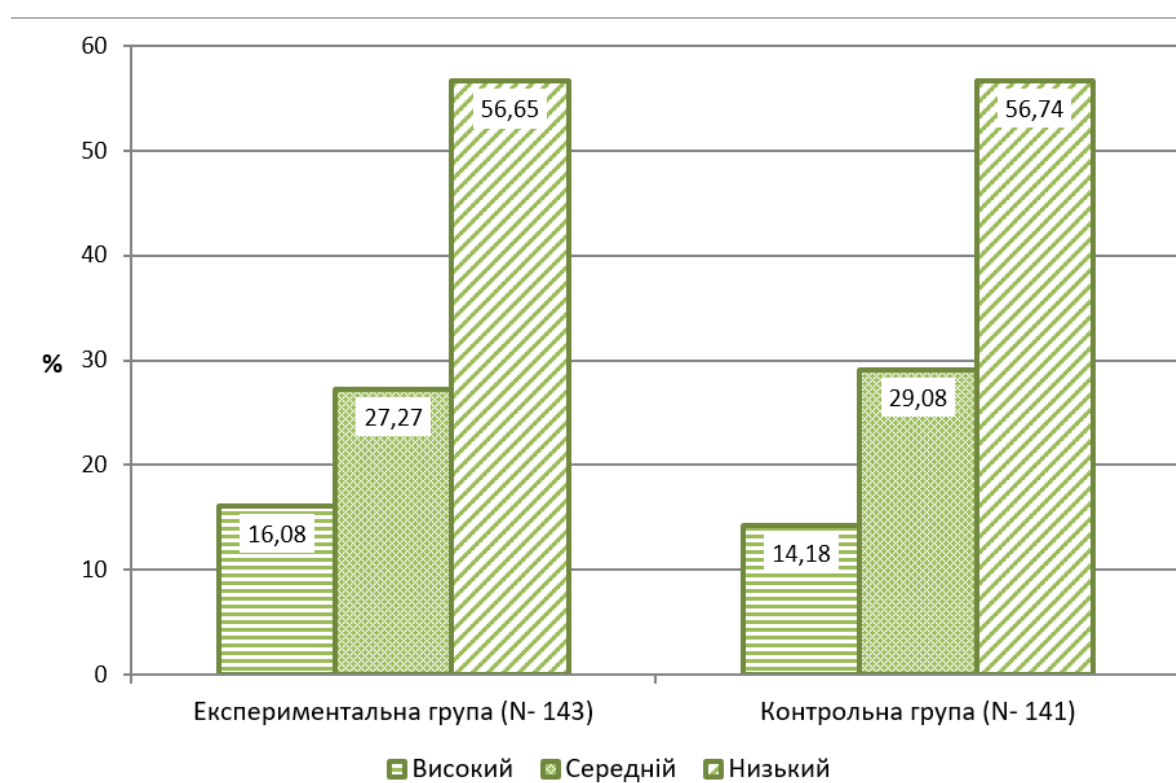
На констатувальному етапі експерименту загалом високий рівень вихованості нами було виявлено в 16,08% учасників ЕГ і 14,18% учасників КГ; середній рівень вихованості діагностовано у 27,27% учасників ЕГ і 29,08% учасників КГ; низький рівень вихованості було виявлено у майже однакової кількості респондентів обидвох груп – в 56,65% учасників ЕГ і в 56,74% учасників КГ (табл. 3.8., рис. 3.7).

Таблиця 3.8

Рівні сформованості вихованості молодших школярів на констатувальному етапі експерименту

Група	Рівень	Високий (кількість респондентів, %)		Середній (кількість респондентів, %)		Низький (кількість респондентів, %)	
		n	%	n	%	n	%
Експериментальна група (N- 143)		23	16,08	39	27,27	81	56,65
Контрольна група (N- 141)		20	14,18	41	29,08	80	56,74

Джерело: розроблено автором

Рис. 3.7. Рівні сформованості вихованості молодших школярів на констатувальному етапі експериментального дослідження

Джерело: розроблено автором

З використанням критерію узгодження К. Пірсона χ^2 ми прагнули пересвідчитись, чи насправді обрані експериментальна група (ЕГ) і контрольна група (КГ) із визначеними нами розподілами молодших школярів

за рівнями сформованості вихованості не мають статистично вагомих розбіжностей і можуть розглядатися як схожі за складом.

$\chi_{\text{емп}}^2$ розрахуємо за формулою:

$$\chi_{\text{емп}}^2 = N \times M \times \sum_{i=1}^L \frac{\left(\frac{n_i - m_i}{N - M}\right)^2}{n_i + m_i}, \quad (1)$$

де N і M – кількість молодших школярів ЕГ і КГ;

n_i , m_i – кількість учасників ЕГ і КГ, які мають i -тий рівень сформованості вихованості КРП;

L – кількість рівнів [1, с. 45].

Критерій узгодження К. Пірсона χ^2 дозволяє перевірити справедливість нульової гіпотези H_0 про достовірність збігу сформованості вихованості молодших школярів ЕГ і КГ на констатувальному етапі педагогічного експерименту.

Охарактеризуємо гіпотези:

H_0 – поділ учасників за рівнями сформованості вихованості молодших школярів у молодших школярів в ЕГ і КГ є однаковим. Якщо $\chi_{\text{емп}}^2$ за відповідного порівняння ЕГ і КГ виявиться нижче критичного $\chi_{\text{емп}}^2 < \chi_{\text{крит}}^2$, тоді гіпотеза H_0 вважатиметься підтвердженою.

H_1 – рівень сформованості вихованості молодших школярів у молодших школярів в ЕГ і КГ є неоднаковий.

Визначимо $\chi_{\text{емп}}^2$ для ЕГ і КГ, які отримані на констатувальному етапі дослідження для рівнів вихованості молодших школярів.

Розрахунки виконаємо із використанням табличного процесору Microsoft Excel. З цією метою підставимо значення з таблиць 3.2. – 3.7. у формулу (1) у MS Excel (рис. 3.7.) та одержимо результати (таблиця 3.8).

Критерій	Експериментальна група			Контрольна група			$\chi_{\text{емп}}^2$
	високий	середній	низький	високий	середній	низький	
	3	2	1	3	2	1	
Когнітивний критерій	25	41	77	23	43	75	0,14319
Рефлексивний критерій	20	33	90	19	35	87	0,12123
Емоційний критерій	24	40	79	22	44	75	0,36726
Аксіологічний критерій	21	38	84	20	42	79	0,36370
Мотиваційний критерій	26	48	69	27	44	70	0,18590
Діяльнісний критерій	19	39	85	18	39	84	0,01886

Рис. 3.8. Результати розрахунку критерію узгодження К. Пірсона $\chi_{\text{емп}}^2$ у MS Excel на констатувальному етапі

Таблиця 3.9

Значення $\chi_{\text{емп}}^2$ для ЕГ і КГ, здобутих на констатувальному етапі педагогічного експерименту для рівнів сформованості вихованості молодших школярів

Критерії	$\chi_{\text{емп}}^2$	$\chi_{\text{крит}}^2$
Когнітивний критерій	0,14319	5,991
Рефлексивний критерій	0,12123	
Емоційний критерій	0,36726	
Аксіологічний критерій	0,36370	
Мотиваційний критерій	0,18590	
Діяльнісний критерій	0,01886	

Порівняємо критичні значення $\chi_{\text{емп}}^2$ з $\chi_{\text{крит}}^2$:

- Когнітивний критерій – $0,14319 < 5,991$.
- Рефлексивний критерій – $0,12123 < 5,991$.
- Емоційний критерій – $0,36726 < 5,991$.
- Аксіологічний критерій – $0,36370 < 5,991$.
- Мотиваційний критерій – $0,18590 < 5,991$.
- Діяльнісний критерій – $0,01886 < 5,991$.

Таким чином, $\chi_{\text{емп}}^2 < \chi_{\text{крит}}^2$, а отже розподіл респондентів в ЕГ і КГ проведено рівномірно.

Щоб пересвідчитися у рівноцінності експериментальної групи і контрольної групи на констатувальному етапі нашого експерименту і визначити, чи є істотні відмінності у рівні сформованості вихованості молодших школярів, визначимо середнє значення цього рівня для кожного учасника експериментальної групи і контрольної групи.

Одержані дані порівняємо із використанням t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок (Анкета, 2015, с. 160).

Для ЕГ середній бал склав 5,85, стандартне відхилення – 1,51. Для КГ середній бал – 6,08, стандартне відхилення – 1,64. При цьому $t_{\text{емпір}} = 1,229$.

У таблиці критичних значень t-критерію Стьюдента (Анкета, 2015, с. 160) для кількості ступенів свободи 282 значень не наведено. Тому, критичне значення t-критерію Стьюдента визначимо за допомогою функції СТЬЮДЕНТ.ОБР.2Х у табличному процесорі MS Excel (рис. 3.8).

	C	D	E	F	G
17	t-критерій Стьюдента				
18	Кількість ступенів свободи	282			
19	Ймовірність	0,05			
20	t-критерій Стьюдента	1,968			
21					
22					

Рис. 3.9. Результати розрахунку t-критерію Стьюдента $t_{\text{крит}}$ у MS Excel

У результаті обчислень визначено, що $t_{\text{крит}} = 1,968$ за $p < 0,05$.

У нашому випадку емпіричне значення t-критерію Стьюдента дорівнює 1,229 і потрапляє в зону незначущості $1,229 < 1,968$, що показує можливість порівняння контрольної й експериментальної груп, оскільки групи мають наближені показники.

Таким чином, пересвідчившись у гомогенності експериментальної та контрольної груп, і взявши до уваги показники стану сформованості критеріїв вихованості молодших школярів на констатувальному етапі дослідження, ми провели формувальний експеримент, що мав на меті перевірку ефективності розробленої нами моделі і реалізації педагогічних умов організації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять математики. Його результати представлені в наступному підрозділі дисертаційного дослідження.

3.2. Аналіз результатів експериментальної роботи

У ході дисертаційного дослідження ми впроваджували в освітній процес початкової школи обґрунтовані на початку дослідження педагогічні умови. Умова *реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів* знайшла свій спосіб імплементації у різних формах, методах та прийомах.

Починаючи з 1 класу, ми проводили низку виховних бесід за творами відомих українських письменників, зокрема, розглядали оповідання «Списав задачу» В. Сухомлинського, «Сміховинки» Г. Бойка, де піднімаються питання виховання моральних почуттів – людяності, порядності, здатності бути відданим другом, а основні події переплітаються з уроками математики.

У позакласній роботі ми залучали дітей до участі в іграх-подорожах, у ході яких учні не тільки вирішували математичні завдання, але й навчалися співпрацювати, толерантно ставитися один до одного, поважати чужу думку. Так, у ході гри «До чарівного козацького острова» учні 1 класу проходили такі зупинки: «Кремезний дуб» (ігрове завдання зупинки полягало у вирішенні математичних прикладів для озеленення дуба); «Бурхливе море» (ігрове завдання мало на меті розв'язання проблеми очищення морського дна від сміття), «Піратська шхуна» (ігрове завдання передбачало вирішення математичних логічних ребусів для розчаклування української сопілки),

«Козацький острів» (ігрове завдання полягало у знайомстві із козацьким побутом та допомозі у розгадуванні математичних лабіринтів для порятунку побратимів з турецького полону).

Для учнів 2 класу позакласну роботу з математики ми проводили у вигляді нестандартних уроків, а саме у форматі ігрового детективного агентства «Піфагоріус», яке досліджувало периметр та площу свого будинку, довжину річок Південний Буг та Дніпро, математичні символи у природному довкіллі; вивчало таємні геометричні символи українських орнаментів на вишитих рушниках, український народний фольклор (прислів'я, приказки, казки тощо) з математичною символікою; знайомилося з відомими математиками своєї області та України загалом тощо. Окрім того, молодші школярі брали участь у конкурсі на заміщення вакантної посади директора детективного агентства: розробляли власне портфоліо, в якому вказували основні моральні засади керівництва, перспективи агентства, майбутні творчі пошуки тощо.

У процесі роботи детективного агентства молодшим школярам часто організовувалися екскурсії до парку, лісу. У ході екскурсій учні практикувалися у порівнянні предметів (більший – менший, довший – коротший, ширший – вужчий), знаходили об'єкти природи, подібні до різних геометричних фігур, навчалися визначати відстань між об'єктами за допомогою кроків, практикувалися у зважуванні різних природних об'єктів тощо. Також учні 2 класу відвідували зоопарк, де детальніше дізнавались про особливості тварин та птахів (відстань, яку вони зможуть подолати, масу, швидкість, з якою рухаються тощо). Тим самим, молодші школярі активно спостерігали за об'єктами природи, у них розвивалася здатність милуватися довкіллям, формувалася естетичний смак, виховувалося бережливе ставлення до всього оточуючого. Окрім того, учні початкової школи відвідали Вінницький обласний краєзнавчий музей, де детально змогли познайомитися з історичною та культурною спадщиною свого краю, що, своєю чергою, сприяло розвитку пізнавального інтересу до провідних історичних подій,

часових проміжків між ними, інновацій у математиці та фізиці, що дозволили змінити хід історії. Також учні відвідали музей моделей транспорту, що дозволило розширити їхній світогляд, ефективно сформувавши уявлення про відстань, швидкість та час руху транспортних об'єктів, провести пропедевтичну роботу з фізики, розвинути почуття гордості за внесок українців у світове автомобілебудування.

Такі форми роботи, як ми могли спостерегти, сприяли розвитку когнітивного компонента вихованості молодших школярів за когнітивним та рефлексивним критеріями, ступінь вияву яких поглиблювався за такими показниками, як: обізнаність школярів з морально-етичними, екологічними, художньо-естетичними, національно-культурними поняттями, нормами та правилами, розуміння їхнього змісту та взаємозв'язків між собою; усвідомлення значущості цих понять, норм та правил для себе; уміння використовувати основні моральні, етичні, екологічні, національно-культурні та естетичні категорії і терміни у своєму мовленні; рефлексивні уміння і навички, самооцінні судження.

Ми також мали можливість спостерігати позитивну динаміку емоційного та аксіологічного критеріїв емоційно-ціннісного компоненту вихованості молодших школярів: такі показники, як наявність позитивного ставлення до морально-етичних норм і правил, екологічно доцільної поведінки, до прекрасного, до національної мови, історії та культури, державної символіки проявлялися у судженнях учнів з приводу побаченого і почутого в ході позакласних занять; обговорюючи проблеми вітчизняної екології та історії, діти виявляли глибокі моральні почуття, демонстрували емпатійне ставлення до братів наших менших під час відвідин зоопарку та до персонажів гри «До скарбів козацького острова». Саме в таких підсумкових бесідах за змістом проведених заходів виявлялися зміст і спрямованість ціннісних орієнтацій особистості, що дістали можливість розвитку й збагачення за рахунок урізноманітнення змісту навчального матеріалу з математики і добору тих форм освітньої активності, котрі адекватні віку

молодших школярів. Важливу роль у розвитку вихованості дітей відігравав особистий приклад педагога, його судження з приводу тих чи інших морально-етичних, суспільних, екологічних, естетичних проблем: допомагаючи учням знайти способи розв'язання екологічних проблем («Кремезний дуб», «Бурхливе море»), учителі розповідали дітям про свої власні переживання щодо забруднення нашої планети і наводили приклади з власного досвіду екологічно доцільної поведінки – сортування сміття, участь у прибиранні лісу, озеленення територій, економія електроенергії і под.

Учні 3 класу залучалися до низки математичних вікторин: «Що? Де? Коли?», «Математичні перегони», «Математичні олімпійські ігри» тощо. У ході проведення цих заходів школярі не тільки демонстрували математичні знання та вміння, але й активно взаємодіяли між собою, підтримували один одного. Завдання вікторин мали інтегрований зміст, що дозволяло поглибити отримані на уроках знання та розвивати учнівський світогляд. Одними із завдань були:

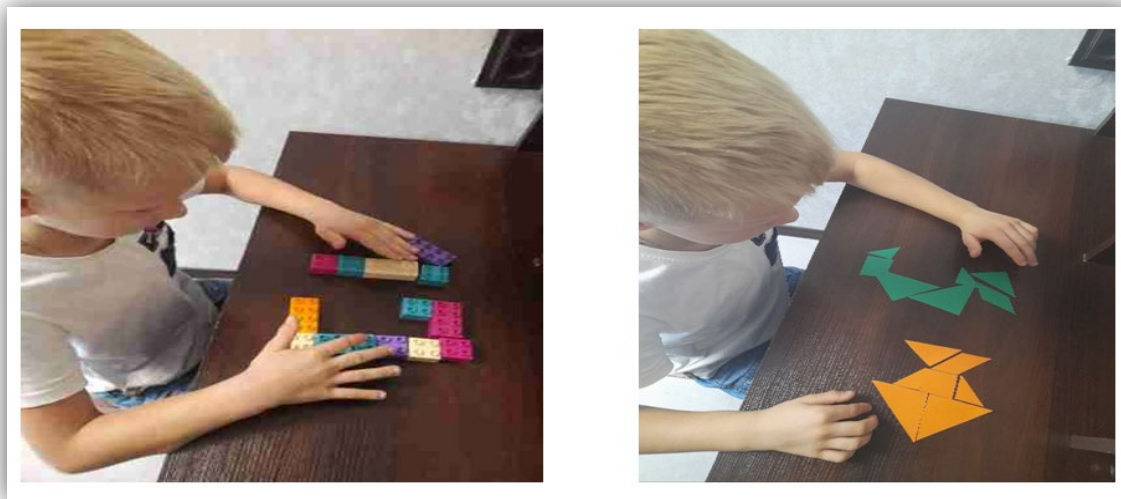
– «Довжина новонародженого кита – 7 м, довжина дорослого – 33 м. На скільки метрів підростає кит?»;

– «Україна в рік видобуває 9 млн. тонн корисних копалин, а це в 3 рази більше, ніж Румунія. Підрахуй, скільки млн. тонн корисних копалин видобуде Україна за 5 років. Наскільки її показники перевищуватимуть Румунію?»;

– «Запропонуй, як порівно поділити 5 яблук між 3 подружками?»;

– Розплануй свій режим дня, чітко визнач проміжки часу для виконання завдань, спробуй реалізувати новий режим у житті, поділися враженнями.

– Окрім того, учні 3 класу залучалися до виконання творчих математичних завдань, як-от: «визнач кількість кутів сніжинки», «склади запропоновану геометричну фігуру із підручних засобів», «намалюй математичний комікс», «виміряй довжину шафи за допомогою підручника»,

«побудуй LEGO-ферму» тощо.

Рис 3.10. Творчі роботи Сергія Б.

Учням 4 класу ми пропонували участь у проєктній діяльності. Так, нами був зреалізований проєкт «У гості до цариці наук». Наведемо для прикладу паспорт проєкту.

Учасники проєкту: вчитель, учні.

Місце реалізації: школа першого ступеня.

Вид проєкту: колективний, дослідницький з елементами інтеграції, пізнавально-творчої, ігрової діяльності.

Цілі проєкту: розвивати пізнавальний інтерес та критичне мислення учнів, формувати здатність до швидких письмових і усних обчислень, виховувати ціннісне ставлення до соціального та природного довкілля.

Терміни реалізації: шість тижнів.

Форма проведення: квест (в межах позакласної роботи з математики). Зупинки: «Ліс математичних загадок» – перший тиждень. «Галявина задач» – другий та третій тиждень. «Геометрична пасіка» –

четвертий тиждень. «Гора Пізнавайликів» – п'ятий тиждень. «Палац цариці Математики» – шостий тиждень.

Кінцеві результати: проведення тематичного свята «У гостях в Цариці математики».

Пізнавальний розвиток. У результаті виконання проєкту школярі активно оперують чотирицифровими числами, розв'язують рівняння та задачі двома і більше способами, удосконалюють уміння ділити і множити в стовпчик. *Соціально-моральний розвиток.* В учнів виховується відповідальність за процвітання рідної країни, збереження її традицій, історії, культури, покращення стану довкілля.

Соціально-ціннісний розвиток. Школярі навчаються співпрацювати, підтримувати один одного, працювати в команді, товаришувати, поважати думку один одного.

Художньо-естетичний розвиток. Діти навчаються виявляти естетичне ставлення до навколишнього світу, активно передають свої враження у художньо-мовленнєвій, образотворчій, трудовій діяльності.

Креативний розвиток. Школярі фантазують, активно виявляють творчу уяву в процесі розв'язання математичних завдань.

Ми використовували комплекс форм, методів та прийомів на основі різноманітних математичних матеріалів, реалізуючи провідні напрями виховання молодших школярів. Наші спостереження за діяльністю дітей виявили якісні і кількісні зрушення в ставленні школярів до інших людей, до морально-етичних норм, що виявлялися в різних видах діяльності – сюжетно-ігровій, проєктній, творчій; ми побачили, як діти змінювали стратегії власної поведінки, працюючи над розв'язанням колективних завдань, обираючи інтереси команди, а не свої власні. У живих обговореннях учнями поточних проблем, що стихійно виникали в ході проєктної діяльності, нами спостерігався відхід від егоїстичної мотивації вчинків і вибір на користь альтруїстичної спонуки дій («це потрібно іншим людям», «так буде корисно

для всіх» і под.). Це засвідчувало розвиток аксіологічного, мотиваційного, діяльнісного критеріїв вихованості молодших школярів.

Упровадження в освітній процес початкової школи другої педагогічної умови – поєднання форм аудиторного, дистанційного та змішаного навчання з позаурочною роботою математики для реалізації виховних завдань – полягало в активному використанні різноманітних гаджетів, продовженні виконання завдань самостійно вдома після чіткого інструктажу вчителя.

Починаючи з першого класу, ми пропонували учням під час позакласної роботи в школі та для самостійного опрацювання вдома комплекс ігрових завдань на платформі learning.apps. Молодші школярі могли розпочати виконувати завдання у класі разом, а продовжити виконувати індивідуально вдома. Усі завдання базувалися на ігровому моральному, етичному, естетичному, екологічному чи патріотичному змісті.

Рис. 3.11. Математичні завдання для учнів першого класу на платформі learning.apps

Особливо цікавими для молодших школярів були бесіди за відомим мультфільмом «Трикутя, Квадратя та Кружко». Ми пропонували учням переглянути мультфільм вдома та обговорити в класі, або ж під час дистанційного навчання влаштовували математичний кінозал з подальшим обговоренням.

Окрім того, учні залучалися до створення власних математичних ментальних карт, тим самим навчаючись узагальнювати вивчений матеріал,

класифікувати його, знаходити подібне та відмінне тощо. Цей прийом одразу активізував учнів, стимулював розвиток пізнавальних інтересів, при чому не лише у галузі математики. Особливо цікавими для першокласників були ментальні карти інтегрованого змісту, де поєднувався вивчений матеріал з математичної освітньої галузі з природничою, громадянською, історичною, соціальною, мистецькою тощо.

У 2 класі робота над ментальними картами переросла у міні-проекти тривалістю в один урок. У ході міні-проекту ми презентували учням певний об'єкт природного чи соціального довкілля, а вони:

- прописували назву,
- розповідали про його основні характеристики,
- згадували, як відповідний об'єкт вплинув на історію,
- зачитували твори письменників/поетів про відповідний об'єкт,
- конструювали з цеглинок LEGO чи художньо зображали його,
- виконували низку математичних задач, пов'язаних з даним об'єктом.

Учням особливо імпонувала робота над веб-квестами, які ми розробляли на платформі «Всеосвіта». Пройти веб-квест учні могли як у школі, так і самостійно вдома. Веб-квести мали на меті не тільки розвиток математичних умінь та навичок, але й цілеспрямованості, вміння доводити почату справу до кінця, терпеливості тощо. У ході конструювання веб-квестів ми використовували шаблони різної тематики: навчальної, екологічної, моральної, трудової, патріотичної тощо. Такий підхід справляв позитивний вплив на розвиток когнітивного компоненту вихованості: зростала обізнаність молодших школярів з морально-етичними, екологічними, художньо-естетичними, національно-культурними поняттями, нормами та правилами, поглиблювалось розуміння їхнього змісту та взаємозв'язків між собою, формувалися уміння і навички використання основних моральних, етичних, екологічних, національно-культурних та естетичних категорій і термінів у мовленні дітей, усвідомлювалась значущість названих категорій для самої дитини.

Молодшим школярам у 2 класах ми пропонували також роботу над математичними мандалами. Така діяльність дозволяє навчитися концентрувати увагу, заспокоюватися, розширює світогляд. Причому на початку занять з позакласної роботи учні працювали над готовими шаблонами, а потім створювали свої власні.

У 3 класі ми залучали школярів до роботи на освітній платформі «Вчи.юа», де міститься комплекс ілюстрованих завдань різної складності та тематики. Виконуючи завдання на відповідній освітній платформі, молодші школярі в онлайн режимі «збирали квіти для українського вінка», «допомагали запорожцям переплисти Чорне море», «подорожували від Карпат до Криму», «вивчали відомих науковців, спортсменів, артистів нашої держави». Робота на платформі «Вчи.юа» спрямована на формування цілісної наукової картини світу молодших школярів, заснованої на гуманних, соціокультурних засадах.

Працюючи із третьокласниками, ми неодноразово використовували роботу з танграмом, колумбовим яйцем. Учням пропонувалося скласти із геометричних фігур різні об'єкти живої та неживої природи. Після чого школярі об'єднувалися в групи та придумували історії, казки про своїх героїв. Окрім того, ми організовували театральні постановки, наприклад «На День народження до десятки», «Математичний феєрверк», «Лісова математика» тощо.

З молодшими школярам третього класу ми працювали над створенням творчого математичного альбому. Учням було запропоновано звичайний альбом, куди вони клеювали різноманітні головоломки, записували цікаві завдання, малювали ребуси тощо. В умовах дистанційного навчання учні передавали альбом один одному під час індивідуальних зустрічей чи поштою.

Для учнів 4 класу ми організовували конкурс на кращу математичну казку. Наведемо для прикладу творчу роботу Макара Б.: *«Сірий їжачок Колючка жив у дрімучому лісі, він готувався до зими, тому зносив у свою*

домівку всі лісові солодоці, що тільки зустрічав. Комора їжачка аж тріщали від малини, грибів, суніць. Однієї ночі Колько вирішив на нічне полювання за смаколиками та зустрів по дорозі білочку Зосю. Вони співали пісень, сміялися та раділи веселій компанії. Друзі знайшли одну грибну поляну та почали носити грибочки додому. У першу ніч вони зібрали вдвічі менше грибів, ніж в обидві наступні разом узяті, а в останню – на один гриб менше, ніж протягом двох попередніх. Скільки грибочків назбирали звірята разом?».

За змістом казок на позакласних заняттях з математики ми виліплювали з пластиліну героїв та знімали анімаційний мультфільм.

Окрім того, незважаючи на офлайн чи онлайн навчання, учні початкової школи конструювали з цеглинок LEGO будинки, вимірювали їхню площу та периметр, заселяли в будинки LEGO мешканців, придумували та записували історії про їхні пригоди.

Учні 4 класу залучалися до математичних челенджів, які часто ми організовували у соціальній мережі Facebook. Завдання школярів полягало в тому, щоб знайти або самостійно придумати математичне завдання. Перемагав той учень, завдання якого найдовший термін не вдавалося розв'язати.

Таким чином, реалізуючи другу педагогічну умову, ми намагалися поєднати форми аудиторного, дистанційного та змішаного навчання з позаурочною роботою з математики. У такому поєднанні дістали можливість свого розвитку показники мотиваційного та аксіологічного критеріїв вихованості: вияв молодшими школярами альтруїстичної мотивації своєї поведінки, врахування інтересів інших людей при виборі того чи іншого способу реагування в різних соціальних ситуаціях; прояв мотивації до успіху, зокрема в навчальній діяльності, зумовленої самовдосконаленням і роботою над власними особистісними якостями, прагнення до саморозвитку і бажання стати не просто успішним учнем і успішною людиною в майбутньому.

Беручи активну участь в описаних вище видах творчої та ігрової діяльності, молодші школярі виявляли позитивне і шанобливе ставлення до

морально-етичних, правових і естетичних норм та ідеалів, українських культурних звичаїв та традицій. Це стало свідченням розвитку світогляду учнів, розширення репертуару їхньої соціально схвалюваної поведінки, прагнення дізнаватись більше про суспільні цінності і працювати над собою.

Реалізуючи третю педагогічну умову – *забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі*, ми пропонували педагогам початкової школи для перегляду низку вебінарів на освітній платформі «На урок» та «Всеосвіта», а саме: «Нестандартні форми роботи на уроках математики та в позаурочний час у початковій школі», «Дружимо з математикою з початкової школи», «Використання агротехнік на уроках математики та в позакласній роботі», «Метаматичний квест», «Рік математики в Україні», «Творчий підхід до формування математичної компетентності молодших школярів» тощо. Участь у вебінарах дозволила педагогам розширити свій методичний інструментарій, набути практичних умінь ефективно реалізовувати виховний процес на уроках та в позаурочній роботі з математики.

Також для вчителів початкових класів ми розробили методичні рекомендації «Виховна математика (виховання молодших школярів на математичному матеріалі)», що покликані забезпечити педагога ефективними методичними прийомами роботи у виховному процесі.

У ході міжнародної інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної і початкової освіти», що регулярно проходить на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, ми неодноразово озвучували питання організації виховного процесу з молодшими школярами на уроках математики та в позакласній діяльності. Це дозволило розкрити та науково обґрунтувати потужний потенціал позакласної роботи з математики для всебічного виховання молодшого школяра.

Оцінка динаміки розвитку компонентів вихованості молодших школярів за визначеними критеріями і показниками відбувалась за допомогою діагностичних інструментів, що ними ми послуговувались на етапі констатувального зрізу. Контрольний етап нашого дослідження мав на меті виявлення кількісних і якісних зрушень у рівнях вихованості молодших школярів за виокремленими для сутнісного аналізу параметрами по кожному з критеріїв.

Проаналізуємо зміни, які відбулися в сформованості когнітивного критерію вихованості. Використання розробленої нами на початковому етапі експерименту анкети, призначення якої – виявити загальну обізнаність дитини в морально-етичному, екологічному, естетичному, патріотичному контекстах, дозволило відстежити і оцінити позитивну динаміку когнітивного критерію в учнів експериментальної групи.

Як можемо побачити з даних таблиці 3.10. та рис.3.12, на етапі завершення експериментального дослідження спостерігається значне зростання показників вихованості молодших школярів за когнітивним критерієм в експериментальній групі: майже вдвічі збільшилася кількість учнів, які демонструють високий рівень сформованості показників за когнітивним критерієм – з 17,49% до 36,36%. В учнів цієї групи спостерігається розширення діапазону морально-етичних, екологічних, національно-культурних, естетичних понять і категорій, які вони вільно використовують у своєму мовленні і розуміють їхнє смислове навантаження. Значно зросла кількість учнів експериментальної групи з середнім рівнем сформованості когнітивного критерію – з 28,67% до 46,86 %. Ці учні виявляють обізнаність з основними морально-етичними, екологічними, естетичним, національно-культурними поняттями, утім не завжди можуть пояснити їхній точний зміст і подекуди припускаються помилок, вживаючи відповідні поняття в мовленні.

Відповідно зменшилася кількість учасників експериментальної групи, які на початку дослідження мали низький рівень сформованості когнітивного критерію – з 53,84 % до 16,78%.

Таблиця 3.10

Рівень сформованості когнітивного критерію вихованості молодших школярів (контрольний етап експерименту)

Рівень Група	Високий (кількість респондентів, %)		Середній (кількість респондентів, %)		Низький (кількість респондентів, %)	
	n	%	n	%	n	%
Експериментальна група (N-143)	52	36,36	67	46,86	24	16,78
Контрольна група (N-141)	26	18,44	46	32,62	69	48,94

Джерело: розроблено автором

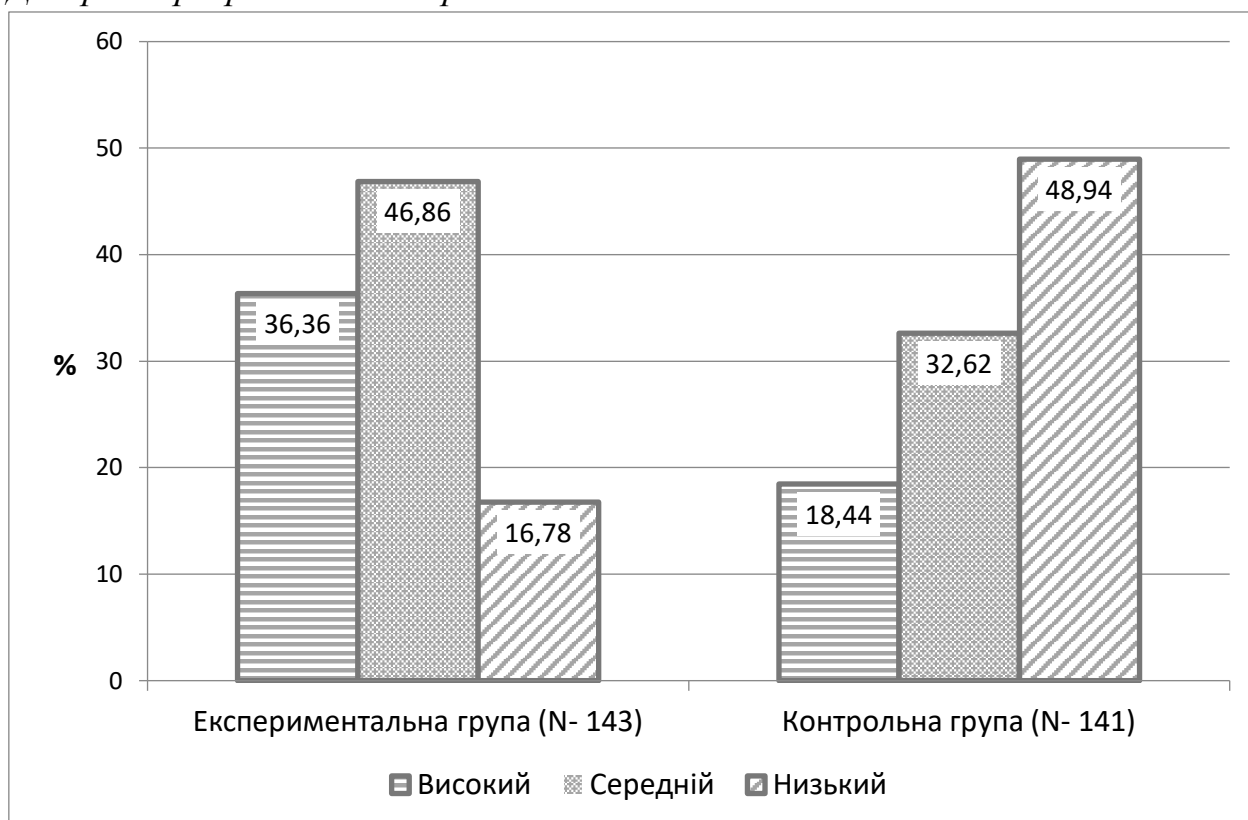

Рис. 3.12. Рівень сформованості когнітивного критерію вихованості молодших школярів (контрольний етап експерименту), %

Джерело: розроблено автором

Зміни, що їх продемонстрували учні контрольної групи, не є значними і не мають статистичної значущості. Невелике зростання показників високого й середнього рівня сформованості когнітивного критерію вихованості в учнів експериментальної групи можемо пояснити загальним розвитком дітей упродовж часу тривалості експерименту і опануванням ними загальних понять шкільної програми.

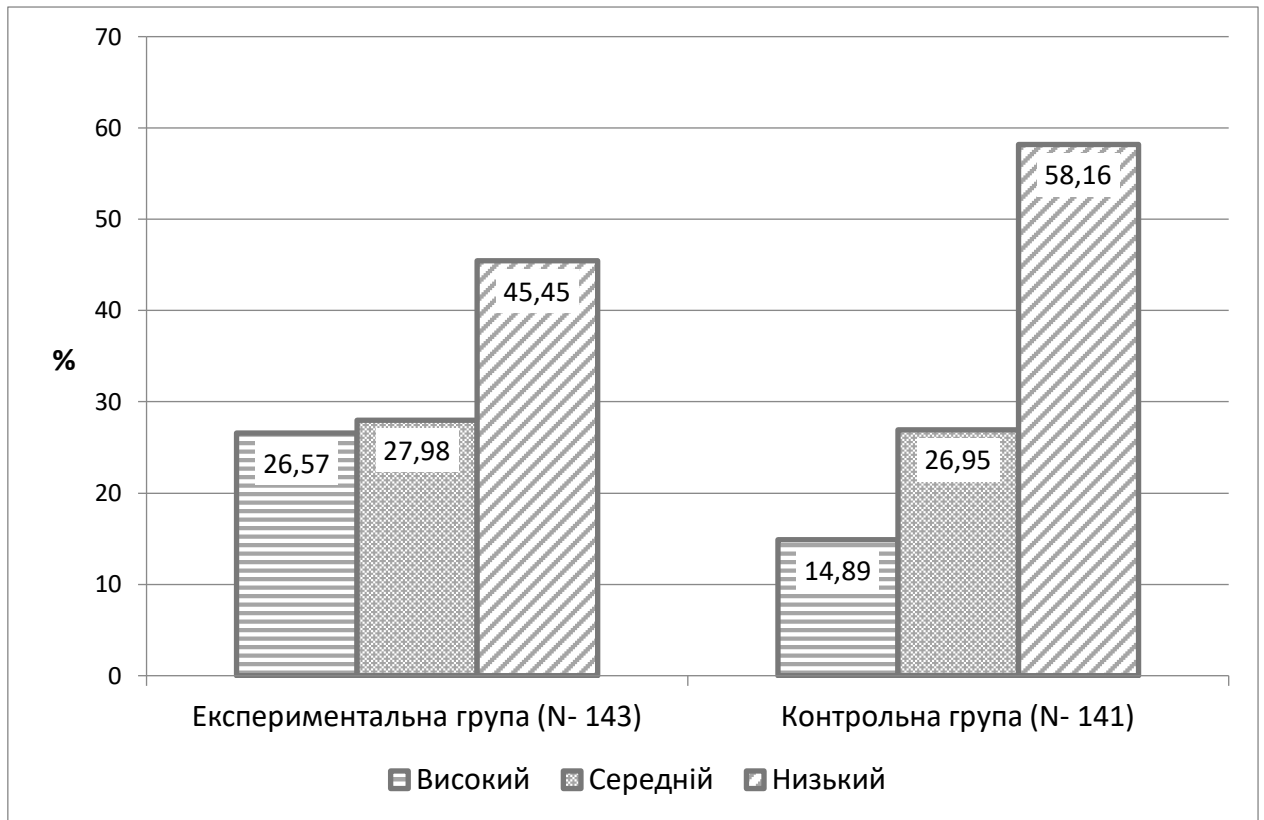
На етапі контрольного зрізу для визначення рівня сформованості рефлексивного критерію вихованості молодших школярів ми скористалися тими ж методиками, що були використані в констатувальному експерименті для визначення сформованості рефлексивних знань і умінь і рівня самооцінки дітей. Одержані дані ми узагальнили в таблиці 3.11 та на рис. 3.13.

Таблиця 3.11

Рівень сформованості рефлексивного критерію вихованості молодших школярів (контрольний етап експерименту)

Група \ Рівень	Високий (кількість респондентів, %)		Середній (кількість респондентів, %)		Низький (кількість респондентів, %)	
	n	%	n	%	n	%
Експериментальна група (N- 143)	38	26,57	40	27,98	65	45,45
Контрольна група (N- 141)	21	14,89	38	26,95	82	58,16

Джерело: розроблено автором

Рис. 3.13. Рівень сформованості рефлексивного критерію вихованості молодших школярів (контрольний етап експерименту), %

Джерело: розроблено автором

Під час проведення контрольного зрізу, скориставшись ідентичним діагностичним інструментарієм, ми виявили кількісні та якісні зрушення в рівнях сформованості рефлексивного критерію вихованості в учнів ЕГ. Так, майже вдвічі зросла кількість учасників ЕГ, які продемонстрували високий рівень сформованості аналізованого критерію (з 13,98% до 26,57%), на 4,9% збільшилась кількість дітей, які виявили середній рівень сформованості рефлексивних умінь і навиків, і на 17,5 % зменшилась кількість молодших школярів з низькими показниками сформованості рефлексивного критерію. Так, у дітей, які входили до ЕГ, з'явилося більш адекватне розуміння власних емоційних станів, увага до думки та інтересів іншої людини при виборі певного способу поведінки, розуміння індивідуальних характерологічних особливостей, роздуми над причинами своїх невдач. Учасники ЕГ під час контрольних діагностичних процедур зауважували, що стали «...більше думати про те, як мої вчинки впливають на інших людей», «...самостійно

аналізувати причини своїх невдач на уроках, думати, які почуття мене охоплюють, коли вчителька хвалить, і це мені подобається»; «намагатися вчитися на власних помилках...». У дітей з ЕГ зросли показники за рівнями самооцінки майже на 20%, що можемо пояснити реалізацією визначених педагогічних умов і створенні ситуацій успіху у навчанні на уроках математики: адже відчуття задоволеності результатами своєї навчальної роботи позитивно впливає на самосприйняття дитини і вселяє впевненість у власних силах.

Зміни, що їх демонстрували учасники КГ на підсумковому етапі експерименту, не були такими значущими і не становили значних розбіжностей з констатувальним етапом.

На завершальному етапі експерименту нами було поведено серію діагностичних процедур, ідентичних констатувальному етапу, що мали на меті виявити зміни в сформованості емоційного критерію вихованості молодших школярів. Так, результати виконання завдання за методикою «Три бажання» показали значні зрушення у спрямованості емоцій учнів контрольної групи: більшість дітей почали демонструвати спрямованість «на інших», а не «на себе»: так, майже третина учнів ЕГ на своїх малюнках зображали предмети, які за допомогою золотої рибки хочуть подарувати іншим людям – мамі, рідним, бійцям ЗСУ, друзям, половина учнів ЕГ на своїх малюнках зображали предмети, які будуть корисними і собі, і іншим людям (новий будинок, іграшки, домашні тварини, книги), значно зменшилася кількість дітей, які прагнуть задовольнити винятково власні бажання.

За результатами методики «Що – чому – як» ми виявили, що в ЕГ вдвічі зросла кількість дітей з високим рівнем емпатії (майже 32 % від загальної кількості учасників), збільшилася кількість дітей з середнім рівнем емпатійних реакцій на ситуацію (45%), відповідно знизилась кількість учасників ЕГ, які продемонстрували низький рівень емпатійних реакцій (23 %).

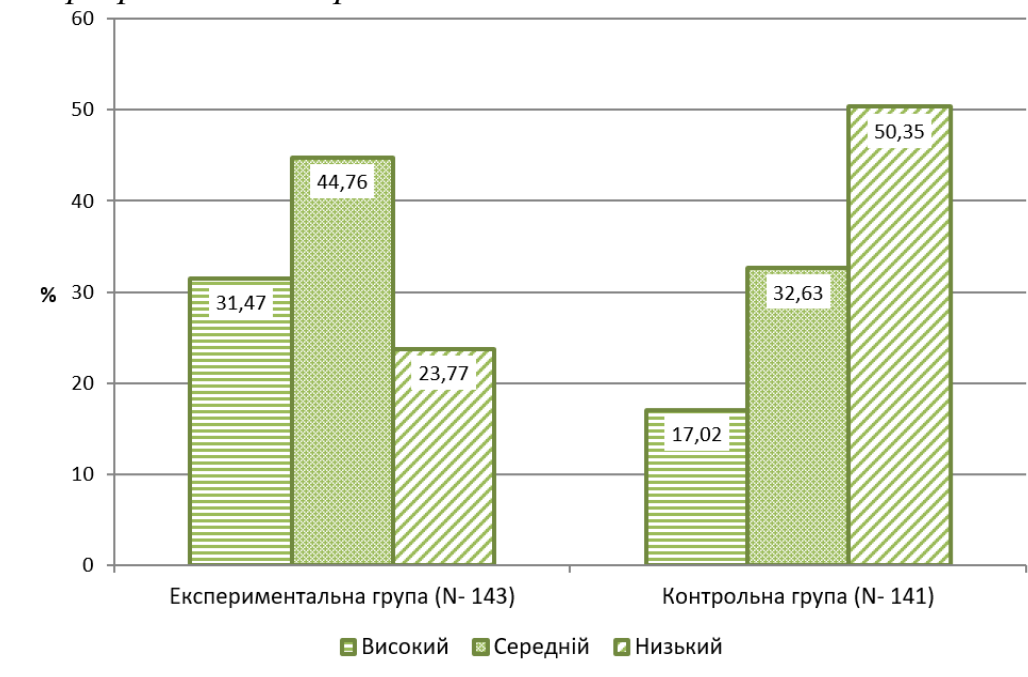
Аналізуючи під час контрольного зрізу емоційні переживання молодших школярів, пов'язані із нормами і правилами екологічно доцільної поведінки, збереженням надбань національної культури та історії, ставленням до прекрасного на основі ситуацій морального вибору, у змісті яких були актуалізовані проблеми екології, естетики, національної культури та історії, ми могли спостерегти, що значні якісні зрушення відбулися в учасників ЕГ, які на етапі констатувального експерименту виявили низький рівень сформованості адекватних ситуації емоційних переживань – їхня кількість зменшилась майже на 31%, що дозволяє дійти висновку про ефективність виховної роботи на уроках математики (одночасно ми зафіксували збільшення вдвічі кількості школярів у ЕГ, які продемонстрували на завершальному етапі експерименту високий рівень сформованості відповідних ситуації емоційних переживань). Дані контрольних діагностичних процедур виявили зростання кількості учасників ЕГ з високим рівнем сформованості емоційного критерію вихованості (на 15%) і значне зниження кількості школярів із низьким рівнем сформованості критерію (на 22%). Дані, отримані під час діагностики учнів КГ, виявили зовсім незначні відмінності в результатах констатувального і контрольного зрізів (таблиця 3.12, рис. 3.14).

Таблиця 3.12

Рівень сформованості емоційного критерію вихованості молодших школярів (контрольний етап експерименту)

Група	Високий (кількість респондентів, %)		Середній (кількість респондентів, %)		Низький (кількість респондентів, %)	
	n	%	n	%	n	%
Експериментальна група (N- 143)	45	31,47	64	44,76	34	23,77
Контрольна група (N- 141)	24	17,02	46	32,63	71	50,35

Джерело: розроблено автором

Рис. 3.14. Рівні сформованості емоційного критерію вихованості молодших школярів (контрольний етап експерименту)

Джерело: розроблено автором

На завершальному етапі експерименту для виявлення зрушень у сформованості аксіологічного критерію ми скористалися тими ж методиками, що й на етапі констатувального зрізу - експрес-діагностикою сфери ціннісних орієнтацій» (Піроженко) та «Методикою вивчення рівня моральної вихованості учнів» (В. Галузяк, І. Холковська), спрямованих на визначення особливостей ціннісного ставлення молодших школярів до життя, до себе та до інших людей, а також з'ясування змістового наповнення різних груп особистісних цінностей дітей. Як ми могли побачити, в 28% учасників ЕГ сформувався відповідний віковому рівню комплекс знань про зміст і значення морально-етичних норм, оскільки в більшості випадків школярі правильно аналізували представлені в діагностичному матеріалі ситуації та адекватно оцінювали варіанти дій. Вчинки персонажів історій діти оцінювали правильно, пояснюючи власні думки, мотивуючи свій вибір,

формулюючи правила поведінки, відповідні зображеним ситуаціям, у цієї категорії респондентів спостерігається прагнення до соціально схвалюваної і нормативної поведінки.

Серед учасників ЕГ 45 % молодших школярів оцінили поведінку персонажів картинок (тобто інших людей) правильно, могли пояснити, чому вони так думають і мотивувати свій вибір за допомогою навідних запитань. Порівняно з результатами констатувального зрізу, на 10 % зросла кількість дітей, які продемонстрували знання про зміст моральних норм, але не завжди могли пояснити їхнє значення, були спроможними сформулювати правила соціально схвалюваної поведінки, доречні в конкретній ситуації, але зізнавалися, що не завжди чинять саме так. Майже на 24% знизилася кількість респондентів ЕГ, які відчувають труднощі в оцінюванні поведінки інших людей через нерозуміння змісту морально-етичних норм і правил: ці діти намагаються прокоментувати поведінку інших, але не можуть пояснити власну думку, не можуть проаналізувати зображену в стимульному матеріалі ситуацію вибору способу поведінки та виявити альтернативи вибору, при чому вони самі систематично порушують моральні норми та правила. Але таких дітей після проведення формульовального експерименту в ЕГ стало вдвічі менше порівняно з констатувальним етапом, що говорить про суттєві якісні і кількісні зрушення в аксіологічному критерії вихованості в молодших школярів.

Зміни, які ми спостерегли в учасників КГ під час контрольного зрізу, не мають суттєвих і статистично значимих зрушень порівняно з констатувальним етапом експерименту: лише на 1,4% зросла кількість дітей, які продемонстрували високий рівень сформованості аксіологічного критерію вихованості, на 3,5% збільшилась кількість молодших школярів з середнім рівнем сформованості означеного критерію і, відповідно на 5,4% зменшилась кількість учасників КГ з низьким показником сформованості рівня ціннісних орієнтацій. Такі незначні зміни можемо пов'язати лише з віковими зрушеннями в розвитку свідомості молодших школярів і набуттям

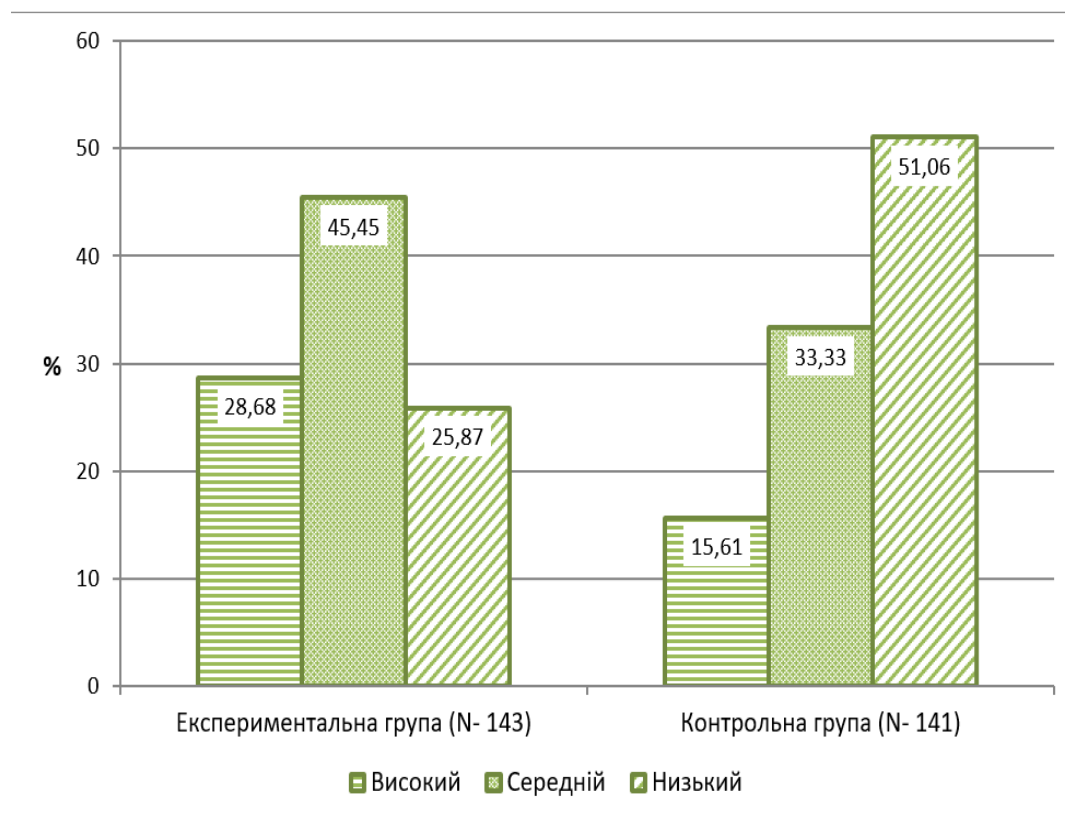
нового досвіду в процесі навчання за традиційними підходами (таблиця 3.13, рис. 3.15).

Таблиця 3.13

Рівень сформованості аксіологічного критерію вихованості молодших школярів (контрольний етап експерименту)

Група	Рівень		Високий (кількість респондентів, %)		Середній (кількість респондентів, %)		Низький (кількість респондентів, %)	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Експериментальна група (N- 143)	41	28,68	65	45,45	37	25,87		
Контрольна група (N- 141)	22	15,61	47	33,33	72	51,06		

Джерело: розроблено автором

Рис. 3.15. Рівні сформованості аксіологічного критерію вихованості молодших школярів (контрольний етап експерименту)

Джерело: розроблено автором

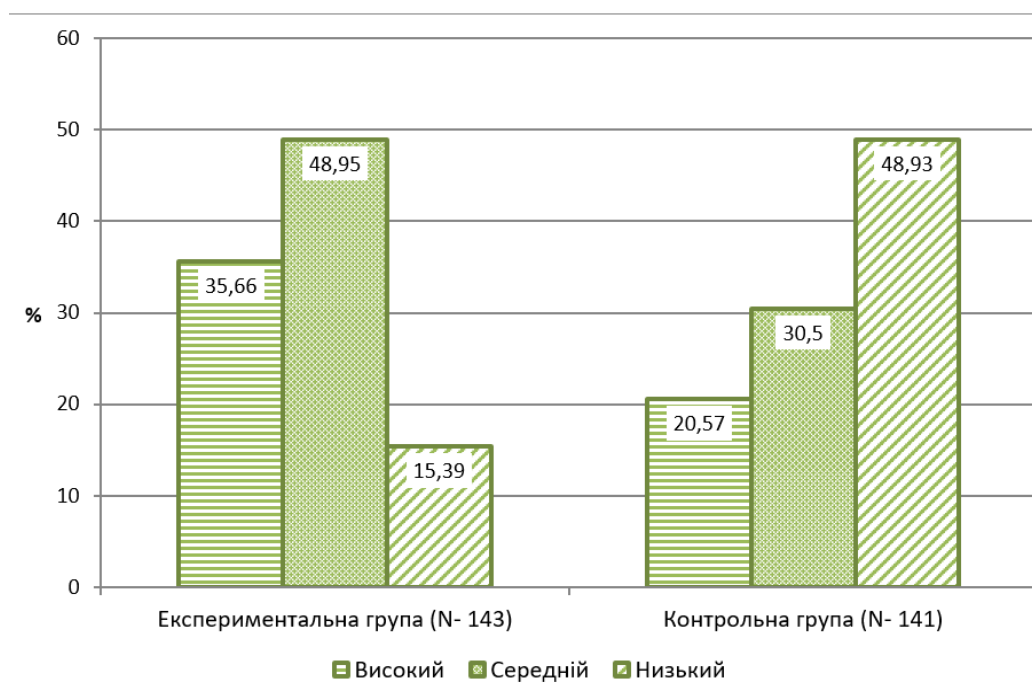
По завершенню формувального етапу експерименту ми вивчали сформованість мотиваційного критерію вихованості молодших школярів за методиками, що були використані в ході констатувального етапу. За результатами діагностичних процедур було встановлено, що кількість учнів ЕГ, які мають високий рівень сформованості мотиваційного критерію вихованості значно зросла – з 18,18% до 35,66%, збільшилась також кількість молодших школярів у ЕГ, які виявили середній рівень сформованості мотиваційного критерію – з 33,57 % до 48,95%, відповідно зменшилося число дітей з низьким рівнем сформованості досліджуваного критерію – з 48,25% до 15,39%. Учасники експериментальної групи на завершальному етапі роботи виявили альтруїстичну мотивацію своєї поведінки, врахування інтересів інших людей при виборі того чи іншого способу реагування в різних соціальних ситуаціях; продемонстрували вибір мотивації до успіху, зокрема в навчальній діяльності, зумовленої самовдосконаленням і роботою над власними особистісними якостями, продемонстрували прагнення до саморозвитку і бажання стати не просто успішним учнем зараз, а й успішною людиною в майбутньому. Такі зміни, зумовлені реалізацією обґрунтованих нами педагогічних умов організації виховної роботи на уроках математики, призвели до якісних зрушень у рівнях вихованості учнів експериментальної групи, на відміну від змін, зафіксованих у контрольній групі (зростання показників на 1% по високому і середньому рівню сформованості мотиваційного критерію не є значущим), що підтверджує необхідність застосування таких форм роботи, як бесіди за творами українських письменників, ігри-подорожі, веб-квести, математичні вікторини (реалізація першої та другої визначених нами педагогічних умов). Узагальнення даних контрольного зрізу за показниками динаміки мотиваційного критерію представлено в таблиці 3.14 та на рис. 3.16.

Таблиця 3.14

Рівень сформованості мотиваційного критерію вихованості молодших школярів (контрольний етап експерименту)

Група	Рівень	Високий (кількість респондентів, %)		Середній (кількість респондентів, %)		Низький (кількість респондентів, %)	
		n	%	n	%	n	%
Експериментальна група (N- 143)		51	35,66	70	48,95	22	15,39
Контрольна група (N- 141)		29	20,57	43	30,50	69	48,93

Джерело: розроблено автором

Рис. 3.16. Рівень сформованості мотиваційного критерію вихованості молодших школярів (контрольний етап експерименту)

На завершальному етапі дослідження, під час контрольного зрізу, діагностика сформованості діяльнісного критерію вихованості молодших школярів проводилася нами за методикою, ідентичною констатувальному етапу – «Як вчинити?» (С. Барда, Л. Московець). За результатами діагностики ми вивили, що в учасників ЕГ зросли показники сформованості означеного критерію за високим і середнім рівнями – на 14% і 13% відповідно, і зменшилися показники за низьким рівнем – на 27%. Уже 27,27% учасників ЕГ змогли продемонструвати стійке і адекватне ставлення до

суспільних і моральних норм і правил, показали вибір стратегій соціально прийнятної і схвалюваної поведінки, уміння обґрунтувати власну позицію і власний вибір вчинку, здатність захищати вибір своєї поведінки в тій чи іншій ситуації з позицій соціальної користі вчинку. Майже 40,5% учасників ЕГ виявили здатність до вибору стратегій соціально схвалюваної поведінки у більшості випадків, знання про неприпустимість порушення норм і правил, але в деяких випадках вказували, що схильні до компромісних рішень. І лише близько третини учасників ЕГ продемонстрували низький рівень сформованості діяльнісного критерію вихованості, що виявився в нестійкому ставленні до морально-етичних норм і правил, у схильності до відмови від соціально схвалюваної стратегії поведінки, у виборі акту поведінки, який суперечить морально-етичним нормам чи правилам соціального співжиття, що відбувається, частіше за все, під тиском інших людей. Такі якісні і кількісні зрушення засвідчують ефективність проведеної роботи на формульовальному етапі експерименту, дають підстави стверджувати, що розроблені й впроваджені нами педагогічні умови позитивно впливають на поведінку молодших школярів, які починають більш відповідально ставитися до власної поведінки в різних ситуаціях соціальної взаємодії.

Зрушення в показниках сформованості діяльнісного критерію вихованості молодших школярів – учасників КГ виявилися не такими суттєвими, як в ЕГ (зростання показників за високим рівнем сформованості діяльнісного критерію на 1,4%, за середнім рівнем – на 1,4%, зменшення кількості учасників КГ з низьким рівнем сформованості означуваного критерію на 2,8 %), тому вони не становлять статистичної значущості і не можуть бути оцінені в позитивному ракурсі.

Підсумовуючи результати діагностики рівня сформованості критеріїв вихованості молодших школярів на різних етапах експериментального дослідження за визначеними нами критеріями – когнітивним, рефлексивним, емоційним, аксіологічним, мотиваційним, діяльнісним – ми дійшли висновку, що в молодших школярів, які входили до ЕГ значно зросли показники

загального рівня сформованості вихованості. Якщо на початку експерименту між учасниками ЕГ та КГ суттєвих і статистично значущих відмінностей за рівнями вихованості не спотерігалось (високий рівень вихованості демонстрували на констатувальному етапі 16,08% учасників ЕГ і 14,18% учасників КГ; середній рівень вихованості було діагностовано у 27,27% учасників ЕГ і 29,08% учасників КГ; низький рівень вихованості було виявлено у майже однакової кількості респондентів обидвох груп – в 56,65% учасників ЕГ і в 56,74% учасників КГ), то вже на етапі контрольного зрізу, після реалізації усіх етапів формувального експерименту, ми виявили значні відмінності в рівнях сформованості вихованості учасників ЕГ та КГ. Так, в третини дітей з ЕГ (29,37%) діагностовано високий рівень вихованості (зростання на 13% порівняно з першим етапом дослідження), у 41,26% учасників ЕГ виявлено середній рівень сформованості вихованості (зростання на 14% у порівнянні з констатувальним зрізом) і у 29,37% на завершення експериментальної роботи виявлено низький рівень вихованості.

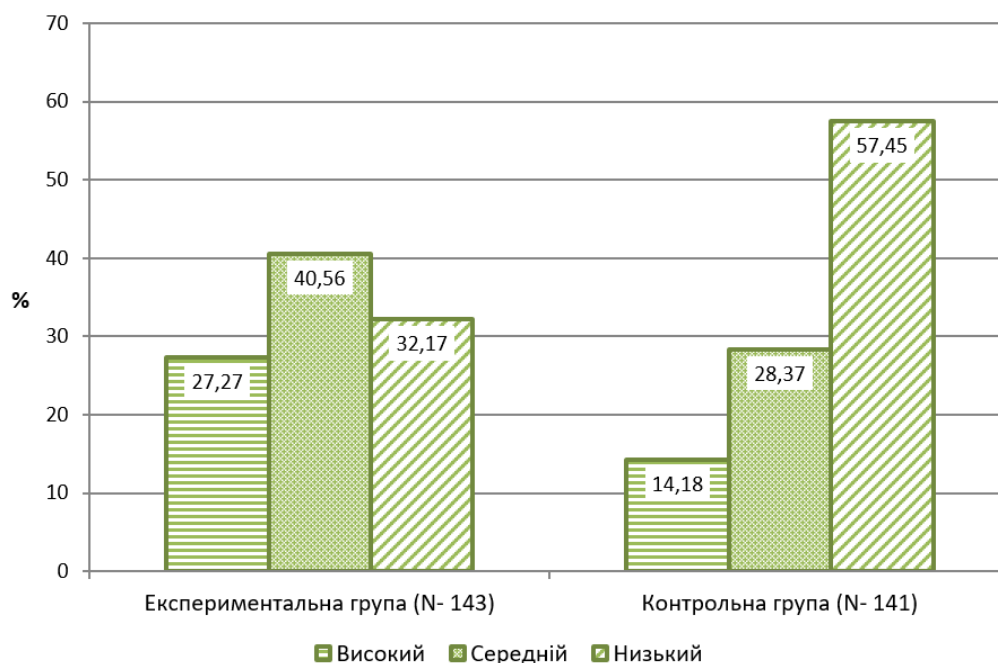
На відміну від ЕГ, зрушення у вихованості учасників КГ не є такими значними: 16,31% молодших школярів демонструють високий рівень вихованості, що лише на 2,12% більше за попередні виміри на етапі констатувального зрізу; 31,92% учасників КГ демонструють середній рівень вихованості, що в підсумку лише на 2,84% більше за попередній етап діагностики; 51,77% учасників КГ виявляють низький рівень сформованості вихованості, що різниться від констатувального етапу лише на 4,97%. Такі незначні кількісні та якісні зміни можуть знайти своє пояснення винятково в специфіці особистісного розвитку дітей, їхнього дорослішання і набуття досвіду – навчального і життєвого – впродовж часу проведення експерименту і не мають зв'язку з наявністю чи відсутністю змін у системі виховної роботи на уроках математики в початковій школі. Порівняльний аналіз одержаних результатів представлено в таблиці 3.15 та на рис.3.17.

Таблиця 3.15

**Рівень сформованості діяльнісного критерію вихованості
молодших школярів (контрольний етап експерименту)**

Група	Рівень	Високий (кількість респондентів, %)		Середній (кількість респондентів, %)		Низький (кількість респондентів, %)	
		n	%	n	%	n	%
Експериментальна група (N- 143)		39	27,27	58	40,56	46	32,17
Контрольна група (N- 141)		20	14,18	40	28,37	81	57,45

Джерело: розроблено автором

*Рис. 3.17. Рівень сформованості діяльнісного критерію вихованості
молодших школярів (контрольний етап експерименту)*

Джерело: розроблено автором

Узагальнення отриманих результатів дозволило визначити кількісні показники у рівнях сформованості вихованості молодших школярів ЕГ та КГ по завершенню експериментальної роботи (таблиця 3.16, рис. 3.18).

Таблиця 3.16

Рівні сформованості вихованості молодших школярів

(контрольний зріз)

Група	Рівень	Високий (кількість респондентів, %)		Середній (кількість респондентів, %)		Низький (кількість респондентів, %)	
		n	%	n	%	n	%
Експериментальна група (N- 143)		42	29,37	59	41,26	42	29,37
Контрольна група (N- 141)		23	16,31	45	31,92	73	51,77

Джерело: розроблено автором

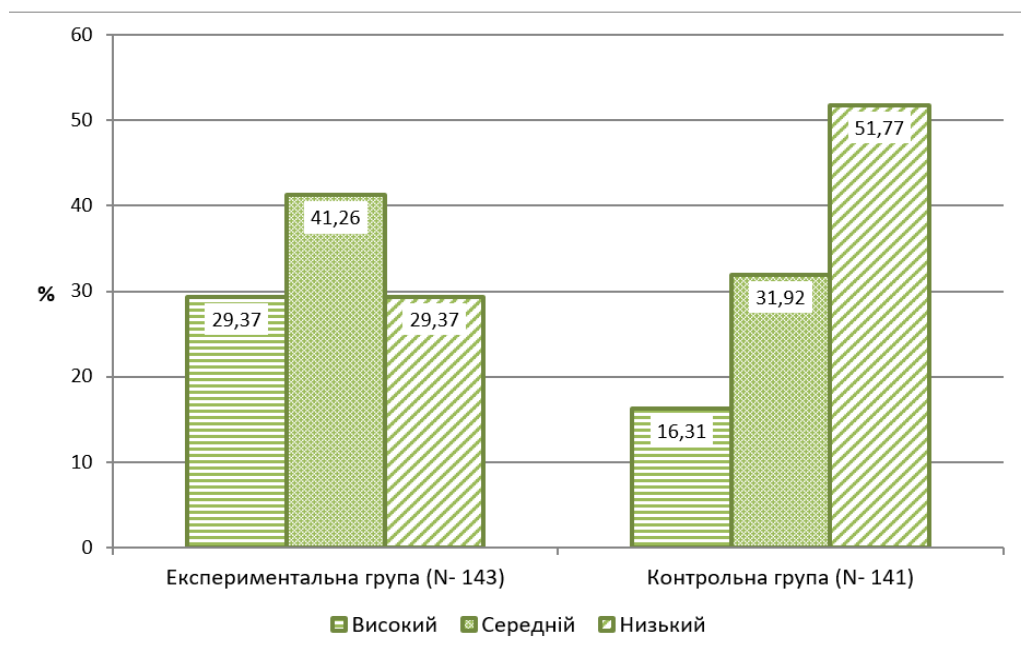

Рис. 3.18. Рівні сформованості вихованості молодших школярів
(контрольний зріз)

Джерело: розроблено автором

Результати підсумкової діагностики порівнювалися з даними, одержаними на констатувальному і формувальному етапах дослідження, що дало змогу визначити динаміку розвитку рівнів сформованості вихованості молодших школярів.

Підсумкова діагностика рівня сформованості вихованості молодших школярів показала, що в учасників експериментальної групи відбулися зміни в бік підвищення рівня сформованості вихованості молодших школярів.

Використаємо критерій узгодження К. Пірсона χ^2 , щоб простежити

залежність рівня сформованості вихованості молодших школярів впродовж педагогічного експерименту та моделі і педагогічних умов її формування.

Знайдемо $\chi^2_{\text{емп}}$ для ЕГ і КГ, за даними, здобутими на завершальному етапі педагогічного експерименту для рівнів вихованості молодших школярів.

Підставляючи значення з табл. 3.10-3.16 у формулу (1) у середовищі табличного процесору MS Excel (рис. 3.19), одержимо результати (табл. 3.17).

Розрахунок критерію узгодження К. Пірсона на контрольному зрізі педагогічного експерименту для рівнів сформованості вихованості КРП молодших школярів

Критерій	Експериментальна група			Контрольна група			$\chi^2_{\text{емп}}$
	високий	середній	низький	високий	середній	низький	
	3	2	1	3	2	1	
Когнітивний критерій	52	67	24	26	46	69	34,33113
Рефлексивний критерій	38	40	65	21	35	82	7,14149
Емоційний критерій	45	64	34	24	46	71	22,36188
Аксіологічний критерій	41	65	37	22	47	72	19,84845
Мотиваційний критерій	51	70	22	29	43	69	36,76379
Діяльнісний критерій	39	58	46	20	40	81	19,05730

Рис. 19. Результати розрахунку критерію узгодження К. Пірсона $\chi^2_{\text{емп}}$ на формувальному етапі педагогічного експерименту в середовищі Microsoft Excel

Таблиця 3.17

Значення $\chi^2_{\text{емп}}$ для ЕГ і КГ, здобутих на завершення констатувального етапу педагогічного експерименту для рівнів сформованості вихованості молодших школярів

Критерії	$\chi^2_{\text{емп}}$	$\chi^2_{\text{крит}}$
Когнітивний критерій	34,33113	5,991
Рефлексивний критерій	7,14149	
Емоційний критерій	22,36188	
Аксіологічний критерій	19,84845	
Мотиваційний критерій	36,76379	
Діяльнісний критерій	19,05730	

Знайдемо табличне значення $\chi^2_{\text{крит}}$ для рівня $\alpha = 0,05$ і числа ступенів свободи 2. Табличне значення $\chi^2_{\text{крит}(\alpha=0,05)} = 5,991$.

Порівняємо отримане $\chi^2_{\text{емп}}$ і табличне значення $\chi^2_{\text{крит}}$ на констатувальному етапі діагностики:

Порівняємо критичні значення $\chi^2_{\text{емп}}$ з $\chi^2_{\text{крит}}$:

– Когнітивний критерій – $34,33113 > 5,991$.

– Рефлексивний критерій – $7,14149 > 5,991$.

– Емоційний критерій – $22,36188 > 5,991$.

– Аксіологічний критерій – $19,84845 > 5,991$.

– Мотиваційний критерій – $36,76379 > 5,991$.

– Діяльнісний критерій – $19,05730 > 5,991$.

Як видно, $\chi^2_{\text{емп}} > \chi^2_{\text{крит}}$, що дозволяє прийняти альтернативну гіпотезу H_1 і зробити висновок, що зміни в рівнях сформованості вихованості молодших школярів є не випадковим явищем, а зумовлені сконструйованою моделлю і реалізацією комплексу педагогічних умов формування вихованості молодших школярів в процесі вивчення математики.

Порівняння показників сформованості вихованості молодших школярів контрольної й експериментальної груп на завершення констатувального етапу педагогічного експерименту, дозволяє зробити висновок, що в експериментальній групі у порівнянні з контрольною відбулися значні зміни, які полягають у збільшенні кількості молодших школярів з високим рівнем цієї компетентності.

Після завершення педагогічного експерименту визначимо середнє значення рівня сформованості вихованості молодших школярів за кожним учасником ЕГ і КГ на завершення формувального етапу педагогічного експерименту і зіставили одержані дані з використанням t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок.

Для ЕГ середній бал – 8,98, а стандартне відхилення – 2,26. Для КГ середній бал – 6,85, а стандартне відхилення – 1,85.

Згідно з даними діагностики, відбулося підвищення рівнів сформованості вихованості молодших школярів (рис. 3. 20) в порівнянні з контрольною групою ($t = 8,696, p < 0,05$).

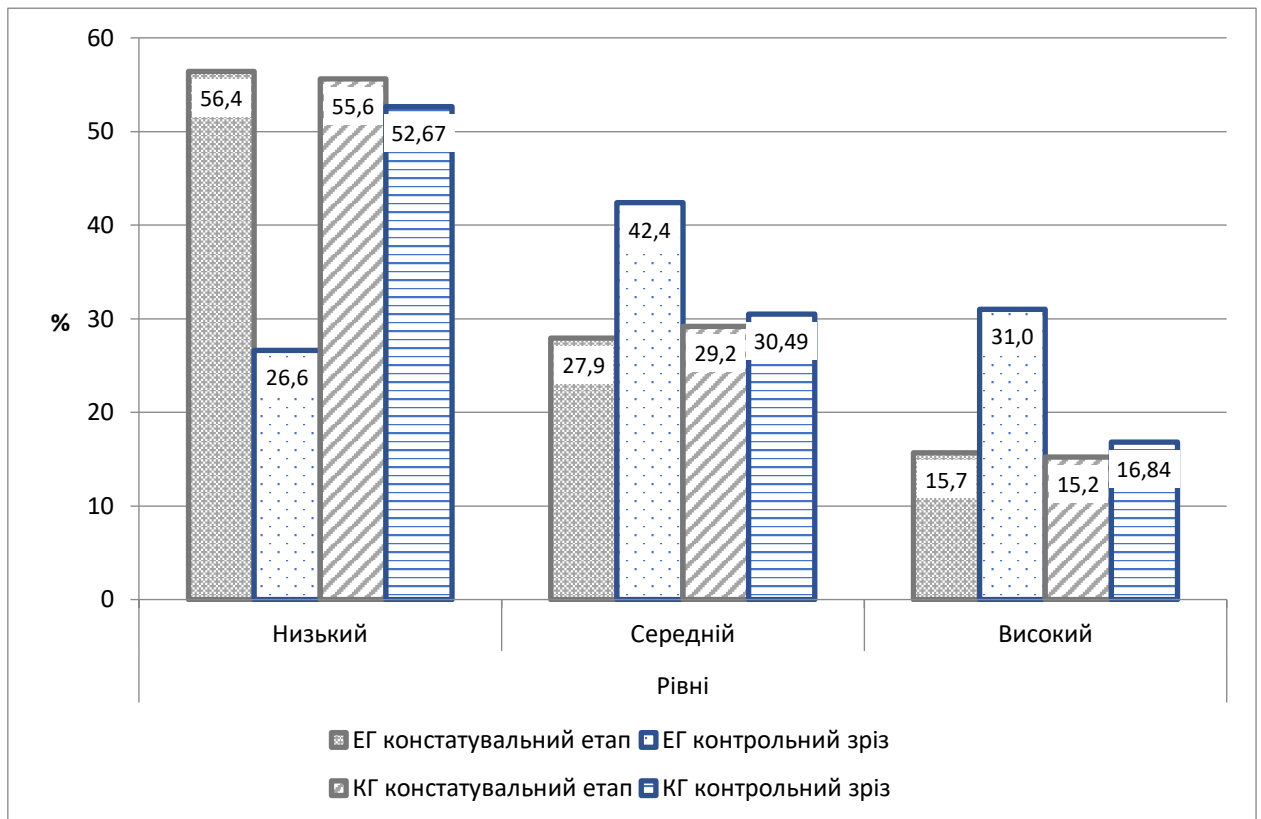

Рис. 3.20. Динаміка формування вихованості молодших школярів в експериментальній і контрольній групах до і після експерименту, %

Отже, узагальнення та порівняльний аналіз даних, отриманих під час констатувального та контрольного, аналітико-узагальнювального, етапів експерименту, дозволяє дійти висновків про ефективність виокремлених нами педагогічних умов та запропонованої методики виховної роботи на уроках математики в початковій школі. Відбулися позитивні зрушення в моральній та екологічній свідомості, моральних, патріотичних, естетичних почуттях, поведінці та морально-етичних якостях учнів молодшого шкільного віку, що й підтверджує дієвість та перспективність розробленої нами педагогічної моделі організації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики та педагогічних умов

формування вихованості молодших школярів в процесі вивчення математики.

Висновки до третього розділу

На основі аналізу психолого-педагогічних наукових джерел з проблеми виховання учнів початкової школи на уроках математики визначені структурні компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий) цього комплексного особистісного утворення. Зміст структурних компонентів вихованості відображають критерії: когнітивний, рефлексивний, емоційний, аксіологічний, мотиваційний, діяльнісний.

Показниками *когнітивного критерію* є: обізнаність молодших школярів з морально-етичними, екологічними, художньо-естетичними, національно-культурними поняттями, нормами та правилами, розуміння їхнього змісту та взаємозв'язків між собою, усвідомлення їх значущості та вміння використовувати названі категорії у своєму мовленні. У якості показників *рефлексивного критерію* ми визначаємо рефлексивні знання і вміння молодшого школяра, рівень його самооцінки. Показниками *емоційного критерію* у нашому дослідженні стали: наявність позитивного ставлення до морально-етичних, екологічних норм, до прекрасного, до національної історії та культури, а також здатність до емпатії. *Аксіологічний критерій* виявляється у змісті і спрямованості ціннісних орієнтацій особистості. Показниками *мотиваційного критерію* визначено: спрямованість мотивації в ситуаціях морального вибору; прагнення до успіху, до самовдосконалення. У якості показників *діяльнісного критерію* ми розглядаємо ставлення до інших людей, до морально-етичних норм, що виявляються в різних видах діяльності, а також стратегії поведінки, які обирає дитина в різних ситуаціях.

Відповідно до визначених критеріїв і показників було підібрано комплекс діагностичних методик, які дали можливість на констатувальному

етапі дослідження визначити й описати три рівні сформованості вихованості молодших школярів: *високий, середній і низький*.

На основі узагальнення результатів констатувального етапу дослідження виявлено, що високий рівень вихованості притаманний лише 16,08% учасників ЕГ і 14,18% учасників КГ; середній рівень вихованості було діагностовано у 27,27% учасників ЕГ і 29,08% учасників КГ; низький рівень вихованості виявлено у майже однакової кількості респондентів обидвох груп – в 56,65% учасників ЕГ і в 56,74% учасників КГ.

Аналіз результатів констатувального етапу експерименту засвідчив невисокий рівень сформованості критеріїв вихованості молодших школярів, і виявив необхідність пошуку нових методичних підходів і визначення педагогічних умов цілеспрямованої виховної роботи на матеріалі математики.

Узагальнення результатів аналізу науково-методичних джерел, даних констатувального етапу експериментального дослідження, сучасних освітніх практик виховання учнів початкової школи, власного досвіду роботи дало підстави для визначення педагогічних умов підвищення ефективності виховної роботи на уроках математики: реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів; поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматах; забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі.

Результати дослідно-експериментальної роботи засвідчили, що реалізація обґрунтованих педагогічних умов забезпечує розвиток усіх структурних компонентів вихованості молодших школярів: когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового.

Ми виявили значні відмінності в рівнях сформованості вихованості учасників ЕГ та КГ. Так, в третини дітей з ЕГ (29,37%) діагностовано високий рівень вихованості (зростання на 13% порівняно з першим етапом

дослідження), у 41,26% учасників ЕГ виявлено середній рівень сформованості вихованості (зростання на 14% у порівнянні з констатувальним зрізом) і у 29,37% на завершення експериментальної роботи виявлено низький рівень вихованості.

На відміну від ЕГ, зрушення у вихованості учасників КГ не є такими значними: 16,31% молодших школярів демонструють високий рівень вихованості, що лише на 2,12% більше за попередні виміри на етапі констатувального зрізу; 31,92% учасників КГ демонструють середній рівень вихованості, що в підсумку лише на 2,84% більше за попередній етап діагностики; 51,77% учасників КГ виявляють низький рівень сформованості вихованості, що різниться від констатувального етапу лише на 4,97 %.

Таким чином, обґрунтовані нами педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами в процесі вивчення математики довели свою ефективність.

Матеріали третього розділу дисертації більш детально представлені в працях автора (Білик 2016; Білик 2018; Білик 2018; Білик 2020).

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

На підставі отриманих у процесі теоретико-дослідницької роботи результатів, сформульовано такі узагальнені висновки дослідження:

1. На основі аналізу історії становлення та організації виховної роботи з молодшими школярами нами було здійснено дефінітивний аналіз понять дослідження «виховна робота», «виховна робота на заняттях математики», «вихованість молодших школярів», «моральна вихованість», «патріотична вихованість», «розумова вихованість», «екологічна вихованість» та визначено виховний потенціал занять з математики, його сучасний стан використання в НУШ. Відзначено, що виховний потенціал навчального курсу «Математика» відіграє важливу роль в освітньому процесі початкової школи. Підбір різноманітних виховних методів, спрямованих на формування в учнів не лише системи математичних знань, вироблення вмінь і навичок математичного моделювання, обчислення, розвитку прийомів розумової діяльності, а й моральних, духовних, естетичних, екологічних, патріотичних та інших почуттів.

У дисертаційному дослідженні нами здійснено аналіз провідних видів виховання, що реалізуються в освітньому процесі початкової школи засобами математичної діяльності (*розумове виховання, естетичне виховання, екологічне виховання, трудове виховання, економічне виховання, патріотичне виховання, валеологічне виховання, моральне виховання*).

На основі аналізу історико-педагогічних джерел нами були виокремлені і систематизовані шляхи організації виховної роботи у процесі занять з математики, що використовуються в освітній практиці (організація математично-виховного центру; підбір математичного змісту виховання; співвідношення методів впливу та діяльності у процесі занять математики; проведення виховних заходів на математичному матеріалі; використання різноманітних методів і форм виховного впливу у процесі занять з математики).

Дослідження ґрунтується на філософських принципах науковості, історизму, єдності теорії та практики, єдності історичного та логічного, об'єктивного вивчення явищ. Проблему організації виховної роботи у процесі занять з математики, її історико-педагогічний і психологічний аспекти забезпечив теоретичний аналіз наукових досліджень, а саме: нормативно-правових документів, монографій і посібників, присвячених проблемі дослідження; дисертаційних робіт; матеріалів педагогічної і психологічної наукової періодики тощо.

2. Охарактеризована специфіка організації виховної роботи у процесі занять з математики в сучасних умовах ґрунтується на формах, методах і засобах організації урочної, позакласної та позаурочної виховної роботи з молодшими школярами на матеріалах математики. В межах дисертаційного дослідження нами було здійснено дефінітивний аналіз понять «урок», «позакласна» та «позаурочна» робота. Саме урок навчає та виховує «всією своєю сутністю: змістом матеріалу, що виучується; методами роботи, стосунками, які виникають між самими учнями, між учнями й учителями тощо. Урок є продуктом спільної творчої діяльності всіх дійових осіб педагогічного дійства». У педагогічній теорії та практиці існує декілька підходів до визначення урочної, позаурочної та позакласної виховної роботи. Дефінітивний аналіз понять «позакласна» та «позаурочна» робота показав, що вони не мають чіткого розмежування «позакласна робота – це різноманітна виховна й освітня робота педагогічного колективу школи у позаурочний час, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей», «позаурочна робота – це діяльність педагогів, батьків, учнів, яку організовує школа для розширення та поглиблення знань, умінь і навичок, виховання самостійності, індивідуальності та нахилів особистості, а також задоволення інтересів і забезпечення інтелектуального відпочинку школярів».

У дисертаційному дослідженні нами виокремлені напрями, які допомагають зреалізувати виховну роботу в початковій школі на математичному матеріалі (*виховання громадянської свідомості; виховання*

правової культури та профілактика правопорушень; фізичне виховання та пропаганда здорового та безпечного способу життя; психологічна підтримка учнів та вихованців; економічне виховання; національно-патріотичне виховання; екологічне виховання; моральне виховання; родинне виховання; художньо-естетичне виховання; розвиток творчих здібностей учнів).

До форм позакласної роботи як засобу організації виховної ми віднесли: проведення тижнів конкретних предметів у школі, проведення конкурсів рефератів і захист проєктів з історії відкриттів у галузі математики; предметних тижнів, участь у районних турнірах з математики, залучення учнів до конкурсів «Кенгуру», написання творчих і рефератів тощо.

3. У дисертаційному дослідженні нами були визначені педагогічні умови та розроблена модель системи виховної роботи на заняттях з математики в початкових класах.

Модель реалізації педагогічних умов виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики. Модель складається з п'яти блоків: цільового, теоретико-методологічного, змістово-організаційного, діагностичного, результативного.

Цільовий блок містить *мету* роботи: забезпечити ефективність використання педагогічних умов виховної роботи у процесі занять з математики.

Теоретико-методологічний блок містить *підходи*: аксіологічний, діяльнісний, середовищний, праксеологічний, компетентнісний, інтеграційний та *принципи*: системності, цілеспрямованості, дитиноцентризму, зв'язку виховання з життям, гуманізації, виховання особистості в колективі. Основою теоретико-методологічного блоку є *педагогічні умови*: реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів; поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі; забезпечення системної роботи учителів початкової

школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі.

Змістово-організаційний блок містить етапи організації дослідження (особистісно-мотиваційний, змістово-когнітивний, практично-діяльнісний); завдання кожного етапу дослідження (мотиваційного, когнітивного та процесуального компонентів), а також форми, методи, прийоми реалізації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики.

Діагностичний блок містить компоненти (*когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий*), критерії (*когнітивний, рефлексивний, емоційний, аксіологічний, мотиваційний, діяльнісний*) та показники та схарактеризовано рівні (*високий, середній, низький*) вихованості молодших школярів у процесі занять з математики; визначені прийоми організації виховного процесу з дітьми молодшого шкільного віку на заняттях математики. Результативний блок передбачає результат дослідження: позитивну динаміку вихованості молодших школярів.

Нами було розкрито зміст педагогічних умов:

Педагогічна умова 1: Реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів (розкрито особливості розумового, патріотичного, естетичного, екологічного та морального виховання, визначені основні способи їхньої реалізації у позаурочній роботі з математики).

Педагогічна умова 2: Поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі визначені особливості проведення уроків математики у поєднанні з позаурочною діяльністю під час аудиторного, дистанційного та змішаного навчання; наведені основні прийоми роботи, що можна застосовувати під час різних форматів навчання учнів.

Педагогічна умова 3: Забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі (наголошено на основних шляхах

підвищення кваліфікації педагогів у процесі реалізації виховного процесу на математичному матеріалі. Проаналізовано освітню програму спеціальності 013 Початкова освіта факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної та здійснено аналіз зарубіжного досвіду щодо підготовки вчителів до організації виховної роботи.

4. У ході експериментального дослідження для перевірки перевірити ефективності реалізації педагогічних умов виховної роботи у процесі занять з математики нами були визначені структурні компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий) цього комплексного особистісного утворення. Зміст структурних компонентів вихованості відображений у критеріях: когнітивний, рефлексивний, емоційний, аксіологічний, мотиваційний, діяльнісний.

Показниками *когнітивного критерію* є: обізнаність молодших школярів з морально-етичними, екологічними, художньо-естетичними, національно-культурними поняттями, нормами та правилами, розуміння їхнього змісту та взаємозв'язків між собою, усвідомлення їх значущості та вміння використовувати названі категорії у своєму мовленні. У якості показників *рефлексивного критерію* ми визначаємо рефлексивні знання і уміння молодшого школяра, рівень його самооцінки.

Показниками *емоційного критерію* у нашому дослідженні стали: наявність позитивного ставлення до морально-етичних, екологічних норм, до прекрасного, до національної історії та культури, а також здатність до емпатії.

Аксіологічний критерій виявляється у змісті і спрямованості ціннісних орієнтацій особистості.

Показниками *мотиваційного критерію* визначено: спрямованість мотивації в ситуаціях морального вибору; прагнення до успіху, до самовдосконалення.

У якості показників *діяльнісного критерію* ми розглядаємо ставлення до інших людей, до морально-етичних норм, що виявляються в різних видах діяльності, а також стратегії поведінки, які обирає дитина в різних ситуаціях.

Відповідно до визначених критеріїв і показників було підібрано комплекс діагностичних методик, які дали можливість на констатувальному етапі дослідження визначити й описати три рівні сформованості вихованості молодших школярів: *високий, середній і низький*.

На основі узагальнення результатів констатувального етапу дослідження виявлено, що високий рівень вихованості притаманний лише 16,08% учасників ЕГ і 14,18% учасників КГ; середній рівень вихованості було діагностовано у 27,27% учасників ЕГ і 29,08% учасників КГ; низький рівень вихованості виявлено у майже однакової кількості респондентів обидвох груп – в 56,65% учасників ЕГ і в 56,74% учасників КГ.

Аналіз результатів констатувального етапу експерименту засвідчив невисокий рівень сформованості критеріїв вихованості молодших школярів, і виявив необхідність пошуку нових методичних підходів і визначення педагогічних умов цілеспрямованої виховної роботи на матеріалі математики.

Результати дослідно-експериментальної роботи засвідчили, що реалізація обґрунтованих нами педагогічних умов забезпечує розвиток усіх структурних компонентів вихованості молодших школярів: когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового.

Нами було виявлено, що значними відмінностями в рівнях сформованості вихованості учасників ЕГ та КГ. Так, в третини дітей з ЕГ (29,37%) діагностовано високий рівень вихованості (зростання на 13% порівняно з першим етапом дослідження), у 41,26% учасників ЕГ виявлено середній рівень сформованості вихованості (зростання на 14% у порівнянні з констатувальним зрізом) і у 29,37% на завершення експериментальної роботи виявлено низький рівень вихованості.

На відміну від ЕГ, зрушення у вихованості учасників КГ не є такими значними: 16,31% молодших школярів демонструють високий рівень вихованості, що лише на 2,12% більше за попередні виміри на етапі констатувального зрізу; 31,92% учасників КГ демонструють середній рівень

вихованості, що в підсумку лише на 2,84% більше за попередній етап діагностики; 51,77% учасників КГ виявляють низький рівень сформованості вихованості, що різниться від констатувального етапу лише на 4,97 %.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми організації виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики. Подальшого дослідження потребують методики впровадження цифрових технологій у процес виховної роботи на математичному матеріалі, створення системи прийомів і методів в математичній галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Айзенбарт, М. М. (2016). *Формування соціально-комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності (Кандидатська дисертація)*. Одеса.
- Алексюк, А. М. (1969). Завдання організаторів позакласної і позашкільної виховної роботи з дітьми. *Радянська школа, 1*, 1-14.
- Алексеевко, Т. Ф. (2015). Гендерний концепт сімейного виховання особистості як наукова і соціально-педагогічна проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, 19(1)*, 24-35.
- Анкета та опитувальники для визначення рівня вихованості учнів (2015):* Методичний посібник. Надвірна: РІМЦ.
- Афлатот. Доступ через https://berizka.vn.ua/upload/for_techer/1.pdf
- Бабаніна, І. В. (2008). Естетичне виховання молодших школярів. *Початкове навчання та виховання, 27*, 2-16.
- Базильчук, Л. В. (2008). Організація позакласної роботи в загальноосвітній школі як педагогічна проблема. *Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти, 4-5*.
- Базильчук, Л. В. (2009). Поняття, становлення і специфіка позакласної роботи в школі. *Психологопедагогічні проблеми сільської школи, 29*, 182-188.
- Баліцький, А. В. (2020). Психологічні підходи до розуміння мотиваційної сфери особистості. *Особистісне зростання: теорія і практика: Збірник наукових праць, 15-17*.
- Балл, Г. (1998). Проблема додержання вимог наукової культури в дослідженнях гуманістично зорієнтованих освітніх процесів. *Освіта і управління, 3*, 41-48.
- Баюрко, Н. В. (2016). Структура готовності майбутніх учителів біології до розвитку екологічної компетентності учнів. *Матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі», 18-20*.
- Бевз, Г. (2004). *Виховання учнів математикою*. Харків: Основа.

- Бех, І. Д. (2008). *Виховання особистості: Підручник*. Либідь.
- Бех, І. Д. (2016). Патріотичне і громадянське виховання: лінії зіткнення та розмежування. *Рідна школа, 89 (1040–1041)*, 8-10.
- Бех, І. Д., Чорна К. І. (2014). Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Методист, 11 (35)*, 11-25.
- Бєлова, Л. О. (2005). Проблеми та завдання розвитку виховної системи ВНЗ. *Мультиверсум. Філософський альманах, 46*, 34-41.
- Білик Т. С. (2019). Використання методу проектів з молодшими школярами у процесі проведення позакласної роботи з математики. *«Молодий вчений»*, 5.2 (69.2), 99-101.
- Білик, Т. С. (2015). Розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами ігрових технологій. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти*, 23-28.
- Білик, Т. С. (2016). Виховний потенціал уроків математики у початковій школі. *Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього*. Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки». С. 93-96.
- Білик, Т. С. (2017). Гра як метод реалізації виховної функції уроку математики у початковій школі. *Інноваційні наукові дослідження у галузі педагогіки та психології*, 6-10.
- Білик, Т. С. (2018). Організація позаурочної виховної роботи з молодшими школярами на математичному матеріалі. *«Молодий вчений»*, 5.2 (57.2), 72-75.
- Білик, Т. С. (2018). Особливості вивчення величин як засіб творчого розвитку дітей. *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень*, 111-114.
- Білик, Т. С. (2020). Інтерактивна математика. Добірка завдань до уроків у 1-му класі. *Учитель початкової школи, 3-4*, 20-23.
- Білик, Т. С. (2020). Розвиток пізнавальної самостійності на уроках математики в початковій школі. *Інноваційна педагогіка, № 30*, 46-49.

- Білик, Т. С. (2018). Виховний потенціал інтерактивних технологій на уроках математики у початковій школі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Збірник наукових праць*, 77-80.
- Білик, Т. С. (2021). Інтеграція інноваційних елементів та інтерактивних технологій на уроках математики в початковій школі. *Збірник наукових праць «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми»*, 59, 100-108.
- Білик, Т.С. (2016). Особливості організації позакласної виховної роботи з молодшими школярами на матеріалах математики. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій*, 5, 147-150.
- Білик, Т.С. (2018). Наступність у навчанні математики старших дошкільників та першокласників: нові аспекти проблеми. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школах : збірник наукових праць*, 34-38.
- Білик, Т.С. (2018). Проблемні ситуації на уроках математики як засіб розвитку творчого мислення дітей молодшого шкільного віку. *Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук*, 10-12.
- Білик, Т.С. (2019). Нестандартні уроки математики в умовах Нової української школи. *Perspectives et mise en oeuvre de l'innovation dans le domaine scientifique: collection de papiers scientifiques «ЛОГОЕ» avec des materiaux de la conference scientifique et pratique international*, 114-116.
- Білик, Т.С. Шевченко, А. (2022). Формування в першокласників умінь здійснювати усний рахунок засобами lego-технології. *The XVII International Scientific and Practical Conference «Multidisciplinary academic notes. Tokyo, Japan*, 567-571.
- Білик, Т.С., Казьмірчук, Н.С. (2020). Особливості організації проектної діяльності молодших школярів на уроках математики. *Наукові записки Вінницького*

державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
Серія: педагогіка і психологія, 18-23.

- Богданович, М. В. (2001). *Математична олімпіада молодших школярів: метод. посіб. для вчителя.* К. : Махаон-Україна.
- Богданович, М. В., Козак, М. В., Король, Я. А. (2006). *Методика викладання математики у початкових класах: навч. пос., вид. 3, перероб. і доповн.* Тернопіль: Навчальна книга.
- Богданович, М. В., Козак, М. В., Король, Я. А. (2016). *Методика викладання математики в початкових класах.* Тернопіль: Навчальна книга-Богдан.
- Бондар, В. (2005). *Дидактика.* Київ : Либідь.
- Бондаренко, З. П. (2010). Особливості виховної роботи зі студентами *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, 14, С. 448.*
- Борщова, О. А. Марія Монтессорі. Доступ через <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache>
- Бражнич, О. Г. (2001). *Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи (Кандидатська дисертація).* Кривий Ріг.
- Бугрій, О. В. (2004). Про співвідношення між розумовим розвитком і розумовим вихованням. *Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць, 7, 128-136.*
- Бурда, М. І. (2022). Васильєва Д. В. Особливості навчання математики в умовах воєнного стану (методичні рекомендації). *Математика в рідній школі, 4, 6-15.*
- Бутенко, О. Г. (2019). Моральне виховання молодших школярів: педагогіка партнерства в Новій українській школі. *Науковий Часопис Національного Педагогічного Університету Імені М. П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи, 71, 42-45.*
- Василечко, Л. О. *Позакласна робота з математики.* Доступ через http://vasljud.ucoz.net/index/tizhden_matematiki/0-28.

- Ващенко О. (2004). Здоровий спосіб життя – важливий чинник виховання особистості: теоретико-методологічний аспект. *Початкова школа*, 4, 48-50.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови* (2002) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь.
- Вербицька, П. В. (2009). Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку: монографія. Київ: Генеза.
- Вержиховська, О. М. (2008). *Формування моральних якостей у молодших школярів з обмеженими розумовими можливостями у позакласній виховній роботі*: Монографія. К.-П.: КІНУ РВВ.
- Верховодова, Л. Т. (1989). Взаємозв'язок освіти з економікою країни. *Радянська школа*, 1, 30-35.
- Воліна, В. В. (2000). *Світ математики*. Київ.
- Гавриш, І. І. (2015). *Виховання культури взаємин молодших школярів у добродійній діяльності* (Кандидатська дисертація). Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань.
- Гавриш, І. І. (2015). *Виховання культури взаємин молодших школярів у добродійній діяльності* : автореф. дисертації. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань.
- Галузяк, В. М. (2010). Моніторинг вихованості особистості. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*, 32, 127-136.
- Галузяк, В. М., Холковська, І. Л. (2013). *Діагностичний інструментарій класного керівника*. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД».
- Гевчук, Н. С. Визначення критеріїв вихованості дітей трудових мігрантів. *Освітологічний дискурс*, 1, 13-24.
- Герасимчук, О. Л. (2014). Екологічне виховання в контексті сучасної парадигми сталого розвитку. *Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах*, 401-406.

- Головей, Ю. О. (2018). Сучасні підходи до визначення рівня сформованості почуття патріотизму молодших школярів. *Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи*, 51-54.
- Головська, І. В. (2012). *Моральне виховання молодших школярів у процесі взаємодії загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів і сім'ї* (Кандидатська дисертація). Вінниця.
- Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
- Гончаренко, С. У. (2011) *Український педагогічний енциклопедичний словник*. Вид. друге, доп. й випр. Рівне : Волинські обереги.
- Горондич, Л. Г. (2014). *Виховний потенціал уроку в сучасній системі національної освіти*. Балаклія.
- Грибинюк, М. Б. (2012). Можливості використання педагогічних ідей Ж.-Ж. Руссо у початковій школі на прикладі роману «Еміль, або Про виховання». *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 15(1), 240-249.
- Гриців, Т. Г. (2021) *Виховання ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших школярів засобами народної педагогіки* (Кандидатська дисертація). Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, Київ.
- Грошовенко, О. П. (2017). *Екологічна освіта і виховання молодших школярів : навчально-методичний посібник для студентів денної та заочної форми навчання за напрямом підготовки "Початкова освіта"*. Вінниця: Нілан ЛТД.
- Гуревич, Р. С. (2012). *Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід : навчальний посібник*. Вінниця: ТОВ фірма «Планер».
- Гуревич, Р. С., Шестопалюк, О. В., Коношевський, Л. Л., Коношевський, О. Л. (2012). *Комп'ютерно орієнтовані засоби та мультимедійні технології навчання: навчальний посібник*. Вінниця: ТОВ Фірма «Планер».

- Гущина, Н. І. (2021). *Нова українська школа: організація позаурочної діяльності в початковій школі на засадах партнерської взаємодії учасників освітнього процесу*: навч.-метод. посіб. К. : Видавничий дім «Освіта».
- Давидюк М. О., Подуфалов А.І. (2019). Дидактичні прийоми формування культури розумової праці молодших школярів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 54, 14-18.
- Дем'янюк, І. В. Внесок, Т. Д. (2015). Дем'янюк у розвиток теорії і практики виховання в Україні. *Інноватика у вихованні*, 2, 263-269.
- Демченко, О. П. (2014). *Виховні ситуації в особистісно зорієнтованому просторі початкової школи*. К.: Видавничий Дім «Слово».
- Державна національна програма «Освіта» (1994): Україна XXI ст.* К.: Райдуга.
- Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти* (2011). Кабінет Міністрів України. Доступ через <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>.
- Дидактика початкової школи* (2002): підруч. для студ. пед. ф-тів. К.: Генеза.
- Дистанційні технології в освіті: збірник науково-методичних рекомендацій щодо організації виховання, навчання та розвитку учасників освітнього процесу під час карантину* / під ред. Ю. О. Бурцевої, Д. В. Малєєва (2020). Краматорськ : Відділ інформаційно-видавничої діяльності.
- Діагностика готовності дітей до школи*. [упоряд.: О. Дєдов] (2014). Хотин.
- Дмитерко, Н. (2005). Рефлексивне мислення в контексті теоретичного та емпіричного пізнання психічної реальності. *Психологія і суспільство*, (4 (22)), 93-97.
- Дмитрієва, С. М., & Гуменюк, Т. М. (2015). Діагностика особливостей емоційно-вольової сфери молодших школярів як умова підвищення професійної компетентності дитячого психолога. *Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи*, 32-35.
- Дослідження особистості молодшого школяра* : методичний посібник / уклад. : С. І. Барда, Л. П. Московець (2019). Кременчук : ПП «Бітарт».

- Екологічне виховання: сутність та основні напрями (2008). *Вища освіта України*, 2, 91-97.
- Елькін, М. В. (2013). Формування професійної компетентності вчителя. Х.: Вид. «Основа».
- Єлісеєва, Л. Г. (2016). *Гендерне виховання молодших школярів дитячого будинку: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук*. Харків.
- Єлісеєва, Л. Г. (2016). *Гендерне виховання молодших школярів дитячого будинку (Кандидатська дисертація)*. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, МОН України. Харків.
- Єрмоменко, Е. А. (2020). *Теоретико-методичні засади виховання наполегливості в молодших школярів у процесі занять бойовим хортингом: монографія*. К.: Мін-во освіти і науки України, Інститут проблем виховання НАПН України. ГС «НФБХУ».
- Журба К. О. (2019). *Теоретико-методичні засади виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи (Кандидатська дисертація)*. Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, Київ.
- Журба, К. (2020). Особистісно орієнтований підхід до виховання смисложиттєвих цінностей у дітей підліткового віку. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*, 2, 56-61.
- Загоруй, Р. В. (2009). *Шлях до цариці наук. Майбутньому вчителю про методіку викладання математики у початковій школі* : навч.-метод. посіб. для студ. спец. «Початкове навчання». Вінниця : ВДПУ.
- Загоруй, Р. В. (2011). Підготовка майбутнього педагога до стимулювання навчально-пізнавальної активності дошкільників та молодших школярів у процесі засвоєння математичних понять. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*, 34, 281-287.

Закон України «Про освіту» (2019). Доступ через <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

Захарків, С. Й. (2020). Стан вихованості дисциплінованості старших підлітків у процесі занять єдиноборствами. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт), 4 (124), 24-27.*

Захарова, А. М. (2000). Розвивальне навчання математики в початковій школі. *Педагогіка і психологія, 1, 21-27.*

Зязюн, І. А. (1994). Естетичне виховання – важливіший із складників загальнодержавної культурної політики. *Рідна школа, 1, 2-8.*

Ізотова, Л. В. (2004). *Підготовка майбутніх учителів початкових класів до розвитку творчих можливостей молодших школярів у процесі навчання математики.* Херсон.

Ільчук В. В., Коломієць А. М. (2012). Аналіз кризових ситуацій у системі освіти України та можливі шляхи їх подолання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія, 38, 18-22.*

Імбер, В. І. (2016). Комп'ютерна грамотність та інформаційна безпека дітей молодшого шкільного віку на уроках інформатики: дуальний підхід. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми, 46, 19-26.*

Імбер, В. І. (2008). Педагогічні умови застосування мультимедійних засобів навчання у підготовці майбутнього вчителя початкових класів (Кандидатська дисертація). Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця.

Казанішена, Н. В. (2011). *Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання молодших школярів (Кандидатська дисертація).* Вінниця : Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського.

- Калініна, Л. (2006). Естетичне виховання молодших школярів як соціально-педагогічна проблема. *Рідна школа*, 3, 24-26.
- Киричок, В. А. (2014). Теоретичні основи виховання моральної самосвідомості молодших школярів (учнів 3-4-х класів) у позакласній діяльності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 18(1), 316-324.
- Кіліченко, О., Комар, О. (2022). Педагогічні умови розвитку пізнавальних інтересів в учнів початкової школи. *Гірська школа Українських Карпат. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*, 27, 84-89.
- Клаптенко, Л. В. Організація виховної роботи з молодшими школярами. Доступ через http://www.nosachivschool.edukit.ck.ua/storinka_vchitelya_matematiki_informatiki_ekonomiki_pedagogaorganizatora_kaptenko_lyubovi_viktorivni/matematika/vihovnij_potencial_uroku_ta_shlyahi_jogo_realizacii/
- Коберник, О. М. (2003). *Управління виховним процесом у загальноосвітньому навчальному закладі*. К.: Науковий світ.
- Кобзар, Б. С. (1967). Атеїстичне виховання учнів у процесі позакласної роботи. *Український історичний журнал*, 1, 95-99.
- Кобися, А. П. (2015). Організація дистанційного навчання студентів на основі освітнього інформаційного середовища навчального закладу. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : збірник наукових праць*, 43, 291-297.
- Коблик, В. О. (2017). Діагностування вихованості в підлітків ціннісного ставлення до праці. *Молодий вчений*, 10, 448-452.
- Ковальчук, В.І., Шапаренко, Г.В., Базиль, Л.О., Чорнобай, Ю.В. (2012). *Організація дослідно-експериментальної роботи в дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах*. Київ.

- Коган, І. М. (2005). *Емпатія і особливості її розвитку у дітей молодшого шкільного віку*: автореферат канд. дис. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
- Коломієць, А., Жовнич, О., Коломієць, Т. (2022). Формування готовності педагогів до організації дистанційного навчання в умовах карантину. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*, 69, 63-73.),
- Коломієць, Д. І. (2012). Організація виховної системи сучасного педагогічного вищого навчального закладу. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 31, 372-376.
- Коломієць, А. М. (2015). *Сучасні методи активізації пізнавальної діяльності учнів і студентів при вивченні математики. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 43, 45-49.
- Коломієць, А. М., Лазаренко, Н. І. (2016). Сучасні методологічні підходи в організації вищої педагогічної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. праць*, 3, 47-52.
- Коломієць, А. М. (2007). *Математична гармонія природи*. Книга для вчителя. Вінниця: ТОВ «Ландо ЛТД».
- Коломієць, А. М., Білик, Т.С. (2022). Реалізація виховного аспекту уроку математики в умовах Нової української школи. *«Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми»*, 64, 78-87.
- Кондратюк, К. С. (2015). Проблема національного виховання учнівської молоді у педагогічних дослідженнях класиків української педагогіки. *Інноватика у вихованні*, 1, 229-235.

- Кондрашова, Л. В., Лаврентьєва, О. О., Зеленкова, Н. І. (2008). *Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навчальний посібник*. Кривий Ріг : КДПУ.
- Концепція нової української школи, державний стандарт початкової освіти.*
Доступ через <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>.
- Концепція Нової української школи. Доступ через <https://mon.gov.ua>.
- Коркішко, О. Г. (2004). Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі: Автореф. дис. Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. Луганськ.
- Коровкіна, І. С. (2015). Виховний потенціал уроку математики в сучасній початковій школі. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 39-40.
- Котєнева, І. С. (2017). Про діагностику патріотичної вихованості студентської молоді. *Вісник Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*, 1, 76-88.
- Кравцов, С. В. (2008). Психологічні проблеми виховання дітей та молоді в дусі гуманістичної педагогіки В. О. Сухомлинського. *Психологічна газета*, 1, 22-29.
- Кращенко, Ю. П. (2014). *Саморегуляційно-рефлексивний критерій вихованості лідерських якостей майбутніх учителів у системі студентського самоврядування*. Кращенко, Київ.
- Кривошея, Т.М. (2018). Педагогічні умови реалізації взаємозв'язку розумової та естетичної діяльності молодших школярів у процесі вивчення математики. *Молодий вчений*, 5.2 (57.2), 93-98.
- Кривошея, Т. М. (2013). Розвиток у дітей дошкільного віку уміння орієнтуватися у просторі. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій*, 2, 168 -174
- Крутій, К. Л., Стеценко, І. Б. (2018). *Блоково-тематичне планування освітньої діяльності з дітьми старшого дошкільного віку за альтернативною*

програмою формування культури інженерного мислення в дошкільників “STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт” на перший квартал.
Запоріжжя : ТОВ “ЛІПС” ЛТД.

- Кудикіна, Н. В. (2003). *Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі*: монографія. К.: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка.
- Кузнєцов, М. А. (2012). *Мотивація Людини: Основні форми та закономірності функціонування*. Харків: НПУ.
- Кузьмич, О. А. (2017). *Методика діагностування вихованості мовленнєвого етикету в молодших школярів та сучасної практики його виховання в дітей в умовах сім'ї і школи*. Доступ через [http://asp.kyumu.edu.ua/v/01\(6\)/14.pdf](http://asp.kyumu.edu.ua/v/01(6)/14.pdf)
- Кучай, А. (2021). Критерії, показники, рівні сформованості готовності студентів до застосування інтерактивних педагогічних технологій навчання в закладах дошкільної освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи, (1)*, 78-84.
- Кучай, Т. (2008). Ретроспективний аналіз екологічного виховання як складової екологічної освіти. *Рідна школа, 6*, 37-29.
- Кучерган, Є. В. (2014). Валеологічне виховання школярів в аспекті стратегій сталого розвитку. *Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку, 45-47*.
- Левківський, М. В. (2011). *Історія педагогіки*: Навч.метод. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011.
- Легін, В. (2018). Рефлексивні вміння у навчальній діяльності молодших школярів. *Молодий вчений, (10 (62))*, 73-77.
- Літні школи. Доступ через https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F_%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0
- Лодатко, Є. (2023). Майбутньому вчителю початкової школи про виховний потенціал навчання математики. *Інноватика у вихованні, 17*, 43-67.

[Лодатко, Є. О. \(2012\).](#) Математична культура вчителя початкових класів в умовах упровадження нового стандарту загальної початкової освіти. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*, 3, 105-109.

Макаренко, А. С. (1990). *Методика виховної роботи*. К.: Радянська школа.

Максим, О. В., & Рябовол, Т. А. (2018). Методи розвитку емпатії молодших школярів із труднощами пристосування до соціального середовища. *Актуальні проблеми психології*, 18(11), 79-90.

Максименко, С. Д. (2019). Актуальні проблеми генетичної психології. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*, 10, 8-20.

Максимов, М. В. (2020). Діагностика рівня розвитку рефлексії у дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені ГС Костюка НАПН України*, 189-203.

Малинич, Н. Г., Лавренова, М.В. (2019). Застосування Lego Технології у початковій школі. Доступ через <https://msu.edu.ua/wp>

Манько, В. (2018). Організація освітнього процесу початкової школи. Доступ через <https://school334.com.ua/%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%B0/>

Матвієнко, О. В. (2016). *Актуальні проблеми навчання та виховання учнів молодшого шкільного віку*. Івано-Франківськ: НАІР.

Матвієнко, О. В. (2006). *Виховання молодших школярів: теорія і технологія*. К. : Стилос.

Математика (2018) : підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Ранок.

Матяж, С. В., & Березянська, А. О. (2013). Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія]*. Сер.: Соціологія, (225, Вип. 213), 27-30.

- Матяш, О. І. (2011). Передумови розвитку фахових компетенцій майбутнього вчителя математики. *Розвиток інтелектуальних умінь і творчих здібностей учнів та студентів у процесі навчання дисциплін природничоматематичного циклу*, 59-60.
- Матяш, О. І., Ветров, В. (2022). Наступність прийомів виховання підприємливості в учнів на уроках математики у початковій та базовій школі. *Освіта. Інноватика. Практика*, 8, 19-25.
- Микичур, Т. С. (2011). Проблема гуманізації стосунків педагога і вихованців у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського. *Реалізація ідей В.О.Сухомлинського в практиці роботи сучасної початкової школи*, 7, 112-113.
- Микичур, Т. С. (2012). Особливості впровадження гуманно-особистісного підходу до молодших школярів у процес педагогічного спілкування. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій*, 195-198.
- Микичур, Т. С. (2012). Проблема гуманно-ціннісного виховання дітей у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Реалізація ідей В. О. Сухомлинського в практиці роботи сучасної початкової школи*, 8, 128-129.
- Мирошніченко, В. О. (2020). Критерії та показники сформованості професійно-прикладної фізичної підготовленості студентів аграрних закладів вищої освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*, 3К (123) 20, 275-278.
- Михайленко, Л. (2023). Соціально-емоційне навчання на уроках математики: сучасні тенденції. *Актуальні питання природничо-математичної освіти*, 21(1), 206-213.
- Михалін, Г. О. (2003). *Професійна підготовка вчителя математики у процесі навчання математичного аналізу*: монографія. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.

- Міськова, Н. М. (2018). Вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до викладання математики. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ, 1*, 79-84.
- Мойсеюк, Н. Є. (1999). *Педагогіка*: навч. посіб. Київ.
- Мороз, О. Г. (2002) Особистість майбутнього педагога (Управління підготовкою вчителя: психолого-педагогічний аспект). *Вища школа України, 3*, 50-54
- Морозова, О. (2017). Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів засобами музичного мистецтва як психолого-педагогічна проблема. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя), (1)*, 38-44.
- Москаленко, В. В. (2018). Економічна культура особистості як складова та результат процесу соціалізації. Доступ через https://lib.iitta.gov.ua/5477/1/%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B02.pdf
- Навчання в початковій школі як цілісний творчий процес: теорія і практика* / за ред. В. І. Бондаря, упоряд. О. Я. Митника (2011). К.: Початкова школа.
- Наконечна, Л. Й. (2016). Нестандартний урок з математики з використанням ікт як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : збірник наукових праць, 46*, 41-44.
- Національна доктрина розвитку освіти (2023)*. Доступ через <https://osvita.ua/legislation/other/2827/>
- Нова українська школа: poradnik dla vchytelja (2017)* / Під заг. ред. Бібік Н. М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди».
- Олійник, Н.А., Білик, Т.С., Басюк, А. М. (2022). Формування толерантності у молодших школярів. *Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*, 299-300.

- Особливості навчання за пробним підручником «Математика» для 1 класу 4-річної початкової школи / Л. Кочина, Н. Листопад (2001). *Початкова школа*, 1, 25-55.
- Остапйовська, І. І. (2013). Розумове виховання молодших школярів засобами педагогічних мультимедійних технологій. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*, 39(4), 83-89.
- Отич, О. М. (2011). *Розвиток творчої індивідуальності студентів професійнопедагогічних навчальних закладів засобами мистецтва*: монографія. Чернівці: Зелена Буковина.
- Пайкуш, М. А. (2007). *Підготовка майбутнього вчителя до профільного навчання фізики в загальноосвітніх закладах*: автореферат дис.. Вінниця.
- Палига, О. В., Джус, М. В. (2009). *Формування економічного мислення молодших школярів*. Методичні знахідки вчителів початкових класів з поглибленим вивченням основ економіки. Тернопіль : Мандрівець.
- Педагогіка : навчальний посібник* / В. М. Галузьяк, М.І.Сметанський, В.І.Шахов (2001). Вінниця: РВВ ВАТ „Віноблдрукарня”.
- Педагогічна система Яна Амоса Коменського. Українська педагогіка. Доступ через <http://ukped.com/statti/istorija-pedagogiki/2639-pedagogichna-sistema-jana-amosa-komenskogo.html>.
- Піроженко, Т. О., Ладивір, С. О., Карасьова, К. В., Соловійова, Л. І. (2016). *Методологічні основи вивчення ціннісних орієнтацій дитини дошкільного вік*. Доступ через <https://core.ac.uk/download/pdf/19596309.pdf>
- Побірченко, Н. (2007). Змістовий аспект поняття «авторська школа». *Вісник Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка*, 36, 33-37.
- Приходько, Ю. О., Толмачова, О. Є. (2019). Розвиток мотиваційної сфери молодшого школяра. Доступ через https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/30860/Prykhodko_Tolmachova_140-146.pdf?sequence=1

- Пустовіт, Г. П. (2004). *Теоретико-методичні основи екологічної освіти й виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах*. Київ: Альма-матер.
- Роїк, Т. О. (2019). *Виховання культури родинних взаємин у молодших школярів* (Кандидатська дисертація). Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань.
- Раков, С. А. (2005). *Математична освіта: компетентнісний підхід з використанням ІКТ*. Х.: Факт.
- Рідей, Н., Овчатова, А. Виховання морально-етичних цінностей у молодших школярів в системі STEM-освіти. Доступ через <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38720/Ridei%20N.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Роєнко, Л. М., Комар, О. А., Дячук П. В. (2021). Педагогічні умови формування самооцінки молодших школярів в освітній діяльності. *Theoretical foundations of pedagogy and education: collective monograph*. Hritchenko T., Loiuk O., etc. International Science Group. Boston : Primedia eLaunch, 797-832.
- Роїк, Т. О. (2018). Критерії, показники та діагностичний інструментарій рівня вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*, 2, 235-239.
- Руденко, Н. (2020). Особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування ментальних карт на уроках математики. *Освітологічний дискурс*, 2(29), 92-104.
- Русова, С. (1996). *Вибрані педагогічні твори*. К.: Освіта.
- Савченко, О. Я. (1999). Стан і завдання реформування змісту загальної шкільної освіти. *Педагогіка і психологія*, 4, 6-17.
- Сбітнева, О. Ф. (2018). *Естетичне виховання молодших школярів у процесі хорової діяльності* (Кандидатська дисертація). Старобільськ.

- Сбруєва, А. А., Рисіна, М. Ю. (2000). *Навч. посіб. до курсу «Історія педагогіки»*. СумДПУ.
- Сергеєнкова, О. П. (2012). *Педагогічна психологія: навч. посібник*. К.: Центр учбової літератури.
- Слесик, К. М. (2002). *Формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі* (Кандидатська дисертація). Харків.
- Словник-довідник з професійної педагогіки* / За ред. А.В. Семенової. Одеса Пальміра, 2006.
- Старченко, В. (2005). Логіко-математичний аспект дошкільної освіти. *Дошкільне виховання*, 7, 22-23.
- Стельмахович, М. Г. (1997). *Українська народна педагогіка: навч.-метод. посібник*. К.: Віпол.
- Столяренко, О. (2022). Сучасні аспекти ціннісної педагогіки у вихованні особистості. *Moderní aspekty vědy: XV. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.*, 333-354.
- Супрун, Ю. П. (2018). *Шляхи екологічного виховання молодших школярів у процесі вивчення природознавства*. Доступ через <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/pdf>.
- Сухомлинська, О. (2010). Програми національного виховання в умовах освітніх модернізаційних змін. *Шлях освіти*, 4, 4-8.
- Сухомлинський, В. О. (2012). *Серце віддаю дітям*. За наук. ред. Ольги Сухомлинської. Харків : Акта.
- Сухомлинський, В. О. (1988). *Сто порад учителеві*. К.: Радянська школа.
- Тарасенко, Г.С., Голюк, О.А., Кривошея, Т.М. (2014). *Практикум з теорії та методики виховання: Навчально-методичний посібник*. Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю.

- Татарінова, С. О. (2004). Логіко-математична компетентність дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в сучасних умовах : зб. наук. праць*, 59- 61.
- Тесленко, І. Ф. (1954). Формування геометричних уявлень і розвиток просторової уяви учнів. *Радянська школа*, 10, 27-34.
- Тімченко, О. В., Похілько, Д. С. (2017). Аналіз сучасних методів діагностики емоцій у дітей. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*, 55, 259-268.
- Третяк, О. П. (2014). *Виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів у навчально-виховному процесі* (Кандидатська дисертація). Київ.
- Турчин, Т. (2008). Естетичне виховання молодших школярів у позакласній роботі. *Початкова школа*, 5, 16-18.
- Федій, О. А. (2009). *Підготовка педагогів до використання засобів естетотерапії: теорія і практика* (монографія). Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка.
- Федоренко, О. М. (2021). *Педагогічні умови формування національно-патріотичної вихованості в учнів основної школи загальноосвітніх навчальних закладів* (Кандидатська дисертація). Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Київ.
- Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис: монографія / під ред. Р. В. Павелківа, Н. В. Корчакової* (2009). Рівне: Вол. Обереги.
- Фіцула, М. (2008). *Педагогіка : навчальний посібник*. Тернопіль.
- Фіцула, М. М. (2002). *Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти*. Київ.
- Фоменко, К. І. (2017). Психодіагностика мотиваційної сфери особистості молодшого школяра. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*, 55, 280-295.
- Формування екологічної компетентності школярів : наук.-метод. посібник / Н. А. Пустовіт, О. Л. Пруцакова, Л. Д. Руденко, О. О. Колонькова* (2008). К.

- Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник.* Н. А. Пустовіт, О. Л. Пруцакова, Л. Д. Руденко, О. О. Колонькова (2015). Київ
- Чалий, О. В. (2008). *Природнича освіта.* Енциклопедія освіти К.: Видавництво: Юрінком Інтер.
- Шагай, Н. М. (2007). *Педагогічні умови морального виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах* (Кандидатська дисертація). Херсон.
- Шарко, В. Д. (2007) *Сучасний урок: технологічний аспект.* Посібник для вчителів і студентів. К.: СПД Богданова А.М.
- Шевцова, Г. Г. (2017). Критерії, показники, рівні вихованості поваги до матері в молодших школярів. *EARTH SCIENCES*, 2(21), 44.
- Шелестова, Л. В. (2021). *Змішане навчання у початковій школі : методичні рекомендації.* Київ : «Фенікс».
- Шелешей, О. Г. (2022). Розвиток емоційної компетентності у дітей старшого дошкільного віку. Доступ через <https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2294/1/1.%20%D0%A8%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%88%D0%B5%D0%B9%20%D0%9E.%D0%93.%20%D0%9A%D0%9C%D0%A0..pdf>
- Шикиринська, О. (2019). Організація процесу навчання в новій українській школі: теоретико-практичний аспект. *Молодь і ринок*, 11 (178), 115-119.
- Шиловська, О. М. (2021). Розвиток рефлексії та децентрації як чинник формування інтерпретаційних процесів у дитини молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том. II: Психологічна герменевтика*, 13, 63-74.
- Широков, В. А. (2013). [Словник української мови у 20 т. Том 4.](#) ЖК.: Наукова думка.
- Шкільна, І. М. (2012). *Патріотичне виховання старших підлітків у позаурочній діяльності. Виховуємо громадян України: наук.- метод. посібник* Черкаси: Вид-во ЧОПОПП.

- Шувар, Н., Закалик, Г., Вйонцек, О. (2022). Емпатійність молодшого школяра як психологічний феномен. *Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ)*, 139-140.
- Ягупов, В. В. (2002). *Педагогіка: навчальний посібник*. К.: Либідь.
- Яремчук Н. (2019). Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до виховної діяльності. Доступ через <https://cyberleninka.ru/article/n/rozvitok-sub-ektnoyi-aktivnosti-maybutnogo-pedagoga-yak-skladovoyi-gotovnosti-do-vihovnoyi-diyalnosti.pdf>]
- Ященко, І. В. (2004). *Проблема мотивації в гуманітарних науках ХХ ст. Мультиверсум*. Філософський альманах. Київ: Центр духовної культури.
- Bilokonna, N., & Dudko, D. (2022). PECULIARITIES OF THE INDIVIDUAL ORGANIZATION STUDENTS 'WORKS IN MATHEMATICS LESSONS IN CONTEXTS PERSONALLY FOCUSED LEARNING. *Educational Dimension*, 11, 419-423.
- Bilyk, T. S. (2018). A value of didactics game is in realization of an educate function of lesson of mathematics at initial school. *IMPERATIVES OF CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT IN PROMOTING NATIONAL COMPETITIVENESS*, 316-320.
- Kohlberg, L. (1984). *The psychology of moral development*. San Francisco: Harper & Row.
- Mykhalchenko, N. V., & Sharochka, K. A. (2021). Роль виховання у розвитку патріотичної рефлексії дітей молодшого шкільного віку. *MEDICAL SCIENCES*, 37, 38.
- Nguyen, M. A. N., Tran, T. D., Tran, T. A., Nguyen, T. A., & Fisher, J. (2020). Perceived parenting styles and emotional intelligence among adolescents in Vietnam. *The Family Journal*, 28(4), 441-454.
- Zhurba, K., Fedorenko, S., & Shkilna, I. (2022). Динаміка рівнів вихованості смисложиттєвих цінністей підлітків у сучасних

УМОВАХ. *Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*, 26(1), 114-128.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

**ДОВІДКИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ
РОБОТИ
(СКАНОВАНІ КОПІЇ)**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013,
тел./факс: (0382) 72-09-23, 65-65-52, тел.: 79-53-55, 79-59-45
E-mail: kgpa@ukr.net Код ЄДРПОУ 02138872

25.09.23/ № 482 На № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів дисертації
Білик Тетяни Сергіївни на тему:
«Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами
у процесі занять з математики»
на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

З 2020 р. до 2022 р. при кафедрі педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії здійснювалося впровадження основних результатів дисертаційного дослідження Т.С.Білик «Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики».

Представлений Тетяною Сергіївною матеріал зорієнтований на реалізацію педагогічних умов щодо виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики (реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів; поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі; забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі).

Наукові напрацювання аспіранта використовувалися викладачами кафедри в процесі здійснення освітньої діяльності, для розширення та поглиблення змісту навчальних дисциплін «Загальні основи та історія педагогіки», «Теорія та методика виховання», «Методика вивчення математичної освітньої галузі». Схвальні відгуки студентів і викладачів отримали запропоновані в методичних рекомендаціях завдання, щодо організації виховної роботи у процесі занять з математики. В освітньому процесі активно використовувалися теоретичні й методичні публікації автора.

Апробація результатів наукового дослідження Т.С.Білик дозволяє рекомендувати їх до використання в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Результати апробації дисертації Т.С. Білик на тему «Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики» обговорено та затверджено засіданні кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 1 від 28.08.2023 р.).

Проректор з наукової роботи,
доктор педагогічних наук, професор

Олександр ГАЛУС

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 імені Михайла Коцюбинського

вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна, тел. (0432) 616-620, факс (0432) 612-812, E-mail: info@vspu.edu.ua код ЄДРПОУ 02125094

19.06.2023р № 06/14

на № _____

Довідка

про впровадження результатів завершеного дисертаційного дослідження

Білик Тетяни Сергіївни на тему:

**«Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами
 у процесі занять з математики»**

на здобуття наукового ступеня доктора філософії

в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка

зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Упродовж 2018-2022 н.р. в освітньому процесі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського на кафедрі початкової освіти здійснювалося впровадження основних результатів дисертаційного дослідження Білик Тетяни Сергіївни, яке було спрямоване на вивчення суспільно-історичних та педагогічних передумов виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики.

Результати дисертаційного дослідження Білик Т.С. на тему «Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики» набули практичної реалізації в різних варіантах організації освітнього процесу, зокрема при проведенні практичних і лабораторних занять з дисциплін: «Практикум з розв'язування математичних задач з методикою», «Математика з методикою формування компетентності в математичній освітній галузі», «Вступ до спеціальності з основами загальної педагогіки» (організація виховної роботи в історії педагогічної думки).

Результати дисертаційного дослідження розглянуто на засідання кафедри початкової освіти (протокол №11 від 30 травня 2023 року).

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Ректор
 доктор педагогічних наук, професор

Наталія ЛАЗАРЕНКО

Свєтєн ГРОМОВ (0432) 61-80-72

СТРИЖАВСЬКА СЕЛИЩНА РАДА
 ВІДДІЛ ОСВІТИ СІМ'Ї, МОЛОДІ, СПОРТУ, КУЛЬТУРИ ТА ТУРИЗМУ
 КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ПЕНЬКІВСЬКИЙ ЛІЦЕЙ
 ВІННИЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ»

вул. Жовтнева, 110, с. Пеньківка, Вінницький район, Вінницька область, 22336,
 e-mail: penkivka_scool@ukr.net Код ЄДРПОУ 26228539

15.06.2023 №01-18/150

Довідка

про впровадження результатів завершеного дисертаційного дослідження

Білик Тетяни Сергіївни на тему:

**«Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами
 у процесі занять з математики»**

на здобуття наукового ступеня доктора філософії

в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка

зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Впродовж 2018-2022 навчальних років на базі КЗ «Пеньківський ліцей
 Вінницького району Вінницької області» Білик Т. С. проводила дослідження
 присвячене виховній роботі з молодшими школярами у процесі занять з
 математики.

Апробовано розроблені та запропоновані автором методичні
 рекомендації «Виховна математика (виховання молодших школярів на
 математичному матеріалі)», які сприяють підвищенню якості рівня
 вихованості молодших школярів у процесі занять математики, організації
 виховної роботи в освітньому процесі початкової школи.

Довідка видана для подання до Вінницького державного
 педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Директор закладу

Іван МИКИЧУР

ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
Комунальний заклад вищої освіти
«Барський гуманітарно-педагогічний коледж
імені Михайла Грушевського»

23000, Вінницька обл., м. Бар, майдан Михайла Грушевського, 1, ідент. код 02904160, код 04341, факс 2-12-70, тел. 2-44-31, 2-12-70
 E-mail bar_bpu 01@ ukr. net

26.09.2023 р. № 01- 09/251

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження,
виконаного на кафедрі педагогіки і професійної освіти
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
Білик Тетяни Сергіївни на тему:
«Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами
у процесі занять з математики»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Матеріали дисертаційного дослідження Т.С. Білик «Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики» впроваджувалися в освітній процес комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» впродовж 2020-2022 рр.

Викладачами кафедри активно використовувалися методи та прийоми організації виховної роботи на матеріалах математики в процесі організації педагогічної практики здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта та в процесі вивчення ними методики викладання математики в початковій школі.

У процесі впровадження були використанні підготовленні дисертанткою публікації у виданнях, затверджених ВАК України. Результатом такої роботи стало поглиблення теоретичної підготовки здобувачів вищої освіти до організації виховної роботи на математичному матеріалі, сформованість у них необхідних практичних умінь і навичок.

Підтверджено актуальність визначених та обґрунтованих в дисертаційній роботі Т.С. Білик педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики (*реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів; поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі; забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі*).

Апробація результатів наукового дослідження Т.С. Білик дозволяє рекомендувати їх до використання в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Результати апробації дисертації Т.С. Білик на тему «Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики» обговорено та затверджено засіданні кафедри педагогіки, психології та фахових методик комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» (протокол №2 від 14 вересня 2023 року).

Довідка видана для подання до **Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського**.

Директор

Петро САВЧУК

**АГРОНОМІЧНЕНСЬКИЙ ЛІЦЕЙ
АГРОНОМІЧНОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ
ВІННИЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

вул. Центральна, 2, с. Агрономічне, Вінницький район, Вінницька область, 23227
E-mail: agronomichschool@gmail.com Код ЄДРПОУ 21724179

Довідка

про впровадження результатів завершеного дисертаційного дослідження
Білик Тетяни Сергіївни на тему:
**«Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами
у процесі занять з математики»**
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Впродовж 2018-2022 навчальних років на базі «Агрономічненський ліцей Агрономічної сільської ради Вінницького району Вінницької області» Білик Т. С. проводила дослідження присвячене організації виховної роботи з учнями початкової школи у процесі занять з математики.

Апробовано розроблені та запропоновані автором методичні рекомендації «Виховна математика (виховання молодших школярів на математичному матеріалі)», які сприяють підвищенню якості рівня вихованості в освітньому процесі початкової школи.

Актуальними в дисертаційній роботі є визначені та обґрунтовані Т.С. Білик педагогічні умови щодо виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики (*реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів; поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі; забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі*), а також сприяють підвищенню рівня вихованості учнів початкової школи.

Підсумки щодо впровадження окремих положень дисертаційної роботи Білик Тетяни Сергіївни було заслухано, обговорено та затверджено на засіданні педагогічної ради «Агрономічненський ліцей Агрономічної сільської ради Вінницького району Вінницької області» (протокол № 1 від 30.08.2023р.)

Директор закладу

Наталія АНУФРІЄВА

**ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ
ВІННИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ВІННИЦЬКИЙ ЛІЦЕЙ №29»
(КЗ «ВЛ № 29»)**

Київська, 149, Вінниця, 21022, Тел. (0432) 66-43-52, 66-40-76 E-mail: nvk29@galaxy.vn.ua,
Код ЄДРПОУ 20090465

№ 02-28/369 від 22.09.2023 р.

Довідка

про впровадження результатів завершеного дисертаційного дослідження
Білик Тетяни Сергіївни на тему:
**«Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами
у процесі занять з математики»**
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Впродовж 2018-2022 навчальних років на базі КЗ «Вінницький ліцей №29» впроваджувалися в освітній процес матеріали дисертаційного дослідження Білик Тетяни Сергіївни на тему: «Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять математики».

Визначені та обґрунтовані дисертанткою педагогічні умови щодо виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики (*реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів; поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі; забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі*) є актуальними та сприяють підвищенню рівня вихованості молодших школярів.

Підсумки щодо впровадження окремих положень дисертаційної роботи Білик Тетяни Сергіївни було заслухано, обговорено та затверджено на засіданні педагогічної ради КЗ «Вінницький ліцей №29» (Протокол № 9 від 31.05.2023 р.)

Довідка видана для подання до Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Директор
комунального закладу
«Вінницький ліцей №29»

Микола БАРТЮК

ДО ВМР
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ВІННИЦЬКИЙ ЛІЦЕЙ № 32»
(КЗ «ВЛ № 32»)

вул. Героїв Нацгвардії, буд. 40, м. Вінниця, Вінницький район, Вінницька область, 21001,
тел. (0432) 27-63-32 e-mail: sch32@galaxy.vn.ua, web: sch32.edu.vn.ua
Код ЄДРПОУ 26219747

20.09.2023 № 02-25/119

Довідка

про впровадження результатів завершеного дисертаційного дослідження
Білик Тетяни Сергіївни на тему:
«Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами
у процесі занять з математики»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

На базі комунального закладу «Вінницький ліцей № 32» протягом 2020-2022 року здійснювалася апробація та впровадження результатів наукового дослідження Білик Тетяни Сергіївни.

Автором розроблені педагогічні умови (*реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів; поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі; забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі*) та модель виховної роботи у процесі занять з математики учнів початкової школи, запропоновані шляхи їх впровадження. Результати дослідження були схвалені при підготовці навчально-методичних рекомендацій, у процесі розроблення навчально-методичного забезпечення, зокрема до організації виховної роботи на математичному матеріалі.

Впровадження результатів дослідження сприяло вдосконаленню та підвищенню рівня вихованості молодших школярів у процесі занять з математики.

Підсумки щодо впровадження окремих положень дисертаційної роботи Білик Тетяни Сергіївни було заслухано, обговорено та затверджено на засіданні педагогічної ради КЗ «Вінницький ліцей №32» (протокол № 01 від 30.08.2023 р.)

Довідка видана для подання до Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Директор
комунального закладу
«Вінницький ліцей №32»

Олександр ШВЕЦЬ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
Комунальний заклад вищої освіти

«Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

вул. Нагірна, 13, м. Вінниця, 21019,
тел. (0432) 55-68-99, тел. (0432) 55-68-92
e-mail: vgpk@ua.fm vgpk_nav@ua.fm
Код ЄДРПОУ 05486450

MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE

VINNYTSIA REGIONAL COUNCIL
Communal Higher Education

Institution "Vinnytsia Humanities
Pedagogical College"

Nagirna St. 13, Vinnytsia, 21019,
Tel. (0432) 55-68-99, (0432) 55-68-92
e-mail: vgpk@ua.fm, vgpk_nav@ua.fm
USREOU 05486450

«26» 09 2023 р. № 57 / 09.23

На № _____ від «___» _____ 20__ р.

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження, виконаного на кафедрі педагогіки і професійної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського **Білик Тетяни Сергіївни на тему «Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики»** на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Впродовж 2020-2022 н. р. в освітньому процесі КЗВО «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж» відбувалося впровадження результатів дисертації Т. С. Білик на тем «Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики».

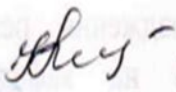
Актуальними у науковому дослідженні визначені та обгрунтовані дисертанткою педагогічні умови щодо виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики (*реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математичних матеріалів; поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та змішаному форматі; забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів організації виховного процесу в математичній освітній галузі*).

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри шкільної педагогіки, психології та окремих методик і кафедри науково-природничих та математичних дисциплін, семінарах, конференціях, активно впроваджувалися в освітній процес майбутніх педагогів. Викладачі кафедри шкільної педагогіки, психології та окремих методик і кафедри науково-природничих та математичних дисциплін використовують

теоретичні й методичні публікації Т.С. Білик для розробок лекційних та практичних занять.

Запропоновані дисертанткою педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики було підтверджено експериментально. Впровадження розробок і рекомендацій Т.С. Білик, дало змогу урізноманітнити навчання студентів спеціальності 013 «Початкова освіта», сприяло розширенню та поглибленню знань майбутніх учителів щодо теорії та технологій організації виховного процесу на уроках математики в початковій школі.

Апробація результатів наукового дослідження Т.С. Білик дозволяє рекомендувати їх до використання в освітньому процесі закладів вищої освіти. Результати апробації дисертації Т.С. Білик на тему «Педагогічні умови виховної роботи з молодшими школярами у процесі занять з математики» обговорено та затверджено на засіданні кафедри науково-природничих та математичних дисциплін КЗВО «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж» (протокол № 2 від 20 вересня 2023 року).

В.о. декана факультету педагогіки
та фінансово-економічної діяльності проф. Мисліцька Н.А.

Підписувачем відчую
Старший інспектор з кадрів
«26» 09 2023 р.

ДОДАТОК Б

**ТВОРЧІ ВПРАВИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ
(ЗА КЕРОЮ НАТАЛІЄ ПЕТРІВНОЮ)**

Написання «математичних» творів. Пропонувати учням написати казку, вірш, байку, сценку на математичну тему. Написані твори діти із задоволенням читають один одному. Такі завдання виховують навички дослідницької діяльності, ефективні щодо висвітлення практичної спрямованості матеріалу, що, зрештою, приводить до глибокого розуміння предмета, зацікавленості ним.

Математичні диктанти складає найчастіше вчитель, але можна запропонувати скласти їх учням. Це творча робота. Можна поєднувати новий і раніше вивчений матеріал, але ускладнений. Такий вид роботи розвиває увагу, кмітливість, забезпечує ґрунтовне знання навчального матеріалу, активізує навчально-пізнавальну діяльність учнів.

Самостійне вивчення нової теми. Учням на тиждень дається завдання: самостійно опрацювати нову тему. Після цього на уроці проводиться аукціон «Учитель та учні». Неодноразово програвала учням особисто, тому що вони самостійно знаходять стільки цікавого матеріалу із заданої теми, що дивуєшся цьому, завдяки таким завданням учні вчать самостійно працювати з додатковою літературою. Потім слід разом підсумувати всі ті нові факти, яких немає в підручнику, й осмислити їх. Після такої роботи учням простіше розв'язувати складні задачі: маючи великий обсяг знань, легко розв'язати й складну задачу.

«Історична зупинка». На таких «зупинках» діти ознайомлюють один одного з відомими вченими-математиками, які зробили внесок в розвиток математики з теми, що вивчається.

Гра «Так – Ні». За допомогою такої гри можна зацікавити дітей, активізувати їх діяльність. Ця гра вчить пов'язувати розрізнені факти в єдине ціле, систематизувати вже наявну інформацію, слухати і чути однокласників.

Гру доцільно використовувати для створення на уроці ситуації, що інтригує, а іноді і для організації відпочинку. Правила гри прості: учитель загадує щось(число, прізвище великого математика, геометричну фігуру, формулу тощо). Учні намагаються назвати задумане, ставлячи вчителю запитання. На ці запитання вчитель відповідає тільки словами «так», «ні», «і так, і ні». Наприкінці обов'язково проводиться коротке обговорення: які запитання були суттєвими і нашоувували учнів на правильну відповідь, а які (і чому) несуттєвими? Адже треба намагатися навчити дітей виробляти стратегію пошуку, а не зводити гру до безладного перебору запитань.

Розв'язування творчих задач. Творчі задачі є «відкритими», а отже мають багато розв'язань. Після розв'язування таких задач пропонується контрольна відповідь. Під час розв'язування творчих задач учні вчать не боятися зробити помилку, тому що кожна їх відповідь – правильна. Це дає змогу наповнити урок математики радістю від успіху й учнівськими перемогами.

Пошук цікавих математичних загадок і логічних задач. Усе починається з першого уроку, на якому пропонуються учням цікаві для даної вікової групи задачі, загадки тощо. Учні також згадують відомі їм загадки. До наступних уроків з розгадування загадок готуються вже самі. На уроці учні пропонують їх один одному, а найцікавіші з них беруть участь у конкурсі загадок.

«Інтерв'ю». Обирається учень на роль журналіста і кілька учнів на ролі тих, у яких буде братися інтерв'ю за запитаннями, що стосується певної теми. Такий прийом можна використати як на етапі закріплення і повторення матеріалу, так і на етапі «відкриття» учнями нових знань (в цьому разі ті, хто дають інтерв'ю, та журналіст заздалегідь готуються до нього, добираючи запитання та відповіді на них).

МАТЕМАТИЧНА ВІКТОРИНА

(автор: учитель початкових класів Бурсук Ярослава Ігорівна)

Тема. Математична вікторина

Мета. Закріплювати математичні знання школярів; розвивати логічне мислення, просторову уяву, обчислювальні навички школярів; виховувати інтерес і любов до математики.

Обладнання. Ребуси, плакат з головоломкою, ілюстративний матеріал.

Хід заняття

I. Організаційний момент

1. Привітання вчителя

Поглянь, дитино, все довкола

Так щиро посміхається тобі:

І сонце, й небо, ліс і поле –

Ти теж у відповідь їм посміхнись.

II. Основна частина

1. Повідомлення теми та мети заняття

Відгадайте загадку:

Ця наука вчить цифри писати,

Додавати, множити і віднімати. (Математика)

Математику царицею наук

Ми по праву вважаємо.

На її честь вікторину розпочинаємо.

2. Гра «Хто швидше»

1. Якщо цю цифру перевернути догори ногами, то вона зменшиться на 3. Що це за цифра? (9)

2. Яка математична фігура не має жодного кута, початку і кінця? (Коло)

3. Назвіть 5 днів підряд, не називаючи ні числа, ні днів тижня. (Позавчора, вчора, сьогодні, завтра, післязавтра).

4. У мами 7 синів. У кожного з них є 1 сестра. Скільки всього дітей у сім'ї? (8)

5. На грядці сиділо 6 горобців. До них прилетіло ще 4 горобці. Кіт підкрався і піймав одного горобця. Скільки горобців залишилося на грядці? (Жодного)

6. Що важче: 1 кг заліза чи 1 кг вати?

7. Скільки горошин ввійде в стакан? (Жодної, вони ніг не мають)

8. Скільки в Тернополі поворотів? (Два — лівий і правий)

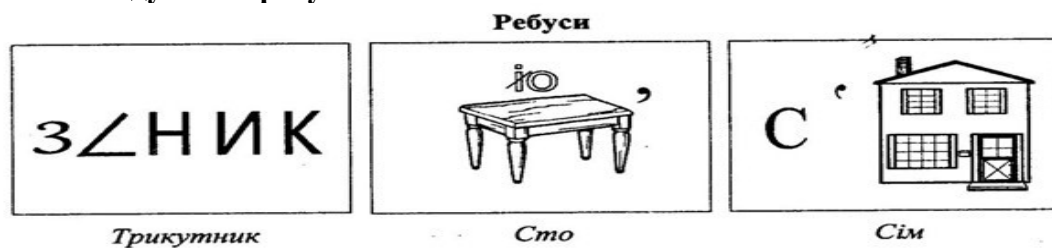
9. Скільки горобець зробить кроків за 7 років? (Жодного, він стрибає)

10. Горіло 7 свічок, вітром 3 свічки задуло. Скільки свічок залишилося? (3 свічки, 4 — згоріли)

11. Який рік триває тільки один день?

12. Йшли дві матері і дві доньки. Знайшли три яблука і зраділи: кожна матиме по одному. Як таке може бути?

3. Розгадування ребусів

4. Розв'язування задачі-головоломки

Баба-Яга допомогла Івану-Царевичу визволити Василину Прекрасну. Вона дала йому в руки чарівний клубочок і сказала:

- *Ось тобі, Іване, клубок. Приведе він тебе прямо до Коція Безсмертного. У підземеллі в нього — три темниці. В одній з них — Василина Прекрасна, у другій — Змій Горинич, а третя темниця порожня. Запам'ятай найголовніше: на кожній темниці є напис, і всі ці написи говорять неправду.*

Довго чи коротко ходив Іван, але дійшов він до Коція і почав вимагати, щоб той звільнив його кохану Василину.

Повів Коцій Івана в підземелля й показав там йому три темниці, на дверях яких було написано:

темниця I — «Тут Василина Прекрасна»,

темниця II — «Темниця III не порожня»,

темниця III — «Тут Змій Горинич».

І сказав Коцій:

- *Відпушу, Іване, з тобою Василину Прекрасну, якщо відгадаєш, у якій вона темниці. Покажеш на двері, за якими Змій Горинич, — станеш його обідом. Порожню темницю покажеш — бути тобі в ній в'язнем до кінця своїх днів!*

Задумався Іван...

Діти, порадьте Іванові, на які двері йому вказати.

(Василина — в II темниці, III — порожня, а в I — Змій Горинич)

5. Гра «Скільки лап? Скільки ніг? Скільки ніжок?»

Я буду показувати картки із зображенням птахів, звірів, людей, меблів, а ви будете давати чіткі відповіді: «Скільки лап? Скільки ніг? Скільки ніжок?».

6. Проведення гри «Відгадай задумане число»

Відгадайте і назвіть число, яке я задумала:

- *Я задумала число, додала до нього 2 і одержала 7.*

- *Я задумала двоцифрове число, додала до нього одиницю і дістала трицифрове.*

- *Я задумала 3-цифрове число, відняла одиницю і одержала двоцифрове.*

Хвилинка відпочинку. Гра «Оплески»

Я показую вам малюнок, на якому зображено предмети. Ваше завдання — плеснути в долоні стільки разів, скільки предметів на них зображено.

7. Гра «Аукціон»

- Назвіть предмети, які мають форму кола.

- Назвіть предмети, що мають форму прямокутника, трикутника.

8. Гра «Весела таблиця»

Назвіть результати таблиці множення числа 2, 3, 4,...

6	20	15
12	18	30
24	36	8

9. Гра «Математичне поле чудес»

13. У воді водиться,
З хвостом родиться,
А як виростає –
Хвіст відпадає.

8	А
3	Л
10	Б
15	Ж

$$8 + 7 =$$

$$13 - 5 =$$

$$16 - 6 =$$

$$3 + 5 =$$

14. Які ноги заввишки,
Такий ніс завдовжки.
Хату на хаті має,
Всім жабам рахунок знає.

2	Б
7	О
9	Л
12	С
8	Т
19	У

$$12 - 10 =$$

$$13 + 6 =$$

$$6 + 6 =$$

$$14 - 7 =$$

$$17 - 8 =$$

15. Вірно людям я служу,
Їм дерева стережу,
Дзьоб міцний і гострий маю,
Шкідників ним здобуваю.

8	Д
9	Е
13	Л
10	І
17	Т
18	Я

$$15 - 7 =$$

$$33 - 15 =$$

$$11 + 6 =$$

$$22 - 13 =$$

$$7 + 6 =$$

16. Уночі гуляє,
А вдень спочиває.
Має круглі очі,
Бачить серед ночі.

20	А
25	В
19	И
42	О
48	С

$$20 + 28 =$$

$$56 - 14 =$$

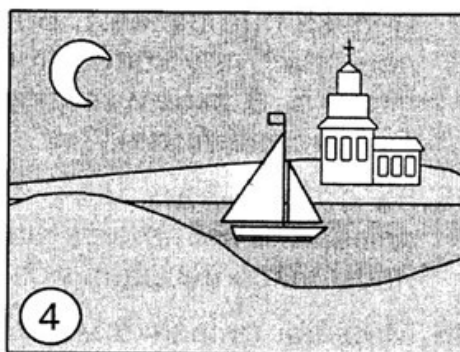
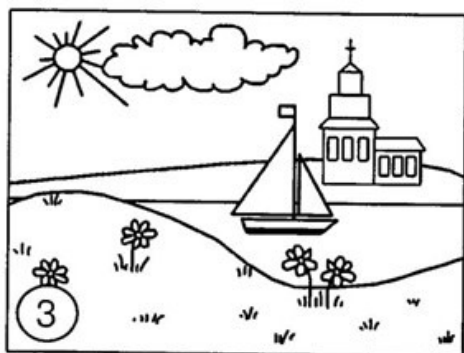
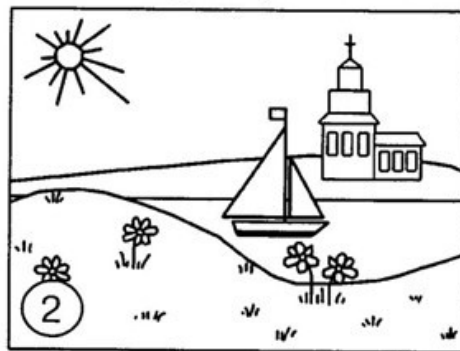
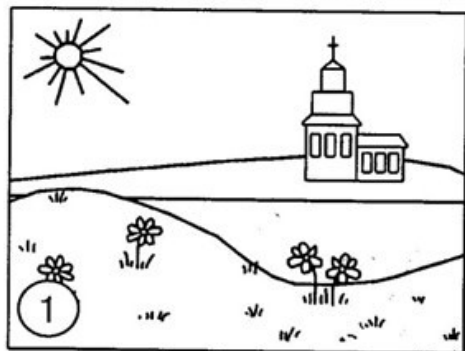
$$12 + 13 =$$

$$47 - 27 =$$

10. Проведення гри «Допоможи інопланетцям»

39. За розповідями інопланетян визнач місце їх приземлення.

11.

Ми приземлились
біля річки.
Був ранок.

На другому березі
була церква.
На небі жодної
хмарки.

По річці плив човен.
На березі росли
квіти.

III. Заключна частина

1. Підведення підсумків вікторини.

ДОДАТОК В

УРОК-КАЗКА НА МАТЕМАТИЧНОМУ МАТЕРІАЛІ ДЛЯ 1 КЛАСУ

(автор: учитель початкових класів Ференець Олена Вікторівна)

Тема уроку. Вправи і задачі на засвоєння таблиць додавання і віднімання в межах 20. Нумерація чисел в межах 20.

Мета уроку. Закріплювати знання назв чисел при додаванні і відніманні та вміння додавати та віднімати числа у межах 20, закріплювати обчислювальні навички і знання нумерації чисел у межах 20; формувати навички швидких обчислень; вправляти у розв'язанні задач; розвивати логічне мислення, кмітливість, спостережливість; прищеплювати любов до математики; виховувати почуття дружби, взаємодопомоги.

Обладнання. Ілюстрації до казки «Колобок», малюнок казкового героя -колобка, роздатковий матеріал.

Тип уроку. Урок – казка.

Хід уроку

I. Організація учнів до уроку.

Ми починаємо урок,

Що математикою зветься.

Вона нам допоможе

У нашому житті

Про все дізнатись, вимірять, обчислить.

II. Повідомлення теми та мети. Мотивація навчальної діяльності.

- Ви любите казки?

- Які казки мама розповідала вам, коли ви були маленькі?

- А зараз я прочитаю вам віршик, а ви згадайтеся з якої це казки.

Я по засіку метений,

Я із борошна спечений, -

Я від бабки втік,

Я від дідки втік,

Той від тебе втечу!...

- От сьогодні ми і здійснимо подорож до цієї казки, будемо допомагати Колобку і змінимо кінець казки на щасливий.

III. Робота над темою уроку

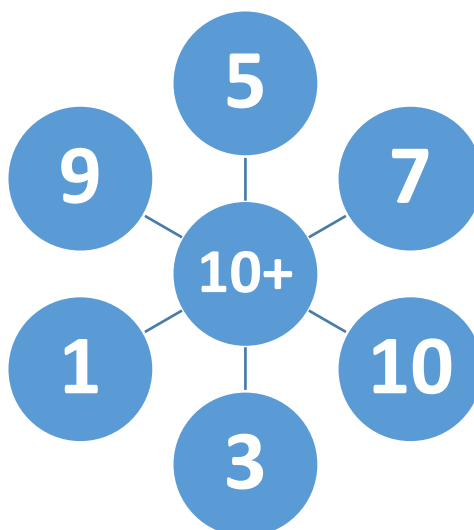
-Спекла баба увечері Колобок і поклала на вікно, щоб прохолонув. Колобок, на диво, вийшов незвичайний. Мало того, що непосидючий, а ще й допитливий. Лежить Колобок на вікні, дивиться на небо і зірки рахує. Допоможемо йому.

1. Усний рахунок. Робота в парах.

- від 1 до 10, від 1 до 20;
- від 14 до 18, від 19 до 13;
- назвати сусідів числа 16, 13;
- назвати попереднє число до 4, 9;
- які числа стоять між числами 15, ..., 17, 18, ..., 19;
- яке число стоїть зліва від 13 справа від 18;

Мріяв, мріяв Колобок і не помітив як настав ранок і сонечко засяяло на небі.

а) Гра «Мовчанка»

Сонячні промінчики розбудили Колобка, він стрибнув з вікна і помандрував у ліс. Дорогу ми не знаємо, але повинні допомогти Колобку.

б) Гра „Заблукало число”

1, 2, 8, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10

в) Каліграфічна хвилинка

- Запишіть ряд чисел. Намагайтеся цифри писати каліграфічно.
- Обміняйтесь зошитами, виберіть цифру, яка написана найкраще і намалюйте над нею корону.

Ось по цій числовій доріжці ми вийшли на лісову галявину.

А назустріч, хто ж це поспішає?

Не ходжу я, а скакаю,
 Бо нерівні ноги маю.
 Через поле навмання.
 Перегнав би я коня.
 Я страшений боягуз.
 Всіх на світі я боюсь.
 В полі, в лісі – навкруги,

Скрізь у мене вороги.
 Часом лізу я у шкоду,
 Їм капусту на городах,
 Моркву, ріпу, буряки.
 Відгадайте – хто такий? (Зайчик)

Так, це зайчик - побігайчик.

О, обід прийшов до мене,
 Ти надумався тікати?
 Стий, рум'яненийкий, пшеничний,
 Зараз буду ласувати.
 -Що відповів йому колобок?

А зайчик говорить: «Не хочу я твоєї пісні. Ти краще збери мені в кошик моркви, тоді може й відпушу»

А щоб зібрати її, треба обчислити приклади. Засмутився наш колобок. Не вміє обчислювати, допоможемо йому?

Отже, **завдання від зайчика.**

Розкласти моркву у корзинки, розв'язавши приклади.

$$4+6+2=$$

$$10+6-1=$$

$$8-3+5=$$

$$7+3+10=$$

- Молодці, виконали завдання зайчика.

- Мандруємо далі. Кого ж ми тепер зустрінемо?

Ходить хмуро між дубами,

Хижо клацає зубами,

Весь, як є, —

Жорстока лють,

Очі в нього так і ллють.

Зачаївся ось, примовк.

Грізний звір цей, звісно, ...(Вовк)

О, вечеря йде до рота.
 Ти надумався тікати?
 Та постій, побудь зі мною.
 Як погода? Як весна?
 Побалакаєм з тобою,
 Потім – гам! – тебе нема!
 -Що відповів йому колобок?

А Вовк загарчав: «Не хочу я твоєї пісні. Ти краще порівняй ці числа!»

- Знову потрібна ваша допомога Колобкові!

Отже, **завдання від вовчика.**

Порівняти числа та вирази

10	9	10+0	9
----	---	------	---

11	15	10+5	0
----	----	------	---

20	14	7	10-5
----	----	---	------

18	18	8	4+8
----	----	---	-----

Фізкультхвилинка

Трішки ми попрацювали,

Сили наші підупали,

Треба нам би відпочити,

Сили свої відновити.

Нумо, дружно встанемо.
 І зарядку почнемо:
 Руки вгору, руки в боки
 І ще декілька підскоків.
 Руки вгору, руки вниз –
 До навчання знов берись!

-Подорожуємо далі. Хто ж зараз зустрівся Колобку?
 Буркотливий, вайлуватий,
 Ходить лісом дід кошлатий:
 Одягнувся в кожушину,
 Мед шукає і ожину.
 Літом любить полювати,
 А зимою — в лігві спати.
 Як зачує він весну —
 Прокидається від сну. (Ведмідь)

-А він покаже нам доріжку до Колобка тільки тоді, коли ми доведемо йому, що вміємо працювати самостійно в групах!

Завдання від ведмедика.

Групам роздаються листочки. Учні складають приклади.

- Утік Колобок від Ведмеда і покотився далі. Котиться Колобок, котиться, а на зустріч йому...

Я руда, низького росту,
 Хитра я і довгохвоста.
 На курей я вельми ласа –
 В них таке смачненьке м'ясо...
 Вовку-брату я сестриця,
 А зовуть мене...
 (Лисиця)

Ти мене не бійся, друже,
 Я не вовк, тебе не з'їм!
 Мабуть, змерз у лісі дуже?
 Заблудився? Де твій дім?
 А то Вовк, Ведмідь, бандити,
 Налякали колобка.
 Я їм дам! Які зубаті!
 Я Лисичка – не така!
 Я не скривджу навіть муху
 І тобі допоможу.
 Як розв'яжеш цю задачу,
 То негайно відпущу.
 Не розв'яжеш – проковтну!

Завдання від Лисички

Розв'язування задач

- Молодці діти, допомогли залишитися цілим Колобку.

IV. Підсумок уроку

- Ніколи ще Колобок не почувався так добре ,як сьогодні у нас на уроці. Спасибі вам, діти, від нього за допомогу, а від мене – за доброту. Ви добре працювали. А Лисичка дотрималася свого слова. Як може закінчитися казка?

- Молодці, діти, ви допомогли Колобку. Ви показали, що вмiєте розв'язувати приклади і задачі, а головне дружити. Домагайте один одному так, як ви це робили на уроці.

Колобок вдячний вам за вашу допомогу, за те, що завдяки вам казка сьогодні закінчилася успішно!

ДОДАТОК Г

УРОК-ГРА З МАТЕМАТИКИ ДЛЯ 1 КЛАСУ

Тема: Склад числа 7. Дні тижня . Кількісна й порядкова лічба. Написання цифр.

Мета: формувати навички лічби; на основі практичних дій розглянути різні варіанти складу числа 7; учити складати приклади на додавання в межах 7; закріплювати навички порядкової лічби; розвивати обчислювальні вміння і навички, увагу, логічне мислення; виховувати бажання допомагати одне одному, інтерес до уроку математики.

Обладнання: демонстраційний матеріал - слайди; фішки доміно на дошці (формат А-4).

Зміст уроку

I. Підготовча частина.**1. Організація класу.****2. Привітання.**

- Любі діти, у наш клас завітали гості.

Привітаймо їх.

Діти: Добрий день!

Добрий день Вам!

Добрий день всім!

- Гості хочуть побачити які працюючі і старанні учні в 1 класі. Урок наш незвичайний. А відкритий – перший у вашому житті, тож я вас запрошую до наполегливої праці.

+1=	+2=	+1=	+2=	+2=	+1=	+1=	+1=	+3=	+0=

3. Девіз

нашого уроку:

Міркуємо – швидко.

Відповідаємо правильно.

Лічимо – точно.

Пишемо гарно.

+1=	+2=	+1=	+2=	+2=	+1=	+1=	+1=	+3=	+0=

4.Учитель:

Казкар прийшов сьогодні в клас,
Щоб перевірити всіх нас:
Чи умієм рахувати, цифри в зошиті писати,
Чи знаємо чисел склад. Чи усе у нас на лад?

II .АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

Діти, коли я сьогодні йшла до школи, то і зустріла Казкаря, запросила його на урок. Він приніс нам казочку. Для того щоб відгадати її назву , ми повинні розв'язати приклади, тоді прочитаємо як вона називається.

- Скажіть, будь ласка, повну назву цієї казки. («Білосніжка і семеро гномів»)
- Яку цифру принесла нам на урок математики Білосніжка? (7)

— Білосніжка прийшла до нас зі своїми гномами. Але вони переплуталися, вишукалися в неправильному порядку. Діти! Вишикуйте гномів по порядку і порахуйте їх.

Завдання Білосніжки

1. Порахуйте гномів.
2. Який гном стоїть на першому місці? (*Гном у зеленій шапочці*)
3. Який гном стоїть останнім? (*Гном у червоній шапочці*)
4. Яким по порядку є гном у синій шапочці? (*Другим*)
5. Назвіть сусідів числа 5, 3.
6. Назвіть число, що стоїть за числом шість. (*Сім*)

— Діти, Білосніжка дуже задоволена вашими відповідями. Ви гарно вмієте лічити і знаєте порядкову лічбу. Ми сьогодні повинні вивчити нову тему, що теж пов'язана з числом 7.

I. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ І МЕТИ УРОКУ

II. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

— Сьогодні у нас на уроці сім гномів. Вони дуже люблять число 7 і принесли вам завдання, пов'язані з цим числом.

Завдання 1-го гнома

1. Гра «Весела лічба»

— Порахуйте, скільки речей збирає гномик уранці до школи?

Скільки різного у ранці!

Я збираю в нього вранці:

Фарби, пензлик, ручку, гумку,

Ключ, пенал і бутерброд,

Зошит свій і олівець,

І Буквар — всьому кінець! (*Десять*)

А зараз гном хоче подивитися, як ми вміємо писати цифри.
Запрошує попрацювати у зошиті.

2.Робота у зошиті

а) Написання вивченої цифри 7

б) Математичний диктант

- Запишіть попереднє до числа **5**.(4)
- Запишіть наступне до числа **6**.
- Запишіть сусідів числа **2**.
- Запишіть число, яке при лічбі іде за числом **5**.

Фізкультхвилинка

Завдання 2-го гнома

Другий гном приніс чарівну скриньку. Загляньмо в неї!

Учитель демонструє на слайді 7 кружечків.

Скільки кружечків? (Сім)

- Якого вони кольору? (Синього)
- Учитель перевертає один кружечок іншим боком.
- Скільки синіх кружечків?
- Скільки червоних кружечків?
- З яких чисел можна скласти число сім? ($6+1=7$)
- **Яку фігуру ви бачите у чарівній скрині? (Квадрат)**
- Скільки квадратів? (Сім)
- Якого вони кольору? (Жовтого).
- Учитель перевертає п'ять квадратів іншим боком.
- Скільки квадратів синього кольору? (5)
- Скільки квадратів жовтого кольору? (2)
- З яких чисел можемо скласти число 7? ($7=5+2$)

Завдання 3-го гнома

Третій гном дуже любить малювати, він виконав малюнок.

Складемо приклади на додавання, використовуючи склад числа 7.

Завдання 4-го гнома

Четвертий гном – будівельник. Він спорудив гарний будинок і просить, щоб ми йому допомогли його заселити.

Гра «Засели будинок»

Завдання 5-го гнома

П'ятий гномик дуже любить грати у гру доміно. Пропоную пограти в цю гру.

(На дошці виставлені кісточки доміно. Учні повинні обрати ті кісточки, на яких зображено склад числа 7.)

Гра «Доміно»

Добре працювали — настав час відпочивати!

Фізкультхвилинка

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Завдання 6-го гнома

1. Робота з підручником (с.30)

Вправа 3

- Який день тижня позначено цифрою 2 ?
- А який цифрою 3?

- А цифрою 7?

Вправа 4

Учора була неділя .Який день сьогодні?

Який день буде завтра?

А післязавтра?

Завдання 7-го гнома

Сьомий гном полюбляє цікаві задачі і приготував їх сьогодні для вас.Послухайте!

Задача 1. Мій сусід ліворуч мешкає у п'ятому будиночку, а інший сусід праворуч – у сьомому. У якому будиночку мешкаю я?

Задача 2. Гномиків у будиночку мешкає 7. Стільців менше. Скільки стільців може бути в будиночку гномів? (1, 2, 3, 4, 5, 6, тому що ці числа менші ніж число 7).

VI. ПІДСУМОК УРОКУ

- Ну що ж, настав час завершувати наш урок.

Які завдання, сьогодні на уроці, вам було цікаво виконувати?

- *Ви дуже добре попрацювали. То ж отримали найвищу нагороду «МОЛОДЦІ». Кожен учень полюбляє чути про себе таке слово. **На уроці ви отримали найдорожчий скарб – знання, які ви здобуваєте щодня у школі.***

ДОДАТОК Ж

УРОК-ПОДОРОЖ З МАТЕМАТИКИ ДЛЯ 4 КЛАС

(Автор: вчитель початкових класів Кривша Валентина Василівна)

Тема. Повторення вивченого про частини. Задачі на знаходження частини числа і числа за його частиною.

Мета. Узагальнити знання учнів про частини цілого; навчити записувати, читати частини; формувати навички знаходження частини від числа, розв'язувати задачі, які містять знаходження частини від числа. Розвивати математичне мовлення, навички лічби, логічне мислення, пізнавальні здібності. Сприяти вихованню почуття відповідальності, дисципліни, дружньому ставленню один до одного.

Обладнання. Комп'ютер, мультимедійний проектор, картки.

Тип уроку. Урок узагальнення і систематизації знань.

I. Організація класу.

II. Оголошення теми уроку. Мотивація навчальної діяльності.

- Прочитайте тему уроку.
- Гронування до слова «Частини».
- Для чого нам потрібні знання з цієї теми?

III. Відтворення та узагальнення понять.

1.Каліграфічна хвилинка.

- Сьогоднішній урок відкриє нам дорогу до чудової країни - Єгипту. Розташована вона на материку Африка на берегах прекрасної річки Ніл. Розгляньте карту.

- Прочитайте яку площу займає ця країна. 999845км^2
- Скільки в цьому числі всього сотень?
- Скільки в ньому всього тисяч?
- Пропишіть каліграфічно це число.

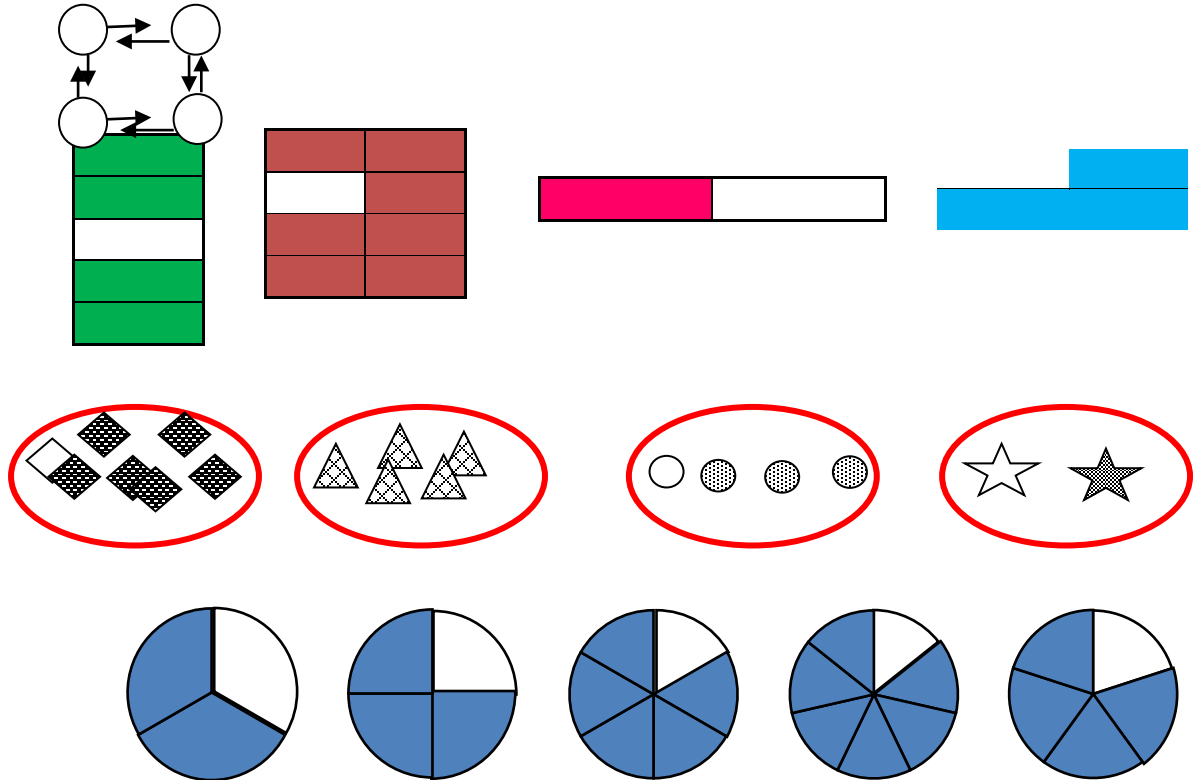
2.Математичний диктант.

- В давні часи єгиптяни були вправними математиками. З великою повагою вони ставились до цієї науки. Знаю, що цей предмет ви також шануєте. Старанно і наполегливо вивчаєте його. Тому для вас завдання на екрані. Запишіть вирази та обчисліть їх.

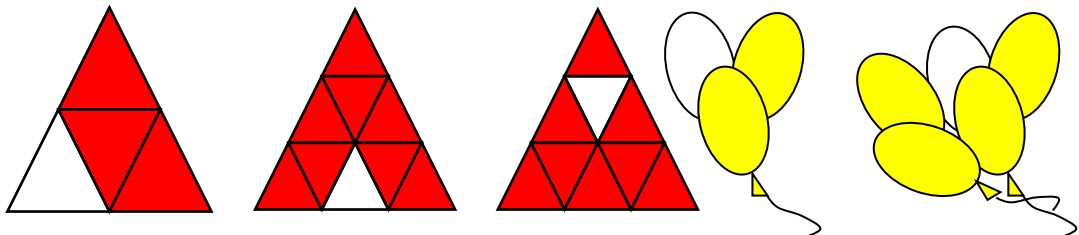
- Знайдіть $\frac{1}{5}$ від суми чисел 1000 і 500.
- Знайдіть число $\frac{1}{6}$ якого - добуток чисел 200 і 80.

- Знайдіть $\frac{1}{9}$ від найбільшого чотирицифрового числа.
- Запишіть $\frac{1}{5}$ км, ц, дм.

3 . Гра «Карусель» . Учні об'єднуються в четвірки. Кожен одержує карточку. Назвати не зафарбовану частину. Працюють за схемою:

4. Подорож до Єгипту.

- Сьогодні ми зазирнемо в далеке минуле Єгипту. Єгиптяни зробили багато відкриттів в математиці. Зіткнувшись з проблемою поділу на рівні частини , вони першими придумали дробові числа. Ви бачите древньоєгипетський папірус .

- В цьому математичному тексті зустрічаються дроби , а складений він понад 5000 років тому. Кожне дробове число мало свій знак.

- Слово дроби має німецьке коріння і означає « дробити, ділити, ламати ». В Україні дроби мали свої назви: чверть, половина, третина , десятина, седмиця, півтретина, півчверть, двічі по пів третини.

Спробуйте здогадатися які дроби так називали.

Десятина, седмиця, пів третина,
півчверть, двічі по пів третини,
чверть, половина, третина .

$$\frac{1}{7} \quad \frac{1}{6} \quad \frac{1}{4} \quad \frac{1}{8} \quad \frac{1}{5}$$

$$\frac{1}{3} \quad \frac{1}{10} \quad \frac{1}{12} \quad \frac{1}{2}$$

5. Гра «Естафета».

- Перший учень записує на дошці дріб під диктовку вчителя. Далі сам називає дріб і викликає учня, який його запише і т. д.

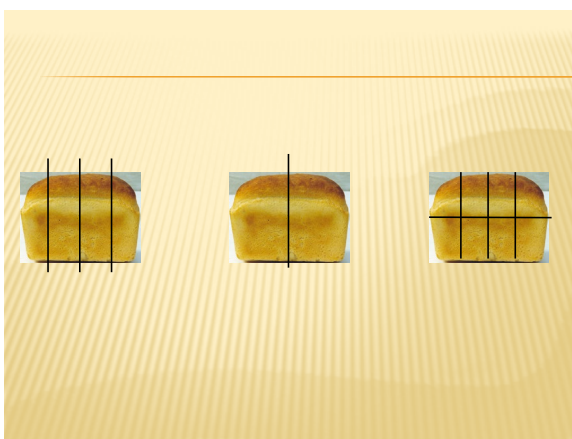
6. Розв'язування задач на знаходження частини числа.

а) – Перед вами папірус Ринда. Його написав єгипетський писар Ахмес.

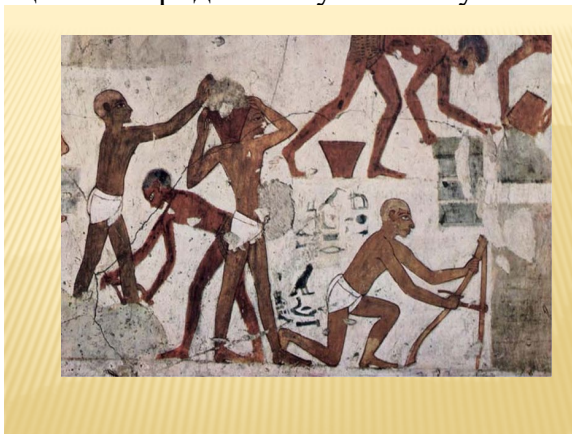
В ньому написана задача про хліб.

- Розгляньте малюнок і скажіть, на скільки рівних частин розділили першу хлібину?

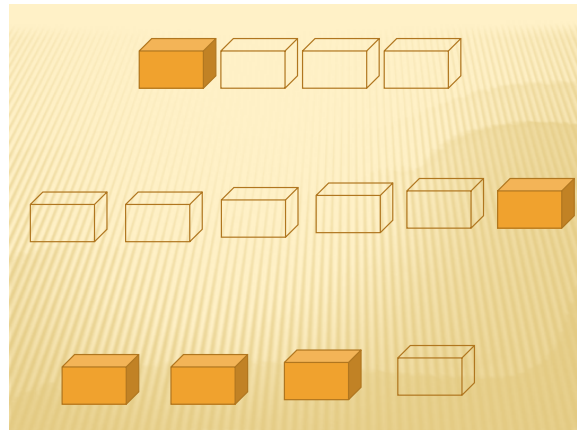
- Скільки людей отримають однакову частину хліба?

б) - Єгиптяни були вправними будівельникам. При будівництві використовували каміння та цеглу. Цей процес був досить складним та трудомістким. Ми бачимо це на стародавньому малюнку.

- Для цегли робили розчин, потім його заливали у форми, згодом форми знімали і висушували цеглини на сонці. Подивіться і скажіть, яку частину форм в кожному ряду залито розчином.

в) Для будівництва пірамід використовували каміння та цеглу. Для виготовлення цегли робили розчин з соломи, мулу та гальки.

По скільки грамів потрібно цих складових для виготовлення цеглини масою 8кг, якщо галька становила $\frac{1}{2}$ частину, солома - $\frac{1}{10}$, а решта - річковий мул.

Фізкультхвилинка

- Щоб вправно виконувати наступні завдання, ми повинні перепочити.

Часу гаяти не варто, руки кладемо на парти.

Сонце, діти, вже високо, всі дихаємо глибоко.

Руки разом опускаємо і глибоко вдихаємо.

В другій вправі для дітей руки ставим до плечей.

Руки вгору по чергово – вправу робимо чудово.

Чітко руки піднімаємо, пальці вгорі розтискаємо.

Руки вже за головою, тож дивись перед собою.

Виправляємо хребет, лікті зводимо вперед.

7. Розв'язування задач на знаходження числа за його частиною.

а)- Найпоширенішою мірою довжини у єгиптян був «лікоть».

Яка довжина сторони піраміди, якщо $\frac{1}{9}$ становить 50 ліктів.

$$\frac{50 \text{ л.}}{\frac{1}{9}} = ?$$

б) Робота в групах.

Завдання групам: скласти подібну задачу, яка б стосувалася будівництва.

- Про що можуть бути ваші задачі?

Групи складають задачі, а потім пропонують свої задачі розв'язати іншим групам.

г) Щоб при будівництві з'єднати між собою цеглини, використовували розчин з піску, глини та вапна. Дізнайтеся ,скільки взяли для розчину вапна, якщо 40кг піску становить $\frac{1}{2}$ частину загальної маси, $\frac{1}{4}$ від усього розчину становить глина , а вапна взяли на 4 кг менше, ніж глини.

Задачу розв'язуємо фронтально, а хто хоче попрацювати самостійно вам таке завдання - змініть запитання так, щоб останньою дією було різницеве порівняння та розв'яжіть свою задачу.

8.Робота над рівняннями та виразами.

- В пірамідах відбувалося захоронення фараонів – древньоєгипетських царів. На охороні пірамідам побудували велетенську статую Сфінкса. Це напівлюдина і напівлев. За легендою Сфінкс любив загадувати загадки. І вам загадки від Сфінкса. На великій піраміді складніші завдання , а на меншій – легші.

9. Математична естафета.

Учні кожного ряду одержують картки з завданням. На звороті картки– буква. На дошці вивішені в три ряди числа, що є відповідями до завдань на картках. Учні обчислюють свої завдання , знаходять на дошці число , що відповідає їх відповіді і вішають на нього картку буквою догори. Перемагає та команда, яка швидше всіх виконала завдання. Якщо всі завдання виконані правильно, на дошці з'являється запис « Ми молодці!»

Завдання на картках:

1. На лісовій ділянці посадили 3027 дерев , що становить $\frac{1}{4}$ частину всіх дерев. Скільки дерев заплановано посадити на лісовій ділянці? (о)

2. На птахофермі 8420 птахів. Кури становлять $\frac{1}{5}$ частину. Скільки курей на птахофермі? (ц)

3. Дізнайся яка площа парку, якщо під ігровий майданчик відведено 5078м^2 , що становить $\frac{1}{6}$ частину усієї площі парку. (і)

4. В овочесховищі було 39 т 600кг картоплі. Першого дня з овочесховища вивезли п'яту частину картоплі. Скільки кг картоплі вивезли першого дня?(!)

5. За годину літак пролетів 695км , що становить $\frac{1}{4}$ частину всієї відстані. Яку відстань повинен пролетіти літак? (д)

6. У цистерні було 25536л бензину. З неї взяли $\frac{1}{6}$ частину. Скільки літрів бензину взяли з цистерни? (л)

7. У магазині продали 2т36кг борошна, що становило $\frac{1}{4}$ частину усього борошна. Скільки борошна було в магазині? (и)

8. За сезон на вівцефермі настригли 18т600кг вовни. Біла вовна становила $\frac{1}{4}$ частину. Скільки настригли білої вовни? (о)

9. Взуттєва фабрика виготовила 25648 пар взуття. Дитяче становило $\frac{1}{4}$ частину. Скільки пар дитячого взуття виготовили на фабриці? (м)

10. Відстань від Луцька до Сімферополя 1188км. Проїхали $\frac{1}{4}$ дороги. Скільки кілометрів проїхали? (м)

IV. Підсумок уроку.

- Ми пройшли всі етапи уроку . Настав час познайомитися з висловлюванням Цицерона: « Без знання дробів ніхто не може визнаватися знавцем математики»
- Як ви розумієте це висловлювання?
- Підніміть руку ті , хто покращив сьогодні свої знання про дроби.
- Бачу, що попрацювали ви сьогодні гарно. Молодці!

МАТЕМАТИЧНІ ГОЛОВОЛОМКИ

ГОЛОВОЛОМКА 1

Вовк, коза і капуста (головоломка)

Мисливцю треба перевезти через річку вовка, козу і капусту. Однак човен настільки малий, що в ньому можуть поміститися тільки мисливець, а з ним або вовк, або коза, або капуста. Вовка не можна залишити з козою, а козу — з капустою. Що робити мисливцю? Як перевезти всіх на той бік річки і не допустити, щоб вовк з'їв козу або коза з'їла капусту?

Відповідь:

Спочатку мисливець перевозить козу (вовк капусти не з'їсть), а потім повертається і забирає вовка. Щоб вовк не з'їв кози, мисливець забирає її і повертається за капустою. Залишивши козу, він перевозить капусту, а потім повертається по козу.

ГОЛОВОЛОМКА 2

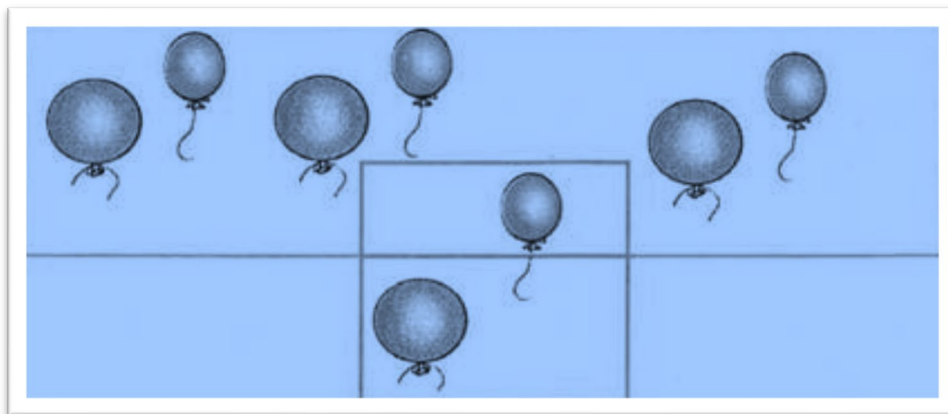
З сірників складена невірна рівність $6-3=8$.

Перекладіть 1 сірник так, щоб рівність стала вірною. Є 2 варіанти рішення.

ГОЛОВОЛОМКА 3

Роздивись малюнок. Домалуй ще 3 кульки так, щоб у прямокутнику їх стало 10, а у квадраті – 3

ГОЛОВОЛОМКА 4

Шість веселих морських коників вишикувались у ряд, щоб зіграти в одну гру. У перших трьох – світлі хвости, а в трьох останніх – темні. Ціль гри – помінятися місцями не більш ніж за десять ходів. Морський коник може робити один хід назад або вперед, якщо сусіднє місце поруч із ним вільне, або перепливати над одним або двома кониками, щоб зайняти вільне місце. Наприкінці гри три перші місця повинні бути зайняті морськими кониками з темними хвостами, наступні три – зі світлими хвостами, а сьоме місце повинне залишитися вільним.

Це завдання здається простим, але дивіться, не попадіться на гачок.

ДОДАТОК К

МАТЕМАТИЧНА ВІКТОРИНА

(Автор: Муравська Олена Олегівна)

Математична вікторина

« У світі цифр»

Очікувані результати: знають порядок чисел при лічбі, розташовують казкових героїв за порядком, знають склад чисел, вміють розв'язувати приклади на додавання та віднімання в межах 10, розв'язують задачі з логічним навантаженням, демонструють навички конструювання з геометричних фігур та інтерес до математики.

Обладнання: ребуси, ілюстрації до казок, назви персонажів казок, таблиця на повторення складу чисел 7, 9, картки з прикладами для групової роботи, зображення трамваю, тролейбуса, автобуса, грошові знаки.

Хід заняття

I. Організаційний момент

1. **Повідомлення теми та мети заняття** Відгадайте загадку:

Ця наука вчить цифри писати,

Додавати, множити і віднімати. (Математика)

Математику царицею наук

Ми по праву вважаємо.

На її честь вікторину розпочинаємо.

Вікторина — вид гри - змагання, що полягає у відповідях на усні чи письмові запитання.

- У нас сьогодні математична вікторина.

- Назвіть дату цієї події. (18 листопада 2020 року)

Правила для перемоги

--Працюю тут і зараз

-- В групі працюю активно, слухаю думки кожного, не ображаю і не ображаюсь

- не викрикую

-- працюю на результат команди.

- (Клас поділений на 2 команди)

- Команди, розшифруйте свою назву, розташуйте букви у порядку зростання цифр

КИНАЙЗ МУЗКИРОНИ

5 6 2 3 4 1 5 4 3 8 9 1 2 6 7 (ЗНАЙКИ - РОЗУМНИКИ)

2. **Оберемо капітанів команд.** Це мають бути найрозумніші, уважні, кмітливі учні. (по 2 учні від кожної команди змагаються за звання капітана)

- Якщо цю цифру перевернути догори ногами, вона стане найбільшим одноцифровим числом. (6)
- Ребуси - ЛИ100ПАД, 100РІНКА, 3ЗУБ
- Який рік триває 1 день?
- Коло театру 10 лавок. 3 пофарбували. Скільки лавок стало коло театру? (10)
- До театру зайшло 7 глядачів. Вони зустріли 2 чоловіків. Скільки глядачів зайшло до театру? (7)
- Квиток з яким номером зайвий? – 10,8,6, 4, 2

3. Конкурси для команд

1. - Яку виставу дивитиметься ваша команда (слайди з ілюстраціями «РІПКА»,« РУКАВИЧКА»)

Розташуйте назви персонажів казки у тому порядку, як вони з'являлися у казці.

ОНУЧКА	КАБАН
КІШКА	ДІД
ДІД	ЖАБА
СОБАЧКА	ЛИСИЧКА
МИШКА	МИШКА
РІПКА	ЗАЙЧИК
БАБА	ВЕДМІДЬ
	ВОВК
	СОБАЧКА

- Скільки артистів буде на сцені? (7; 9)

*Заповнення таблиць « Склад чисел 7 (9)» під керівництвом капітана (на дошці)

2. Дізнаємося, о котрій годині розпочнеться вистава. Поміркуємо.

$$\begin{array}{rcl} \triangle & + & \triangle & = & \epsilon \\ \bigcirc & + & \triangle & = & \xi \\ \bigcirc & + & \bigcirc & = & ? \end{array}$$

3. Знайдіть приклади з відповіддю 10

(на партах приклади, діти обирають тільки ті, що мають відповідь 10)

4. Відгадайте загадку, щоб дізнатися, яким транспортом будемо

їхати у театр

У місті він по рейках ходить,

Він людей у справах возить!

На дорозі не зівай,
Наближається ... (Трамвай)

- **Логічна задача.**

До зупинки під`їхали: тролейбус, трамвай і автобус. У якому порядку вони стоять, якщо автобус - не перший, а трамвай - не третій і не перший? (2)

4. Дізнаймося, чия команда швидше дістанеться до театру

Складіть ЛАНЦЮЖОК з прикладів

I команда $5 + 2 - 1 + 2 - 4 - 1 + 3 + 1$

II команда $6 + 2 - 1 + 2 - 1 - 4 + 5 + 1$

5. Хто нам зустрівся біля театру?

- 6 ніг, 2 голови, 4 очей, 1 хвіст? (вершник на коні)

6. Придбайте квиток на виставу. Ціна квитка – 40 грн

(Учні обирають грошові знаки, щоб набрати суму 40 грн)

7. Що ми подаруємо артистам після вистави? (аплодисменти і квіти)

Скласти квітку з геометричних фігур.

8. Підведення підсумків вікторини. Нагородження переможців

ДОДАТОК Л

ОПИТУВАННЯ ВИКЛАДАЧІВ КАФЕДРИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ТА ВЧИТЕЛІВ-ПРАКТИКІВ З МЕТОЮ ВИОКРЕМЛЕННЯ ОПТИМАЛЬНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ

Запитання   Відповіді **47**   Налаштування

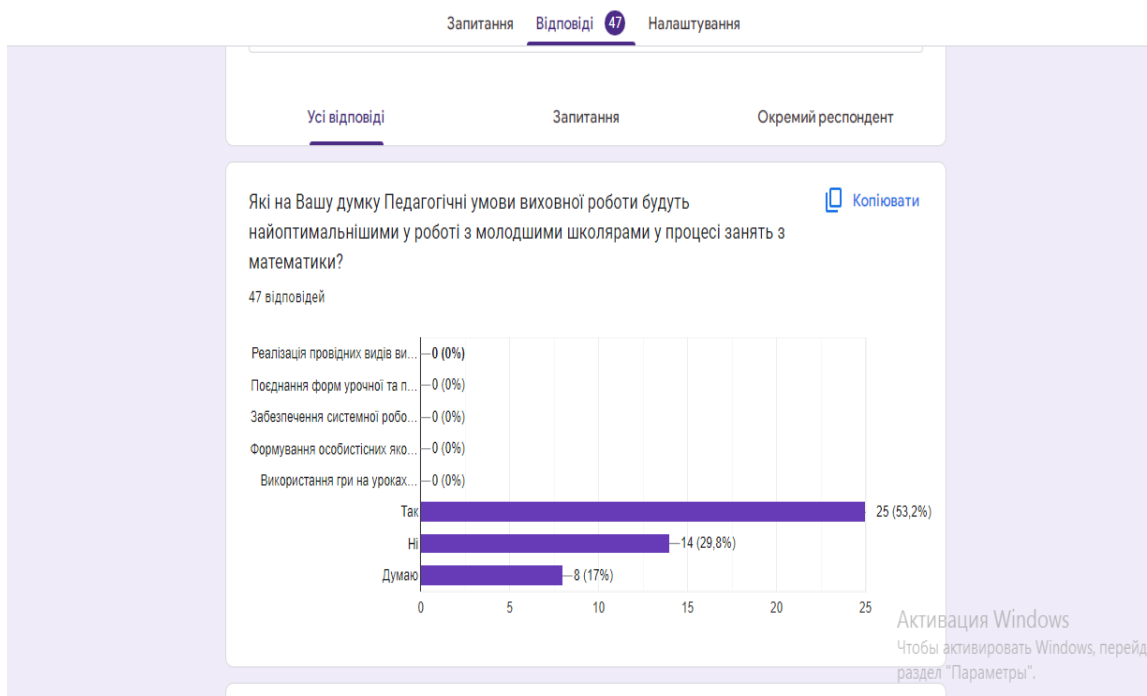
ОПИТУВАННЯ ВИКЛАДАЧІВ КАФЕДРИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ТА ВЧИТЕЛІВ- ПРАКТИКІВ З МЕТОЮ ВИОКРЕМЛЕННЯ ОПТИМАЛЬНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ

Опис форми

Які на Вашу думку Педагогічні умови виховної роботи будуть найоптимальнішими у роботі з молодшими школярами у процесі занять з математики? *

- Реалізація провідних видів виховання молодших школярів на основі використання математични...
- Поєднання форм урочної та позаурочної роботи з математики у аудиторному, дистанційному та з...
- Забезпечення системної роботи учителів початкової школи в процесі пошуку нових шляхів органі...
- Формування особистісних якостей учнів початкової школи в процесі позаурочної роботи з матем...
- Використання гри на уроках математики для формування вихованості молодших школярів

Активация Windows
Чтобы активировать Windows, перейдите в раздел "Параметры".

ДОДАТОК М

КОНСПЕКТ УРОКУ З МАТЕМАТИКИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ЕВРЕСТИЧНОЇ БЕСІДИ ДЛЯ 2 КЛАСУ (А. С. Мезенцева)

Тема. Досліджуємо залежність суми і різниці від зміни одного з компонентів.

Мета: Узагальнити й систематизувати знання учнів про залежність між результатами арифметичних дій додавання й віднімання від зміни одного з компонентів; формувати вміння розв'язувати задачі.

навчальна й розвивальна:

формування предметних компетентностей:

- ✓ Формувати прийоми розумових дій аналізу.
- ✓ Застосовувати обчислювальні вміння на практиці.

формування ключових компетентностей:

✓ **формувати** математичну грамотність, інформаційно-цифрову компетентність, спілкування державною мовою, спілкування іноземними мовами.

✓ **виховна:**

формувати зацікавленість у навчанні.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання : підручник С. О. Скворцова , О.В. Онопрієнко « Математика»
2 клас, ноутбук.

Методи та прийоми: слово вчителя, евристична бесіда, метод дидактичної гри, проблемно-пошукові методи, метод самостійно виконання завдань, метод розв'язування задач.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

Слово вчителя:

Доброго дня, діти!

Привітаймо наших гостей.

Я впевнена, що ми з вами разом сьогодні плідно попрацюємо.

В чаті у вас є позначки - смайлики . Оберіть той, який відповідає вашому настрою.

II. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності. Визначення теми й мети уроку.

Слово вчителя з елементами бесіди:

-Мені дуже подобається дивитися фільми про цікаві подорожі. А вам?

-Ми з вами вирушаємо зараз у подорож.

-Згадайте, який вид транспорту нам знадобиться?

-Запрошую на реєстрацію.

-Ми з вами отримали квиток .

-Ознайомимося з інформацією.

Air tiket- авіаквиток.

Flight 67 номер рейсу.

Date 11.11.2022

Що означає кожне число?

11- оданадцятий день місяця.

11- місяць листопад

2022 рік

Відкриваємо зошит і записуємо 11 листопада Класна робота

Time Час вильоту. 10.40.

Gate -вихід - через нього ми вийдемо на посадку в літак.

Seat -номер нашого крісла в літаку. Наші місця з 1 по 25 місце.

-Якою мовою оформлений квиток?

Отже , робимо висновки , щоб подорожувати іншими країнами нам потрібні знання іноземних мов.

Тепер ми з вами подивимося інформаційне табло і дізнаємося, якими країнами будемо подорожувати.

Давайте подивимося наші зупинки: місто Лондон, Орlando, Ріо- де -Жанейро, Сідней, Пекін.

Літак нас чекає .

Сідайте зручно. Наша подорож починається.

Вітаємо Вас!

Бажаємо вам приємної подорожі .

Перед початком польоту прошу вас пристебнути ремені безпеки.

Якою мовою бортпровідник проводить інструктаж ?

Отже , ми з вами впевнилися, щоб подорожувати іншими країнами, нам необхідні знання іноземних мов.

III.Актуалізація опорних знань і способів дії.

3.1. Усна лічба.

Перша наша зупинка .

Місто Пекін- столиця Китаю.

-Хто нас зустрічає?

Я символ Китаю . Мене звать Панда .Допоможіть , будь ласка, виконати завдання. А я вас познайомлю з одним із чудес світу.

Для того, щоб виконати це завдання, нам потрібно пригадати ,як знайти невідомий компонент або результат арифметичної дії.

-Давайте пригадаємо , як знайти невідомий доданок і як знайти суму?

❖ *Виконавши це завдання ми з вами повторили, як знайти невідомий компонент та результат арифметичної дії.*

Поставте позначки-смайлики .

Ви молодці!!!

▶ *Велика китайська стіна є найбільшою оборонною спорудою в історії людства.*

▶ *Загальна довжина стіни становить 8850 км.*

IV. Формування вмінь і навичок. Закріплення вивченого.

• **4.1. Формувати вміння визначати порядок дій у виразах.**

Друга зупинка .

Лондон- столиця Англії.

Хто нас зустрічає?

-Вітаю Вас! Я Левеня! І я є символом Британії . Хочу показати вам Біг Бен-годинник, який є символом Лондона та однією з найвідоміших світових пам'яток.

Виконайте завдання і дізнаєтесь висоту годинникової вежі.

-Ми бачимо вираз. До числа 65 додати різницю чисел 45 та 14.

-Для того, щоб виконати це завдання, нам потрібно пригадати порядок виконання дій у виразах.

-Яку арифметичну дію ми будемо виконувати першою?

-Яку арифметичну дію ми будемо виконувати другою?

❖ *Виконавши це завдання ми з вами повторили порядок виконання дій у виразах*

• **4.2. Формувати вміння застосовувати залежність арифметичної дії додавання / віднімання від зміни одного із компонентів.**

Третя зупинка .

Сідней – місто Австралії .

-Доброго дня! Я кенгурятко.

Вчитель звернулася до мене за допомогою.
 -Вам сьогодні потрібно виконати дослідження.
 -Запрошую вас до Сіднейського Університету. Де розташована бібліотека Фішера – яка налічує більше двох мільйонів книг. Там ви знайдете необхідну для вашого дослідження інформацію.

Дослідження

-Прочитайте першу рівність в стовпчику.

$5+5=10$ Як називаються компоненти?

-Прочитайте другий вираз.

$9+5.=$

-Знайдемо значення суми.

- Який компонент змінився?(Перший доданок збільшився.)

- На скільки одиниць? (на 4)

-Як ця зміна впливає на результат? (Сума так само збільшиться на 4 одиниці).

► **Робимо висновок.** Якщо один із доданків збільшиться на кілька одиниць, то і значення суми так само збільшиться на стільки ж одиниць.

Прочитайте першу рівність $8-4=4$

Як називаються компоненти?

Прочитайте другий вираз $12-4= ?$ Знайдіть значення різниці.

Який компонент змінився?(Зменшене збільшилося на 4 одиниці).

Як ця зміна впливає на результат? (Різниця збільшилася на 4 одиниці).

Отже робимо висновки .

► Якщо зменшене збільшиться на кілька одиниць, то значення різниці так само збільшиться на стільки ж одиниць.

► **4.3. Фізкультхвилинка.**

Четверта зупинка -місто Орlando.

-Вітаю у сонячній Флориді, ви напевно вже стомились і тому я ,Алігатор, пропоную вам завітати до Діснейленду і трохи відпочити .

Діти, Алігатор, запрошує нас відвідати парк « Ритму і танців»

• **Самостійна робота**

А зараз ви самостійно продовжите досліджувати залежність суми і різниці від зміни одного з компонентів.

Знайти значення виразу.

Дослідити, який компонент змінився.

Як ця зміна вплинула на результат?

► **Робимо висновок.** Якщо один із доданків збільшиться на кілька одиниць, то і значення суми так само збільшиться на стільки ж одиниць.

Поставили позначки -смайлики

• **4.5.Формуємо уявлення про аналіз задачі, який складається з двох циклів.**

• Прочитайте задачу.

-Що в задачі незвичайного?(два запитання.)

-Знайдіть числові дані. (9 малюнків і на 2 більше)

-Які числа є шуканими? (Скільки малюнків олівцями і скільки всього).

Чи можемо ми відповісти на перше запитання?

Віповідаємо на перше запитання.

Скільки малюнків фарбами намалювала?(9)

А олівцями?(на 2 більше)

Яку арифметичну дію застосуємо? (додавання чи віднімання)

Віповідаємо на друге запитання.

Скільки малюнків фарбами?(9)

Скільки малюнків олівцями? (11)

Яку арифметичну дію застосуємо? (додавання чи віднімання)

❖ **Виконавши це завдання , ми з вами повторили , що складена задача складається з двох простих задач.**

• **4.6.Формуємо вміння виконувати додавання і віднімання з іменованими числами.**

П'ята зупинка - Ріо-де-Жанейро- місто Бразилії.

Хто нас зустрічає?

Вітаю у Ріо!!! Мене звуть Анаконда. Запрошую вас подивитися найбільшу річку в світі. Я живу тут і тому знаю багато цікавого.

❖ ***Отже, це завдання нам допомогло закріпити вміння виконувати додавання і віднімання з іменованими числами.***

V. Рефлексія навчально – пізнавальної діяльності учнів.

-Дітки , нам час повертатися до Харкова.

-Я пропоную вам обрати кульку. І поділитися з нами враженнями від подорожі.

Додавання й віднімання двоцифрових чисел

Самостійна робота № 5

- 1** Запиши відповіді прикладів у порядку спадання й розшифруй слово.

П	20+70	
Н	60-40	
В	50+4	

А	36+40	
И	57-7	
Ь	97-70	

Л	49-4	
Р	32+46	
О	69-60	

2 $\begin{array}{r} 36 \\ + 27 \\ \hline \end{array}$ $\begin{array}{r} 70 \\ - 14 \\ \hline \end{array}$ $\begin{array}{r} 89 \\ - 62 \\ \hline \end{array}$ $\begin{array}{r} 19 \\ + 37 \\ \hline \end{array}$ $\begin{array}{r} 54 \\ - 47 \\ \hline \end{array}$ $\begin{array}{r} 95 \\ - 53 \\ \hline \end{array}$

- 3** Розв'яжи приклади за зразком.

а) $38 + 9 = 38 + 2 + 7 = 40 + 7 = 47$

$\begin{array}{c} \diagup \quad \diagdown \\ 2 \quad 7 \end{array}$

$79 + 6 =$

б) $53 - 8 = 53 - 3 - 5 = 50 - 5 = 45$

$\begin{array}{c} \diagup \quad \diagdown \\ 3 \quad 5 \end{array}$

$23 - 7 =$

- 4** Склади вирази та знайди їх значення:

а) сума 45 і 7

б) різниця 32 і 9

ДОДАТОК О

ЕКОЗАДАЧІ З МАТЕМАТИКИ ДЛЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
(Павленко О.М.)

Люди по-різному називають цей гриб: боровик, печура, коровик, біловик, коров'ятник, ведмежатник, струєнь, корівка. На Україні про нього кажуть: справжній гриб. І хай навіть як багато у лісі грибів, найбільш жаданим є саме білий гриб. Адже своїми поживними та смаковими якостями це найцінніший їстівний гриб. Недаремно ж його називають царем усіх грибів.

1. Білий гриб живе 11 днів, а гриб лисичка на 1 день менше. Скільки днів живе лисичка?

2. Найшвидше серед грибів росте підосичник . За п'ять днів він виростає 12 см, а білий гриб на 2 см менше. Яка висота білого гриба?

3. Білий гриб за п'ять днів виростає 10 см, а лисичка на 6 см менше. Яка висота лисички?

У літню спеку зайцям допомагають рятуватися від перегрівання вуха. Вони активно виводять тепло з організму. Під час дощу зайці підгинають вуха, щоб у них не потрапляла вода і вони не застудилися. Зуби у зайців ростуть все життя. Вони стираються, коли зайці гризуть їжу, але рости ніколи не припиняють.

4. Серед зайців є заєць-русак та заєць-біляк. Вага зайця-русака – 6кг, а вага зайця-біляка на 2кг менше. Яка вага зайця-біляка?

Ведмідь – один з найбільш грізних хижаків в дикій природі. Виявляється, що в тривалу сплячку впадають не всі представники цих тварин, а тільки ті, хто живе в місцевостях з перемінним кліматом. Жителі тропічних регіонів, а також білий ведмідь, в такий сон не впадають....

5. У самки білого ведмедя народжується 3 дитинчат, а у гімалайського ведмедя – на 1 маля менше. Скільки дитинчат народжується у гімалайського ведмедя?

Людина вважається єдиною загрозою для оленів. Оленина та красиві роги - ось дві причини популярності полювання на оленів. Але тільки у самців є роги, які вони скидають навесні.

6. Олень плямистий живе 18 років, а полярний олень живе на 3 роки менше. Скільки років живе полярний олень?

Сови – птахи, що налічують безліч видів, але всіх їх об'єднують хижа натура і нічний спосіб життя. У багатьох народів сова є символом мудрості. Цей птах дуже корисний, тому що знищує гризунів.

7. Сова звичайна живе 18 років, а полярна сова – на 3 роки менше. Скільки років живе полярна сова?

8. Сова полярна насиджує 14 яєць, а сова вухата на 10 яєць менше. Скільки яєць насиджує вухата сова?

Слон – найбільший ссавець, який живе на планеті Земля. Існує всього два види цих тварин – азіатський (індійський) і африканський.

9. Африканські слони є найбільшими. Вага самця африканського слона 5 тонн, а вага самки – на 2 тонни менша. Яка вага самки африканського слона?

Існує 2 види бегемотів: звичайний і карликовий.

10. Друге місце по вазі серед ссавців посідає бегемот. Вага африканського слона 5 т, а вага бегемота на 1 т менше. Яка вага бегемота?

Носороги зустрічаються тільки в Африці і Азії. Зараз відомо 5 видів носорогів. Ці тварини знаходяться на межі вимирання і занесені до Червоної книги.

11. Третє місце по вазі серед ссавців посідає носоріг. Вага африканського слона 5 т, а вага носорога на 2 т менше. Яка вага носорога?

Лелеки – дивовижні птахи. Їх існує багато різних видів, деколи зовсім не схожих один на одного. Лелеки висиджують яйця по черзі – самка займається цим вночі, а самець – вдень. Чорні лелеки селяться подалі від людей, а білі, навпаки, як найближче. Чорний лелека занесений до Червоної книги.

12. Лелека білий відкладає 6 яєць, а лелека чорний – на 2 яйця менше. Скільки яєць відкладає лелека чорний?

13. Маса тіла білого лелеки 5 кг, а лелеки чорного на 2 кг менше. Якою є маса тіла лелеки чорного?

14. Тривалість життя лелеки білого – 10 років, а лелеки чорного на 3 роки менше. Яка тривалість життя лелеки чорного?

ДОДАТОК П

**ПЕРЕЛІК ВЕБІНАРІВ ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДЛЯ
ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ**

1. Розвиток комунікативних здібностей як основа ефективної взаємодії в соціумі (<https://naurok.com.ua/webinar/rozvitok-komunikativnih-zdibnostey-yak-osnova-efektivno-vzaemodi-v-sociumi>).
2. Виховання на цінностях: використання метаповідомлень у роботі класного керівника НУШ (<https://naurok.com.ua/webinar/vihovannya-na-cinnostyah-vikoristannya-metapovidomlen-u-roboti-klasного-kerivnika-nush>).
3. Національно-патріотичне виховання: що таке політична нація і як круто до неї належати? (<https://vseosvita.ua/webinar/natsionalno-patriotychne-vykhovannya-shcho-take-politychna-natsiia-i-iak-kruto-do-nei-nalezhaty-987.html>).
4. Формуємо математичну компетентність учнів засобами навчально-дослідницької діяльності (<https://vseosvita.ua/webinar/formuiemo-matematychnu-kompetentnist-uchniv-zasobamy-navchalno-doslidnytskoi-diiialnosti-981.html>).
5. Використання ігротехнік на уроках математики та української мови у початковій школі (<https://vseosvita.ua/webinar/vykorystannia-ihrotekhnik-na-urokakh-matematyky-ta-ukrainskoi-movy-u-pochatkovii-shkoli-935.html>).
6. Інтегративний підхід до національно-патріотичного виховання в умовах дистанційного та змішаного навчання (<https://vseosvita.ua/webinar/intehratyvnyi-pidkhid-do-natsionalno-patriotychnoho-vykhovannya-v-umovakh-dystantsiinoho-ta-zmishanoho-navchannia-867.html>).
7. Використання ігор в екологічному вихованні дітей дошкільного віку (<https://vseosvita.ua/webinar/vykorystannia-igor-v-ekolohichnomu-vykhovanni-ditei-doshkilnoho-viku-757.html>).
8. Навчаємося з радістю. Практична математика (<https://study.ed-era.com/uk/courses/course/2968>).

ДОДАТОК Р

АНКЕТА ПО ВИЗНАЧЕННЮ РІВНЯ ВИХОВАНOSTІ УЧНЯ

1. Морально-етичні знання. Що найголовніше в житті людини?					
1.	Можливість допомагати іншим людям, товариськість, милосердя	4	3	2	1
2.	Фізична сила і здоров'я	4	3	2	1
3.	Сімейний добробут	4	3	2	1
4.	Повага до людей	4	3	2	1
5.	Чесність і гідність людини	4	3	2	1
6.	Відповідальність, дисципліна	4	3	2	1
2. Національно-культурні знання					
1.	Ти добре знаєш українську національно-культурну символіку	4	3	2	1
2.	Кожен має пишатися своєю державою, її культурою, здобутками	4	3	2	1
3.	Кожен громадянин повинен прагнути, щоб його держава стала кращою в світі	4	3	2	1
4.	Ти готовий у майбутньому працювати для розвитку України	4	3	2	1
5.	Ти хочеш вивчати українську історію	4	3	2	1
6.	Особисто для тебе дуже важливі українські народні звичаї і традиції	4	3	2	1
3. Естетичні знання					
1.	Тобі подобається відвідувати виставки, театри, музеї	4	3	2	1
2.	Ти хочеш більше знати про мистецтво	4	3	2	1
3.	Тобі легко описати словами картину відомого художника	4	3	2	1
4.	Ти часто слухаєш класичну музику	4	3	2	1
5.	Ти вважаєш, що вмєєш бачити красу в предметах і речах, які тебе оточують	4	3	2	1
6.	Тобі цікаво прикрашати приміщення, одяг, робити щось своїми руками?	4	3	2	1
4. Що ти можеш зробити (чи вже робиш) для збереження довкілля?					
1.	Сортувати сміття	4	3	2	1
2.	Турбуватись про тварин і птахів узимку	4	3	2	1
3.	Саджати квіти і дерева	4	3	2	1
4.	Прибирати сміття в лісі, в зонах відпочинку	4	3	2	1
5.	Постійно підвищувати рівень своїх знань про можливості збереження природи	4	3	2	1
5. Ставлення до праці					
1.	Своєчасно та точно виконую доручені мені завдання	4	3	2	1
2.	Беру участь у трудових рейдах (прибирання класу, території школи)	4	3	2	1
3.	Виконую трудові доручення батьків	4	3	2	1
4.	Добровільно виконую всі доручення	4	3	2	1
6. Доброта та чуйність					
1.	Намагаюсь допомогти іншим учням, а також молодшим у вирішенні труднощів, які виникають перед ними	4	3	2	1
2.	Ввічливий з дорослими, уступаю місце старшим	4	3	2	1
3.	Не реагую на випадкові зіткнення у шкільних коридорах, допомагаю молодшим	4	3	2	1
4.	До мене завжди можна звернутися за допомогою	4	3	2	1
7. Чесність та справедливість					
1.	Вважаю, що необхідно відповідати за свої вчинки	4	3	2	1
2.	Чесно зізнаюся, якщо щось накоїв	4	3	2	1
3.	Осуджую свого товариша, якщо він розповів дорослому про вчинок товариша без його присутності при розмові	4	3	2	1
4.	Відкрито і сміливо висловлюю свою думку перед любим колективом	4	3	2	1
8. Простота та скромність					

1.	Говорючи про свої успіхи, не забуваю про успіхи товаришів	4	3	2	1
2.	Розумію, що людину поважають не за гроші	4	3	2	1
3.	Інколи люблю похвалитися	4	3	2	1
4.	Можу дружити з дівчатами та хлопцями іншої національності	4	3	2	1
9. Культура спілкування					
1.	Відвідаю музеї, виставки, театри не рідше одного разу на місяць	4	3	2	1
2.	Серед телевізійних передач дивлюсь навчальні, пізнавальні фільми. Слухаю не тільки сучасну музику, а і класичну	4	3	2	1
3.	Слідкую за своєю мовою, не допускаю, щоб у моїй присутності говорили грубо, некоректно, нецензурно	4	3	2	1
4.	Дотримуюся правил у громадських місцях (у тому числі у транспорті)	4	3	2	1
10. Соціальні компетентності, почуття товарищескості					
1.	Задоволений відношення моїх товаришів до учнів інших класів	4	3	2	1
2.	Готовий відстоювати інтереси всього колективу школи у інших колективах та громадських організаціях	4	3	2	1
3.	Готовий допомогти своїм однокласникам виконати домашнє завдання або доручення дорослих	4	3	2	1
4.	Готовий відповісти за результати своєї роботи та результати роботи своїх товаришів	4	3	2	1

Методика опрацювання анкети по визначенню рівня вихованості молодшого школяра

Завдання учням: прочитати питання анкети та дати відповідь, довго не задумуючись, оцінюючи себе по 5- бальній шкалі (розшифровка дається на дошці) :

- 1 - категорично не погоджуюсь
- 2 - швидше не погоджуюсь
- 3 - частково погоджуюсь
- 4 - повністю погоджуюсь.

Результати, отримані від респондентів по кожному з пунктів, підсумовувались і ділились на 10 (максимальна кількість балів)

Наприклад, $(3+4+3+4)/10=$

Потім додавались показники по всім пунктам та діляться на 10

$(1+0.9+0.7+0.6+0.5+1+1+1+0.2+0.5)/10=$

- До 0,5 – низький рівень сформованості когнітивного критерію
- 0,6 – 0,8 – середній рівень сформованості когнітивного критерію
- 0,9 - 1 – високий рівень сформованості когнітивного критерію.

ДОДАТОК С

**ДІАГНОСТИКА РЕФЛЕКСИВНОГО КРИТЕРІЮ ВИХОВАНOSTI
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗА ПАРАМЕТРОМ САМООЦІНКИ
(МЕТОДИКА «СХОДИНКИ»)**

Ціль: виявлення системи уявлень дитини про те, як вона оцінює себе сама, як, на її думку, її оцінюють інші люди і як співвідносяться ці уявлення між собою.

Матеріали та обладнання: намальовані сходинки, фігурка чоловічка, аркуш паперу, олівець (ручка).

Процедура дослідження: Методика проводиться індивідуально. Процедура дослідження – бесіда з дитиною з використанням певної шкали оцінок, на якій вона сам поміщає себе і імовірно визначає те місце, куди її поставлять інші люди.

Інструкція: «Якщо всіх дітей розставити на цих сходинках, то на трьох верхніх сходинках опиняться хороші діти: розумні, добрі, сильні, слухняні – чим вище, тим кращі (показати сходинку: «хороші», «дуже хороші», «найкращі»). А на трьох нижніх сходинках опиняться погані діти – чим нижче, тим гірші («погані», «дуже погані», «найгірші»). На середній сходинці діти не погані і не хороші. Покажи, на яку сходинку ти поставиш себе. Поясни чому?»

Після відповіді дитини, її запитують: *«Ти такий насправді чи хотів би бути таким? Познач, який ти насправді і яким хотів би бути».* *«Покажи, на яку сходинку тебе поставила б мама».*

Використовується стандартний набір характеристик: «хороший – поганий», «добрий – злий», «розумний – дурний», «сильний – слабкий», «сміливий – боягузливий», «найстаранніший – найнедбаліший». Кількість характеристик можна скоротити. У процесі обстеження необхідно враховувати, як дитина виконує завдання: вагається, роздумує, аргументує свій вибір. Якщо дитина не дає жодних пояснень, їй слід задати уточнюючі запитання: «Чому ти себе сюди поставив? Ти завжди такий?» І т.д.

Аналіз результатів.

Перш за все, звертають увагу, на яку сходинку дитина сама себе поставила. Вважається нормою, якщо діти дошкільного віку ставлять себе на сходинку «дуже хороші» і навіть «найкращі» діти. У будь-якому випадку це повинні бути верхні сходинки, оскільки положення на будь-якій з нижніх сходинок (а вже тим більше на найнижчій) говорить не про адекватну оцінку, але про негативне ставлення до себе, невпевненість у власних силах.

Це дуже серйозне порушення структури особистості, яке може привести до депресій, неврозів у дітей. Як правило, це пов'язано з холодним ставленням до дітей, відкиданням або суворим, авторитарним вихованням, при якому знецінюється сама дитина, яка приходить до висновку, що її люблять тільки тоді, коли вона добре поводиться. А так як діти не можуть бути хорошими постійно і вже тим більше не можуть відповідати всім очікуванням дорослих, виконувати всі їхні вимоги, то, природно, діти в цих умовах починають сумніватися в собі, у своїх силах і в любові до них батьків. Також невпевнені в собі і в батьківській любові діти, якими взагалі не займаються удома.

Саме про ставлення батьків до дитини і їхні очікування говорять відповіді на запитання про те, куди їх поставлять дорослі – тато, мама, вихователька. *Для нормального, комфортного самовідчуття, яке пов'язано з появою почуття захищеності, важливо, щоб хтось із дорослих поставив дитину на найвищу сходинку.* В ідеалі, сама дитина може поставити себе на другу сходинку зверху, а мама (або хтось інший з рідних) ставить її на найвищу сходинку.

Кілька прикладів виконання завдання і тип самооцінки, який вони демонструють:

1. Не роздумуючи, дитина ставить себе на найвищу сходинку; вважає, що мама оцінює її так само; аргументуючи свій вибір, посилається на думку дорослого: «Я хороший. Хороший і все, це мама так сказала». Неадекватно завищена самооцінка.

2. Після деяких роздумів та вагань ставить себе на найвищу сходинку, пояснюючи свої дії, називає якісь свої недоліки і промахи, але пояснює їх зовнішніми, незалежними від нього, причинами, вважає, що оцінка дорослих в деяких випадках може бути дещо нижчою її власної: «Я, звичайно, хороший, але іноді лінуюся. Мама каже, що я неакуратний». Завищена самооцінка.

3. Обміркувавши завдання, ставить себе на 2-у або 3-ю сходинку, пояснює свої дії, посилаючись на реальні ситуації і досягнення, вважає, що оцінка дорослого така ж або трохи нижча. Адекватна самооцінка.

4. Ставить себе на нижні сходинки, свій вибір не пояснює, а посилається на думку дорослого: «Мама так сказала». Занижена самооцінка.

5. Якщо дитина ставить себе на середню сходинку, інколи це може говорити про те, що вона або не зрозуміла завдання, або не хоче його виконувати.

6. Діти з заниженою самооцінкою через високу тривожність і невпевненість в собі часто відмовляються виконувати завдання, на всі запитання відповідають: «Не знаю».

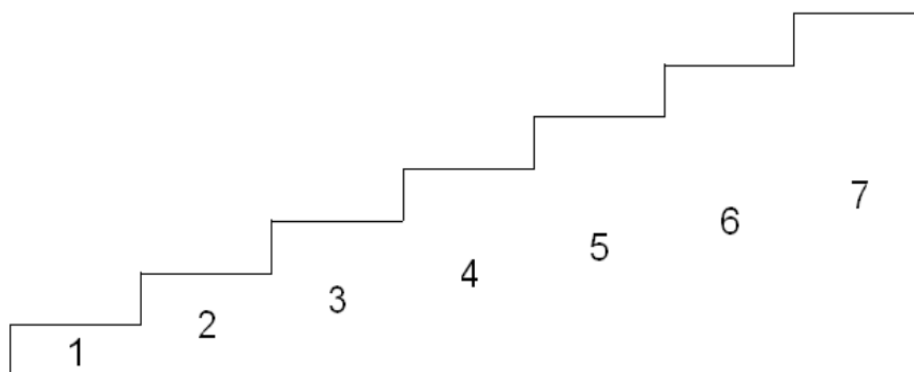
7. Діти із затримкою розвитку не розуміють і не приймають це завдання, діють навмання.

Зверніть увагу!

- Неадекватно завищена самооцінка властива дітям молодшого та середнього дошкільного віку: вони не бачать своїх помилок, не можуть правильно оцінити себе, свої вчинки і дії.
- Самооцінка дітей 6-7-річного віку стає вже більш реалістичною, у звичних ситуаціях і звичних видах діяльності наближається до адекватної. У незнайомій ситуації і незвичних видах діяльності їх самооцінка завищена.
- Занижена самооцінка у дітей дошкільного віку розглядається як відхилення у розвитку особистості.

Стимульний матеріал

СХОДИНКИ – ДІАГНОСТИКА САМООЦІНКИ

ДОДАТОК Т

ТЕКСТИ З ОПИСОМ СИТУАЦІЙ

Ставлення до норм моралі

Ставлення дитини вивчаються за допомогою бесід за ситуаціями.

1. Бесіда про сутність моральних норм (доброта, чесність, чуйність) передбачає усне опитування дитини за системою спланованих запитань. Вони розташовані в певній послідовності від простих до складних у межах змісту однієї моральної категорії.

1. Якщо дитина допомагає батькам, то яка вона?

2. Чи необхідно ділитися іграшками, книжками з іншими дітьми? Чому? (Питання бесіди з дитиною про сутність моральних категорій доброта, чесність, чуйність.).

Питання бесіди з дитиною про сутність моральних норм. 1.Якщо дитина допомагає батькам, то яка вона ? 2.Чи необхідно ділитись іграшками, книжками з іншими дітьми? Чому? 3.Хто з дітей в класі добрий? Чому? 4.Яка людина є доброю? Чому? 5.Чи можна сміятись тоді, коли твій товариш упав? Чому? 6.Чи можна кривдити тварин? Чому? 7.Чи можна кричати, бешкетувати , коли у твоєї мами (подруги, друга) болить голова? Чому? 8.Хто з дітей в класі чуйний? Чому? 9.Яка людина є чуйною? Чому? 10.Якщо ти зламав іграшку, а вихователь вважає, що це зробила інша дитина, чи потрібно зізнатись у своєму вчинку, що це зробив ти? Чому? 11.Якщо ти випадково взяв не свою гарну ручку, чи повернеш її назад? Чому? 12.Як ти вважаєш, хто в класі чесна людина? Чому?

Система запитань враховує вікові та індивідуальні особливості учнів і є динамічною, тобто зміст кожного наступного запитання визначається попередніми відповідями дітей. При виконанні завдання можливо передбачати форми надання дитині допомоги, а саме: 1) повторення запитань; 2) розкриття змісту запитань; 3) активізації знань дитини і підведення її до відповіді; 4) наведення конкретного прикладу відповіді.

Відповіді дітей підлягають якісному і кількісному аналізу відповідно до визначених параметрів вивчення знань про норми моралі (повнота, адекватність, усвідомленість), рівнів їх сформованості.

Критерії оцінки відповідей: 1. Дитина розуміє зміст всіх запитань, самостійно формулює власну відповідь, пояснює її. Безпомилково трактує сутність моральної категорії, відмежовує її від інших. 2. Дитина розуміє зміст запитань, безпомилково трактує сутність знайомої моральної категорії, відмежовує її від інших. Самостійно відповідає на запитання. Обґрунтовує і пояснює відповідь з допомогою дорослого. 3. Дитина розуміє зміст запитань, помилково трактує сутність моральної категорії, змішуючи її з іншими. Самостійно відповідає на прості у групі запитання, з допомогою дорослого частково пояснює свою точку зору. 4. Дитина розуміє лише дуже прості у групі запитання, не трактує сутність моральної категорії, змішуючи її з іншими. Після допомоги дорослого відповідь залишається короткою без пояснення, а іноді взагалі відсутня. 5. Дитина не розуміє змісту багатьох запитань, помилково трактує моральну категорію, не відмежовує її від інших. На запитання дає неадекватну відповідь, або взагалі відмовляється працювати.

Бесіда за змістом оповідань передбачає: 1) використання запитань, які сприяють розумінню дитиною послідовності подій в оповіданні, з'ясовують особистісні характеристики персонажів, сприяють визначенню моральної якості, яка характеризує головну особу оповідання; 2) добір дитиною карток з назвами моральних якостей, які

характеризують вчинок персонажів; 3) розповідь дитини про конкретний приклад прояву моральної якості з власного життя.

Відповідно, використаний метод передбачає наступні етапи роботи: 1. Зачитування дитині оповідання уголос. 2. Аналіз та обговорення подій та персонажів оповідання за визначеними запитаннями. 3. З'ясування моральної категорії, зміст якої розкривається в оповіданні. 4. Підбір карток з назвами якості, які характеризують вчинок персонажів. 5. Наведення дитиною власних прикладів з життя, які демонструють моральну якість. У процесі роботи можливо передбачати різні види допомоги дитині, а саме: спільний з дорослим аналіз подій, що описуються в оповіданні, вчинків його героїв, визначення моральної якості, зміст якої розкривається в оповіданні. Якщо дитина не вміє читати, то при доборі карток з назвою моральної якості, яка характеризує позитивний чи негативний вчинок героя, надається допомога у вигляді зачитування їх змісту.

При цьому слова на картках зображені двома кольорами: червоним кольором позначені позитивні моральні якості, чорним – негативні.

Для визначення знань щодо кожної моральної категорії використовуються два варіанти оповідань з відповідними їм наборами карток. Наведемо приклади оповідань та запитання до їх змісту.

Бесіда за змістом оповідань.

I варіант.

Оповідання «Помічниця» (моральна категорія «доброта»).

Галинка повернулася зі школи і вирішила зробити щось приємне - допомогти матері. Швиденько помила посуд на кухні, замела кімнату. Коли мати прийшла з роботи, то в хаті було чисто. Мати усміхнулась і сказала:

- Дякую, ти ж моя помічниця.

Запитання до змісту оповідання: 1) Розкажіть, чи була задоволена мати тим, що Галя їй допомогла? 2) Як можна назвати вчинок Галі? 3) Які слова характеризують вчинок Галі? (опора на картки зі словами «добра», «чуйна», «чесна»). 4) Про який добрий вчинок ти можеш розповісти? 5) Чи допомагаєш ти батькам?

II варіант.

Оповідання «Добра справа» (моральна категорія «доброта»).

В одному будинку жив Сергійко зі своєю мамою. Жили там ще Віра, Галя з батьками. Біля них в квартирі жила старенька бабуся. Бабуся часто розповідала дітям казки, пригощала їх. Якось уранці бабуся попросила дітей допомогти їй прибрати квартиру. Сергійко та Віра прийняли одразу за роботу, а Галинка побігла гратись.

Запитання до змісту оповідання: 1) Як вчинили Сергійко та Віра? 2) Як вчинила Галинка? 3) Які вони люди? 4) Які слова характеризують Сергійка? (опора на картки зі словами «хороший», «поганий», «чесний», «чуйний», «добрий»). 5) Про яку власну добру справу ви можете розповісти?

I варіант.

Оповідання «Три товариші» (моральна категорія «чесність»).

Вітя загубив сніданок. На перерві всі діти снідали, а Вітя стояв і дивився.

- Чому ти не їси? - запитав Коля.

- Сніданок загубив.

- Погано, - сказав Коля, кусаючи булку, - до обіду ще далеко.

- *А де ти його загубив? - запитав Мишко.*

- *Не знаю, - тихо сказав Вітя.*

- *Ти мабуть в кишені ніс, а треба в сумку класти, - сказав Мишко.*

А Володя нічого не запитав. Він підійшов до Віті, розламав на двоє шматок хліба з маслом і протягнув товаришу:

- *Бери половину.*

Запитання до оповідання: 1) Що трапилось з Вітею? 2) Хто з товаришів поділився з ним сніданком? 3) Як можна одним словом назвати вчинок Володі? 4) Картинки з яким словом найбільш точно говорять про вчинок Володі? (опора на картки: «добрий», «чесний», «чуйний», «недобрий», «нечесний», «нечуйний»). 5) Про який добрий вчинок ти можеш розповісти?

II варіант.

Оповідання «Завжди говори правду» (моральна категорія «чесність»).

Юрко і Таня прийшли до бібліотеки. Бібліотекар Ганна Іванівна запитала в Юрка:

- *Ти прочитав книжку?*

- *Прочитав, - відповів Юрко.*

- *Цікава книжка? - Цікава.*

Таня взяла книжку, яку здав Юрко. Прийшла додому і почала читати. Книжка справді була цікавою. Але кілька сторінок не були розрізані у книжці. Другого дня Таня запитала Юрка:

- *Чому ти обманув Ганну Іванівну?*

- *Я не встиг прочитати, - відповів Юрко, - а сказати про це було соромно.*

Запитання до змісту оповідання: 1) Як вчинив Юрко? 2) Чому Юрко сказав неправду? 3) Картинки з яким словом характеризують Юрка (опора на картки: «добрий», «чесний», «чуйний», «не добрий», «нечесний», «нечуйний»). 4) Про який чесний випадок ти можеш розповісти.

I варіант.

Оповідання «Кошеня» (моральна категорія «чуйність»).

Були брат і сестра - Вася і Катя. У них було кошеня. Діти збирали щавель і забули про нього. Раптом вони побачили, що до кошеняти біжить великий пес. Катя злякалася собаки і побігла геть, а Вася побіг до кошеняти і схопив його на груди.

Запитання до змісту оповідання: 1) Хто вчинив з дітей правильно? 2) Як вчинив Вася? 3) Картинки з яким словом найбільш точно говорять про вчинок Васи? (опора на картки зі словами «ввічливий», «сміливий», «чуйний», «чесний»). 4) Про який подібний випадок ти можеш розповісти з власного життя?

II варіант.

Оповідання «Оленка» (моральна категорія «чуйність»).

Сергійко набив Вітю. Вітя сів за парту і розплакався. Усі в класі проходили поряд мовчки, лише Оленка сіла і почала заспокоювати його.

Запитання: 1) Як вчинила Оленка? 2) Як ми можемо назвати її вчинок? 3) Картинки з якими словами найбільше аналізують вчинок Оленки? (опора на картки: «добра», «чуйна», «чесна»). 4) Про який подібний випадок ти можеш мені розповісти?

Критерії оцінки емпіричних даних 1. Дитина розуміє зміст оповідання, правильно і повно трактує послідовність подій; дає послідовну характеристику переконанням, самостійно виділяє моральну якість, яка характеризує особу, правильно підбирає картки за

словами (добра, чесна тощо), повно і адекватно словесно відтворює моральну ситуацію, пояснює її сутність і наводить приклади подібних ситуацій. 2. Дитина розуміє події в оповіданнях, його зміст, виділяє особи і дає особистісну характеристику персонажів за допомогою навідних запитань, виділяє моральну якість, яка характеризує особу, самостійно підбирає картки з словами, адекватно, але неповно словесно відтворює ситуацію, пояснює її сутність з запитаннями дорослого, самостійно наводить подібні приклади. 3. Дитина розуміє події в оповіданні, виділяє персонажі, відносить їх до позитивних чи негативних, з допомогою дорослого дає їм характеристику та визначає моральну категорію, яка розглядається в оповіданні; не завжди вдало підбирає картки зі словами; недостатньо повно і не завжди адекватно словесно відтворює ситуацію, частково правильно може пояснити її зміст; наводить власний подібний приклад, але він випадково правильний. 4. Дитина неповно розуміє події в оповіданні, не виділяє всі особи, не дає аналіз їх вчинкам (з допомогою дорослого), повно плутає моральні категорії, неправильно підбирає картки зі словами. Дитина відповідає лише на деякі запитання, наводить приклади невідмінних ситуацій. 5. Дитина взагалі не розуміє оповідання, не відображає його зміст, події, особи; повно плутає моральні категорії або не виділяє їх зовсім; не підбирає подібну ситуацію, вербалізація неадекватна або зовсім відсутня.

ДОДАТОК У

Діагностика здатності розуміти емоційні переживання інших людей та виявляти емпатію**Методика «Що – чому – як»**

Мета методики – виявити ступінь готовності дитини враховувати емоційний стан іншої людини, співчувати їй, турбуватися про інших.

Інструкція.

Звертаємось до дітей:

- Зараз я прочитаю вам оповідання. Ваше завдання – слухати уважно, а потім відповісти на мої питання.

Текст для дівчаток:

«Мене звати Наталка. Я навчаюсь у першому класі. Маю старшу сестру, яку звати Оксанка. Одного разу ми їхали на машині і потрапили в автомобільну аварію, отримавши легкі поранення. В Оксанки була зламана права рука, але вона скоро зажила. А в мене на обличчі була глибока подряпина, і через місяць залишився шрам. Шрам сам по собі невеликий, але всі у школі його помічають. Особливо хлопчик Василько. Василько – лідер серед хлопців класу. І от його друзі стали наді мною насміхатися. Мені було дуже прикро, я ображалася і не хотіла ходити до школи. Оксанка дізналась про це. Ми як звичайно, йшли вранці до школи з Оксанкою. Біля ганку школи стояв Василько з друзями. Побачивши мене, вони почали про щось перешіптуватись і сміятися. Моя сестра одразу підійшла до хлопців і щось сказала Васильку. Я стояла далеченько, тому не чула, про що вони говорили. Я лише знаю, що після розмови з Оксанкою Василько та його друзі перестали наді мною насміхатися. Я пишаюся тим, що я молодша сестра Оксани, і тішусь тим, що маю таку старшу сестру, яка завжди в усьому допоможе. Але досі не знаю, що сказала Оксана Василькові і хлопцям. Як ви гадаєте, що вона їм сказала?»

Текст для хлопчиків

«Мене звати Тарас. Маю старшого брата Максима. Нещодавно я став навчатися їздити на велосипеді. Спочатку я часто падав, і сусідські хлопці наді мною сміялися. Мені було дуже прикро і боляче. Я навіть хотів закинути велосипед. Але Максим вирішив мені допомогти. Одного дня ми з Максимом вийшли у двір з велосипедом. Там нас побачили хлопці. Вони почали перешіптуватись і сміятися. Мій старший брат одразу підійшов до хлопців і щось їм сказав. Я стояв оддалік і нічого не розчув, але саме після розмови з Максимом хлопці перестали наді мною сміятися. Я пишаюся тим, що я молодший брат Максима, і щасливий від того, що маю саме такого старшого

брата, який завжди мені допоможе. Але досі не знаю, що максим сказав хлопцям. Як ви гадаєте, що він їм сказав?»

Інтерпретація та обробка результатів

Дитина, відповідаючи на питання психолога, повинна вирішити певну проблему, пов'язану з відносинами між дітьми, їх оцінкою ситуацій та розумінням емоційних станів інших людей. Відповіді оцінюються за трибальною шкалою (відповідно до критеріїв, які використовуються в тесті Д. Векслера). Що Оксанка (Максим) сказала (сказав) хлопцям?

- 0 балів – дитина не відповідає або дає такі варіанти відповіді: "Не смійтеся", "Що ви робите?", "Як вам не соромно";

- 1 бал – «Старша сестра (старший брат) погрожувала (погрожував) хлопцям»;

- 2 бали – конструктивне розв'язання проблеми.

Варіанти конструктивного розв'язання:

- Старша сестра (старший брат) просить хлопців залишити молодшу сестру (молодшого брата) у спокої, інакше вона (він) поскаржиться вчителям і батькам;

- Старша сестра (старший брат) пояснює хлопцям, що так робити не можна, що це погано;

- старша сестра (старший брат) пояснює хлопцям проблему своєї молодшої сестри (свого молодшого брата) і наполягає на тому, щоб діти припинили з неї (з нього) сміятися.

«Чому Оксанка (Максим) так вчинила (вчинив)?»

- 0 балів – дитина не розуміє питання;

- 1 бал – «Щоб не сміялися»; «Щоб не кривдили»;

- 2 бали – «Люди почуваються погано, якщо з них сміються».

Як би ти вчинив у такій ситуації?

- 0 балів – відповідь відсутня;

- 1 бал – «Треба попросити дорослих поговорити з кривдниками»;

- 2 бали - дитина сама приймає рішення, спираючись на свої почуття - почуття скривдженої людини.

Рівень розвитку емпатії та розпізнавання емоцій:

- низький: 0 – 2 бали; середній: 3 – 4 бали; високий: 5 - 6 балів.

Діагностика мотиваційної сфери молодших школярів

Проективна методика «Казкове Царство» (К.Фоменко)

(Фоменко, К. І. (2017). Психодіагностика мотиваційної сфери особистості молодшого школяра. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені ГС Сковороди. Психологія*, (55), 280-295)

Методика дозволяє визначити міру вираженості прагнення до переваги та прагнення до досконалості у дітей. Процедура проведення методики передбачає вибір однієї з карток дитиною після пред'явлення йому наступної інструкції: «Подивись на ці картки. На них зображені жителі Казкового Царства: зверху Цар и Цариця. Нижче – Царівна-Прекрасна, Царівна-Майстриня, Царівна-Премудра, Царевич-Умілий, Царевич-Шляхетний і Царевич-Молодецький. Далі йдуть найталановитіша у Царстві Танцівниця, чудова Знахарка, яка знає все про чудові лікові трави, найкращі у Царстві Кухарка і Мереживниця, сестричка Оленка, братик Іванко, майстерний Коваль, який може викувати будь-яку чудову річ, найспритніший у Царстві Рибалка, чудовий Лікар і Гусяр, що краще за всіх у Царстві грає і співає. Обери картку, на якій зображений той, ким би ти хотів бути у грі про Казкове Царство».

В якості діагностичного матеріалу – казкові герої, які з одного боку є досить узагальненими і не належать до жодної конкретної казки, з іншого боку втілюють архетипи давнини. Так, зокрема Цар – це правитель, який усією душею переживає за долю Батьківщини, з іншого боку, Цар може виступати і як соціальне зло, що гнобить звичайних людей. В цілому ж, Цар – це типовий правитель. Роль Царя полягає насамперед у підтримці існуючого порядку, здійснення контролю над підвладним йому простором. Основна його мета – створення умов для успішного функціонування сім'ї, держави. Виходячи з цього, сюжет казок за участю Царя часто будується на повернення втраченого порядку (наприклад, на порятунок цариці або царської дочки, на захист держави). У просторі архетипів слов'янської культури архетип Царя слід ідентифікувати з архетипом влади, що гіпотетично вказує на те, що вибір картки із зображенням Царя, а відтак ідентифікація дитини з ним може свідчить про прагнення до переваги над іншими.

Царевич – найвищий (після Царя) соціальний статус, ототожнення себе з Царевичем, прагнення грати його роль у грі про Казкове Царство може

свідчити як про прагнення до переваги, так і частково про прагнення до досконалості, адже у народних казках Іван Царевич покликаний виконувати якусь небезпечну і складну задачу, пов'язану з ризиком і героїзмом, і при цьому він проходить через такі випробування, які і роблять його гідним статусу «царевича». Отже, статус Царевича потрібно якщо не досягти через випробування, то принаймні бути гідним йому завдяки наявності певних чеснот. Царівна як казковий архетип втілюється у таких героїнях Царівни Прекрасної і Царівни Премудрої. Царівна Премудра – персонаж народних чарівних казок. У більшості з них вона – донька морського царя, наділена мудрістю і здатністю до перетворення. Той же жіночий образ виступає під ім'ям Марії-царівни, Марії Моревни, Олени Прекрасної. Царівна Премудра, наділена непересічними знаннями та мудрістю, характеризується як ознаками переваги над іншими жінками, даними від народження, так і ознаками постійного прагнення до самовдосконалення і розвитку. На відміну від Премудрої, Царівна Прекрасна уособлює тільки прагнення до переваги – по-перше, вона є об'єктом боротьби: щоб її дістати, треба зробити ряд складних дій, як правило, пов'язаних з ризиком для життя, по-друге, вона є найвищим даром (поряд з «пів-царством») переможцю, по-третє, вона є фактором заздрості і зради, оскільки у боротьбі за її кохання брати часто йдуть на все, аж до братовбивства.

Інші герої, представлені у Казковому Царстві, також частково уособлюють архетипи, характерні для народних казок. Більшість з них втілюють ідею про саморозвиток та самовдосконалення. Коваль є традиційною фігурою українських казок, де він – сильний, роботящий, кмітливий, талановитий майстер, цілеспрямований та впертий чоловік. Рибалка – герой казок, який через працю і волю отримує нагороду і щастя. Лікар і Знахарка – це чародії, колдуни, маги, носії таємниць і рідкісних знань. Музика – уособлення таланту і майстерності, так само як і Мереживниця, Танцівниця, Кухарка. Сестричка Оленка – віддана, порядна, мрійлива, роботяща героїня казок, Братик Іванко – неслухняний молодший братик: загалом ці два герої не втілюють ні прагнення до досконалості, ані прагнення до переваги.

Стимульний матеріал методики представлений набором з 18 карток, розміром 105×148 мм (формат А6), на яких зображені казкові персонажі чоловічої та жіночої статі, які є активними учасниками казкового життя царства. Варіант розкладки карток представлений на рисунку, де пронумеровані персонажі царства, а саме: 1 – Цар; 2 – Цариця; 3 – Царівна-Прекрасна; 4 – Царівна-Майстриня; 5 – Царівна-Премудра; 6 – Царевич-Умілий; 7 – Царевич-Шляхетний; 8 – Царевич-Молодецький; 9 – Танцівниця; 10 – Знахарка; 11 – Кухарка; 12 – Мереживниця; 13 – сестричка Оленка; 14 – братик Іванко; 15 – Коваль; 16 – Рибалка; 17 – Лікар; 18 – Гусяр. Саме таке розташування карток є доцільним, оскільки верхні позиції карток (Цар і Цариця) імпліцитно вказують про перевагу цих персонажів над всіма іншими, а другий щабель карток, на якому розташовані Царівни та Царевичі, вказує на перевагу його персонажів над персонажами третього, нижнього щабля.

Кожному з персонажів відповідає певна кількість балів за шкалами прагнення до переваги та прагнення до досконалості, а саме:

- 1) Картки верхнього щабля (Цар і Цариця) – 3 бали за шкалою прагнення до переваги та 0 балів за шкалою прагнення до досконалості;
- 2) Картки середнього щаблю, а саме: Царівна-Прекрасна та Царевич-Шляхетний – 2 бали за шкалою прагнення до переваги і 0 балів за шкалою прагнення до досконалості;

- 3) Картки середнього щаблю, а саме: Царівна-Майстриня і Царевич-Умілий – 2 бали за шкалою прагнення до переваги та 2 бали за шкалою прагнення до досконалості;
- 4) Картки середнього щаблю, а саме: Царівна-Премудра і Царевич-Молодецький – 2 бали за шкалою прагнення до переваги та 1 бал за шкалою прагнення до досконалості;
- 5) Картки нижнього щаблю – братик Іванко та сестричка Оленка – 0 балів за шкалою прагнення до переваги та 0 балів за шкалою прагнення до досконалості;
- 6) Усі інші персонажі нижнього щабля – 3 бали за шкалою прагнення до досконалості та 0 балів за шкалою прагнення до переваги.

Отже, у результаті діагностики досліджувані можуть отримати від 0 до 3 балів за шкалою прагнення до переваги та за шкалою прагнення до досконалості.

У контексті нашого дослідження шкала прагнення до переваги вказувала на переважання егоїстичних мотивів поведінки, шкала прагнення до досконалості вказувала на альтруїстичні мотиви поведінки молодших школярів

ДОДАТОК Х

Дослідження мотиваційного критерію вихованості молодшого школяра

(Фоменко, К. І. (2017). Психодіагностика мотиваційної сфери особистості молодшого школяра. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені ГС Сковороди. Психологія*, (55), 280-295. С. 286-287)

Діагностична модель мотивації досягнення успіху у молодшому шкільному віці представлена чотирма екстеріоризованими мотивами (матеріальним успіхом, успіхом-владою, успіхом-визнанням, успіхом-вдачею) та чотирма інтеріоризованими мотивами (успіхом-результатом, успіхом-покликанням, успіхом-подоланням та успіхом-переживанням).

У цій методиці названі мотиви позначені за допомогою карток з контурними малюнками, на яких зображено молодшого школяра, який висловлює певні думки або розмовляє чи взаємодіє з іншими. Картки пред'являються в індивідуальній формі. Це дозволяє досліджуваному прочитати вголос написані думки героя карток і правильно зрозуміти ту чи іншу ситуацію, яка зображена на картці.

Методика містить 8 карток наступного змісту (див. рис.):

- 1) Хлопчик молодшого шкільного віку тримає лотерейний білет і промовляє: «Чудово! Мій білет виграв!» – мотив успіху-вдачі;
- 2) Молодший школяр дзвонить другові: «Уявляєш, мені купили смартфон, який я дуже хотів» – мотив успіху-матеріального рівня;
- 3) Молодший школяр вдома сидить за домашнім завданням: «Яке складне завдання! Прийшлося постаратись, щоб впоратись з ним» – мотив успіху-подолання;
- 4) Вчителька звертається до молодшого школяра: «З цього дня ти – староста. Ти допомагатимеш мені управляти класом» – мотив успіху / влади;
- 5) Молодший школяр стоїть перед дошкою пошани, на якій фото кращих учнів у школі: «Я – кращий учень в класі» – мотив успіху / результату;
- 6) Радісний молодший школяр зображений за партою, сидячи перед зошитами: «Ура! Нарешті у мені вийшло!» – мотив успіху-переживання;
- 7) Чимало рук вболівальників підкидують хлопчика молодшого шкільного віку, в руках якого квіти а на шиї висить медаль – мотив успіху-визнання;

8) Молодший школяр працює в лабораторії: «Як добре, коли виходить те, що дуже подобається» – мотив успіху-покликання.

Інструкція 1:

«Зараз я покажу тобі картки, на якій відбуваються дуже приємні події у житті такого ж учня, як і ти. Подивись на них уважно, причитай вголос його думки, чи звернення до нього інших людей». Після того, як учень виконав просьбу експериментатора надається Інструкція 2: «А тепер обери, будь ласка, картку, на якій зображена найбільш приємна для тебе самого подія, в якій би ти сам найбільше хотів опинитись». Після цього учень обирає картку, як правило коментуючи свій вибір, в іншому випадку експериментатор питає його про мотивацію його такого вибору.

Далі продовжується вибір карток і надається інструкція 3: «Добре! Я відкладу цю картку. Тепер обери найприємнішу ситуацію з тих карток, що залишилися».

Процедура повторюється доки учень не обере останню з восьми карток. Протягом експерименту вибори фіксуються у протокол. Обробка отриманих даних може відбуватись шляхом ранжування: найбільший ранг отримує картка першого вибору і т.д.

Крім цього, підраховується сума балів за рангами по шкалам екстеріоризованого успіху та ітеріоризованого успіху за ключем:

1, 2, 4 та 7 картки – екстеріоризована мотивація успіху,

3, 5, 6, 8 – ітеріоризована мотивація успіху.

Наприклад, досліджуваний обрав картки у такому порядку, 1, 3, 5, 2, 4, 7, 8, 6. Оскільки перший вбір має ранг 8, а останній – 1, екстеріоризована мотивація успіху складе $8+5+4+3 = 20$ балів, а ітеріоризована мотивація успіху складе, відповідно, 16 балів. Мінімальна кількість балів за кожною шкалою становить 10, а максимальна – 26 балів.

Рис. 1. Стимульний матеріал методики мотивації досягнення успіху у молодшому шкільному віці

ДОДАТОК Ц

Дослідження діяльнісного критерію вихованості молодшого школяра

Методика «Як вчинити?»

(Дослідження особистості молодшого школяра : методичний посібник / уклад. : С. І. Барда, Л. П. Московець. – Кременчук : ПП «Бітарт», 2019. С. 28-29)

Методика спрямована на вивчення ставлення до моральних норм, які визначають принциповість особистості

Інструкція:

«Зараз я тобі запропоную декілька проблемних ситуацій. А ти спробуй вирішити, як би ти діяв в кожній із цих ситуацій».

Приклади ситуацій: 1. Тобі одному (одній) відомо, що однокласник знайшов загублений учителем аркуш паперу з розв'язком контрольної роботи. Що б ти зробив (ла)?

2. Декілька твоїх однокласників змовились зірвати урок. Що ти будеш робити?

3. Під час перерви один із твоїх друзів розбив вікно. Ти один (одна) випадково бачив (ла) це. Друг не хоче признаватись. Чи назвеш ти в ході з'ясування цього випадку ім'я винуватця?

4. Захворіла вчителька. Учитель із іншого класу дав вам завдання. Але учні твого класу замість виконання завдання почали гратися. Що будеш робити ти?

Обробка та аналіз отриманих результатів

За результатами виконання 4 проблемних ситуацій учня можна віднести до однієї із 4 груп:

- Учень, який під час виконання завдань часто приймає помилкові рішення – вибрані ним акти поведінки суперечать змісту моральних норм, включається в 1 групу (нестійке ставлення).

- Учень, який готовий відмовитись від свого рішення за найменшого «тиску», включається в 2 групу (недостатньо стійке, пасивне ставлення).

- Учень, який активно відстоює свою думку, але в деяких виняткових випадках схильний до компромісних рішень.

- Учень, який зумів під час виконання всіх завдань зробити правильний вибір – активно стійке ставлення до моральних норм.

ДОДАТОК Ш**Діагностика рефлексивного критерію вихованості молодших школярів**

Діагностика відбувалася за методикою М.В. Максимова «Баланс свідомості»

(Максимов М.В. Діагностика рівня розвитку рефлексії у дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми психології*. Т. XI Випуск 21. С. 189-205).

Методика «Баланс самосвідомості» дозволяє з'ясувати, наскільки збалансовано у свідомості людини представлено конативний, емоційний чи мисленнєвий компонент.

Інструкція досліджуваним дуже проста: «Опиши свій вчорашній день».

На всі уточнюючі запитання досліджуваних експериментатор відповідав: «Як хочеш». Обробка результатів полягала у застосуванні контент-аналізу: підрахунок слів, що означають дії, думки, почуття. Інтерпретація отриманих в результаті контент-аналізу даних відбувалась відповідно до цілей і завдань нашого дослідження. На цьому етапі ми виявляли і оцінювали такі характеристики текстового матеріалу, які дозволяють робити висновки про те, що хотів підкреслити або приховати його автор. Насамперед, ми виявляли відсоток поширеності в тексті тем, що стосувались проявів рефлексії.

Контент-аналіз ґрунтувався на вивченні слів, тем і повідомлень, тобто ми зосереджували увагу на змісті повідомлення. Збираючись піддати аналізу вибрані елементи, ми передбачали їх зміст і визначали кожен можливий результат спостереження відповідно до своїх очікувань. Отже, в якості першого кроку при проведенні контент-аналізу ми створили свого роду словник, в якому кожне спостереження отримало визначення і було віднесено до відповідного класу. Разом з тим, проблема полягала в тому, що необхідно було передбачити не тільки висловлювання, які можуть зустрітися,

а й елементи їх контекстуального вживання, а для цього повинна бути розроблена детальна система правил оцінки кожного випадку вживання. Це завдання ми вирішували за допомогою пілотажного етапу дослідження на основі аналізу сукупності повідомлень, що були отримані на матеріалі невеликої вибірки. Надалі ми виявили із всіх типів повідомлень ключові висловлювання, що з найбільшою ймовірністю можуть зустрітися в подальшому, більш повному аналізі. Разом з тим, слід зазначити, що контент-аналіз не скасовував необхідності звичайного (тобто змістовного) аналізу текстів. Перший доповнював другий, їх поєднання поглиблювало розуміння сенсу тексту. Контент-аналіз дозволяє виявити в тексті те, що вислизає від поверхневого погляду при його традиційному вивченні, але що має важливий психологічний сенс. Принципова відмінність цих методів аналізу полягає в явно вираженій строгості, формалізованості, систематизованості контент-аналізу. Він націлений на вироблення кількісного опису смислового і символічного змісту документа, на фіксацію його об'єктивних ознак і підрахунок останніх. Тому, контент-аналіз можна назвати «текстуальним кодуванням», так як він передбачає отримання кількісної інформації про вміст тексту на основі кодування.

*Ключові висловлювання молодших школярів для контент-аналізу
(приклад)*

Висловлювання	Соціальна адаптивність	Соціальний статус	Осмислення рівня власних досягнень у провідній діяльності
Мені було весело і приємно	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
Мене це дратувало	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
Радію, що мені це вдалося	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
Я товаришую з ...	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
Ми розмовляли і	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1

гralися з друзями			
Я був задоволений (задоволена) спільною (грою/ роботою/ виконанням навчальних завдань	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
Я допомагав (допомагала) ...	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1

Аналіз документів передбачав з'ясування реальної соціальної ситуації розвитку досліджуваного, його ступінь соціальної адаптованості, соціальний статус, рівень досягнень у провідній діяльності. Метод експертів передбачав аналогічні завдання. Експертами були шкільний психолог та педагоги (не менше трьох осіб), які викладали в класі, де навчалися досліджувані. Блоки запитань для експертів були наступні: оцінка експертами ступеню соціальної адаптованості дитини, їх думка щодо відповідності рівня досягнень у навчанні здібностям учня, характеристика сімейної ситуації дитини та успішність її в сфері спілкування.

Критерії оцінки рівня сформованості показників рефлексії у дітей молодшого шкільного віку були визначені нами на основі узагальнення результатів опитування експертів. Були визначені п'ять показників рівня розвитку рефлексії, що оцінювалися в балах: «5» – показник сформований, «4» – показник сформований, але не завжди проявляється, «3» – показник сформований частково, поведінкові прояви не стабільні; «2» – показник в стадії формування, проявляється рідко; «1» – показник не сформований. На основі оцінок трьох експертів та їх математичної обробки ми виокремили три рівні розвитку рефлексії у дітей: 1 - 5 балів – низький. Дитина не завжди може висловитися про свої особливості, практично ніколи не зважає думку інших, будуючи свою поведінку, слабо або взагалі не сформовані навички розуміння своїх емоційних станів. 6 - 10 балів – середній рівень. Сформовані показники усвідомлення своїх особливостей, дитина здатна скоординувати свої дії з

діями інших дітей. На більш високому рівні сформовані показники навичок до аналізу власних психічних станів. Дитина не завжди може пояснити свій стан, поведінку. При оцінці себе акцент робить лише на позитивні моменти. 11 - 15 балів – високий рівень. Дитина здатна добре усвідомлювати свої особливості, оцінюючи не тільки хороші, але і погані вчинки, не тільки успіх, але і невдачі. Зважає на думку інших і з урахуванням цього будує свою поведінку. Дитина має навички усвідомлення своїх емоцій і здатна проаналізувати власний психічний стан.

Кількість балів, набраних дитиною за опитуванням експертів (педагогів та психолога) є показником рівня сформованості рефлексії, відповідно до визначених нами вище рівнів